

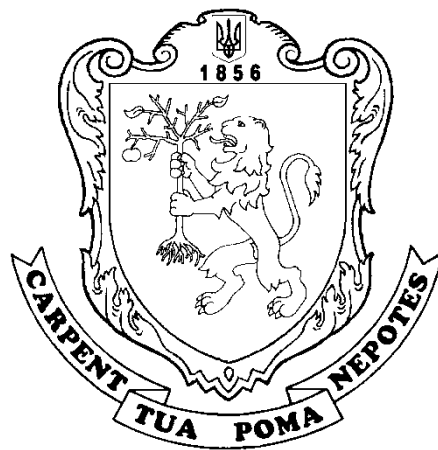
**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ**

ВІСНИК

**ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ**

Економіка АПК

№ 29

Львів 2022

Вісник Львівського національного університету природокористування. Серія «Економіка АПК». 2022. № 29. 128 с.

Розглядаються питання аграрної політики і вдосконалення економічних відносин в аграрному секторі, ефективності галузей і продуктових підкомплексів АПК, розвитку маркетингу, інформаційного забезпечення, поліпшення ресурсного потенціалу підприємств АПК, розвитку фінансово-кредитного механізму, оподаткування аграрних підприємств.

Для наукових працівників, викладачів, аспірантів і студентів закладів вищої освіти аграрного профілю, фахівців агропромислового комплексу.

*Рекомендовано до друку
вченою радою Львівського національного університету природокористування
(протокол № 2 від 09.11.2022)*

Редакційна колегія:

Гнатишин Людмила, д. е. н., професор, Львівський національний університет природокористування, Україна (головний редактор)

Дубневич Юрій, к. е. н., доцент, Львівський національний університет природокористування, Україна (заступник головного редактора)

Агрес Оксана, к. е. н., доцент, Львівський національний університет природокористування, Україна (відповідальний секретар)

Брух Оксана, к. е. н., доцент, Львівський національний університет природокористування, Україна

Баланюк Іван, д. е. н., професор, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Україна

Бойко Віталій, д. е. н., професор, Національний університет «Львівська політехніка», Україна

Бочко Олена, д. е. н., професор, Національний університет «Львівська політехніка», Україна

Василюшин Станіслав, д. е. н., доцент, Державний біотехнологічний університет, Україна

Грещук Галина, д. е. н., доцент, Львівський національний університет природокористування, Україна

Грицина Оксана, к. е. н., доцент, Львівський національний університет природокористування, Україна

Губені Юрій, д. е. н., професор, Львівський національний університет природокористування, Україна

Клепацький Богдан, доктор наук, професор, Варшавський університет природничих наук, Польща

Ковалів Володимир, к. е. н., доцент, Львівський національний університет природокористування, Україна

Крупа Володимир, к. е. н., доцент, Львівський національний університет природокористування, Україна

Кузьмін Олег, д. е. н., професор, Національний університет «Львівська політехніка», Україна

Курильців Роман, д. е. н., професор, Національний університет «Львівська політехніка», Україна

Нянько Віталій, к. е. н., доцент, Хмельницький національний університет, Україна

Петришин Людмила, д. е. н., доцент, Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

Прокопишин Оксана, к. е. н., доцент, Львівський національний університет природокористування, Україна

Слав'юк Ростислав, д. е. н., професор, Національний університет «Львівська політехніка», Україна

Стойко Наталія, к. е. н., доцент, Львівський національний університет природокористування, Україна

Ступень Роман, д. е. н., доцент, Львівський національний університет природокористування, Україна

Східницька Галина, к. е. н., доцент, Львівський національний університет природокористування, Україна

Федів Ірина, к. е. н., доцент, Львівський національний університет природокористування, Україна

Хірівський Роман, к. е. н., доцент, Львівський національний університет природокористування, Україна

Черевко Георгій, д. е. н., професор, Львівський національний університет природокористування, Україна

Черевко Ірина, д. е. н., доцент, Львівський національний університет природокористування, Україна

Шиманська Ельжбета Ядвіга, доктор наук, професор, Варшавський університет природничих наук, Польща

Шматковська Тетяна, к. е. н., доцент, Волинський національний університет імені Лесі Українки, Україна

Яців Ігор, д. е. н., професор, Львівський національний університет природокористування, Україна

Засновник: Львівський національний університет природокористування

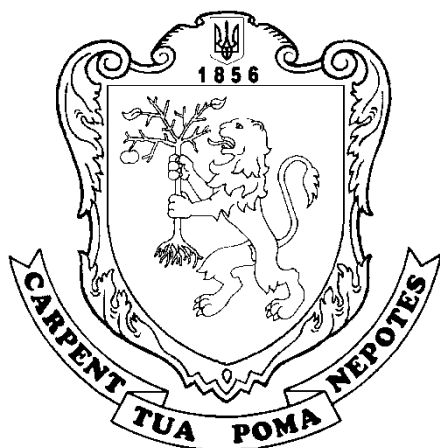
Періодичність видання: 1 раз на рік

**MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
LVIV NATIONAL ENVIRONMENTAL UNIVERSITY**

**BULLETIN
OF LVIV NATIONAL ENVIRONMENTAL UNIVERSITY**

Economics of AIC

№ 29

Lviv 2022

Bulletin of Lviv National Environmental University. Series «Economics of AIC». 2022. № 29. 128 p.

The main fields of the research are: agrarian policies and improvement of economic relations in agrarian sector, efficiency of branches and food sub-complexes of AIC, development of marketing, information provision, improvement of the resources potential of enterprises in AIC, development of finance and credit mechanism, taxation of agrarian enterprises.

The edition is for scientists, teachers, students and postgraduate students, specialists of economics of AIC.

*Recommended to publication
by the Board of Studies of Lviv National Environmental University
(record № 2 of 09.11.2022)*

Editorial board:

Hnatyshyn Liudmyla, Doctor of Economic Sciences, professor, Lviv National Environmental University, Ukraine (editor-in-chief)

Dubnevych Yurii, Candidate of Economic Sciences (PhD), associate professor, Lviv National Environmental University, Ukraine (deputy editor)

Ahres Oksana, Candidate of Economic Sciences (PhD), associate professor, Lviv National Environmental University, Ukraine (executive secretary)

Brukh Oksana, Candidate of Economic Sciences (PhD), associate professor, Lviv National Environmental University, Ukraine

Balaniuk Ivan, Doctor of Economic Sciences, professor, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ukraine

Boyko Vitalii, Doctor of Economic Sciences, professor, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Bochko Olena, Doctor of Economic Sciences, professor, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Vasylishyn Stanislav, Doctor of Economic Sciences, associate professor, State Biotechnological University, Ukraine

Hreshchuk Halyna, Doctor of Economic Sciences, associate professor, Lviv National Environmental University, Ukraine

Hrytsyna Oksana, Candidate of Economic Sciences (PhD), associate professor, Lviv National Environmental University, Ukraine

Hubeni Yurii, Doctor of Economic Sciences, professor, Lviv National Environmental University, Ukraine

Klepachyi Bohdan, Doctor of Economic Sciences, professor, Warsaw University of Life Sciences, Poland

Kovaliv Volodymyr, Candidate of Economic Sciences (PhD), associate professor, Lviv National Environmental University, Ukraine

Krupa Volodymyr, Candidate of Economic Sciences (PhD), associate professor, Lviv National Environmental University, Ukraine

Kuzmin Oleh, Doctor of Economic Sciences, professor, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Kuryltsiv Roman, Doctor of Economic Sciences, professor, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Nianko Vitalii, Candidate of Economic Sciences (PhD), associate professor, Khmelnytskyi National University, Ukraine

Petryshyn Liudmyla, Doctor of Economic Sciences, associate professor, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

Prokopyshyn Oksana, Candidate of Economic Sciences (PhD), associate professor, Lviv National Environmental University, Ukraine

Slaviuk Rostyslav, Doctor of Economic Sciences, professor, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Stoiko Nataliia, Candidate of Economic Sciences (PhD), associate professor, Lviv National Environmental University, Ukraine

Stupen Roman, Doctor of Economic Sciences, associate professor, Lviv National Environmental University, Ukraine

Skhidnytska Halyna, Candidate of Economic Sciences (PhD), associate professor, Lviv National Environmental University, Ukraine

Fediv Iryna, Candidate of Economic Sciences (PhD), associate professor, Lviv National Environmental University, Ukraine

Khirivskyi Roman, Candidate of Economic Sciences (PhD), associate professor, Lviv National Environmental University, Ukraine

Cherevko Heorhii, Doctor of Economic Sciences, professor, Lviv National Environmental University, Ukraine

Cherevko Iryna, Doctor of Economic Sciences, associate professor, Lviv National Environmental University, Ukraine

Shymanska Elzhbieta Yadviha, Doctor of Economic Sciences, professor, Warsaw University of Life Sciences, Poland

Shmatkovska Tetiana, Candidate of Economic Sciences (PhD), associate professor, Lesya Ukrainka Volyn National University, Ukraine

Yatsiv Ihor, Doctor of Economic Sciences, professor, Lviv National Environmental University, Ukraine

Розділ 1
АГРАРНА ПОЛІТИКА
І ВДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН В АПК

УДК 330.1:044.922
JEL A1; B4; D00; E00; O3

**ПАРАДИГМАЛЬНІ ЗРУШЕННЯ В ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕОРІЇ
XXI СТОЛІТТЯ**

Н. Зеліско, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-2467-5585

Львівський національний університет природокористування

В. Малюга, викладач

ORCID ID: 0000-0002-2543-3004

Львівський фаховий коледж Львівського національного університету природокористування

<https://doi.org/10.31734/economics2022.29.005>

Зеліско Н., Малюга В. Парадигмальні зрушення в економічній теорії XXI століття

У статті висвітлені методологічні аспекти трансформації економічної науки, питання інформаційно-знаннєвої, мережевої, сервісної економіки XXI ст. та макро- й мікроекономічні проблеми розвитку сучасності. Суттєва увага приділяється питанням методології економічної науки, глобальній нестабільності макроекономічної динаміки та її висвітленню в економічній думці, економічному розвитку в умовах четвертої промислової революції, сучасним проблемам економічного розвитку в інформаційно-мережевій економіці та іншим проблемам макро- та мікроекономічного розвитку.

Проаналізовано основні характеристики загальноприйнятої парадигми, а також зміни в методології економічного дослідження. Подано аргументи, які демонструють наявність глибокої й затяжної кризи в економічній науці та необхідність зміни парадигми. Обґрунтовано неможливість адекватного дослідження інноваційного розвитку в рамках сучасної загальноприйнятої парадигми.

З'ясовано, що сучасна парадигма економічної теорії – цілісна економічна система, теоретичним вираженням якої є сукупність економічних законів і категорій, отриманих на основі комплексного використання основних елементів діалектичного методу дослідження відповідно до ціннісних орієнтирів та ідеалів найважливіших напрямів теорії, яких дотримуються їх представники впродовж певного періоду. З огляду на це, парадигма означає науковий метод дослідження (в органічній єдності комплексу методологічних принципів, законів, засобів) та побудовану на їхній основі цілісну економічну теорію (сукупність знань, поглядів, ідей), які сповідують члени наукового співтовариства, передусім провідні економісти з притаманними їм світоглядними цінностями, ідеалами і переконаннями, упродовж певного часу.

Обґрунтовано, що економічна теорія, будучи величезним надбанням цивілізації, охоплює теоретико-методологічні підходи, які є не лише значними досягненнями сучасності, а й мають теоретичне та практичне значення для майбутнього постіндустріального суспільства. На основі неокласичної теорії виникло широке русло економічної теорії, яке втілюється у формі економіки, тому неокласичну не можна ототожнювати з напрямками економічної теорії, що розвивалися на її основі. У питанні про структуру фундаментальної основи економічної науки XXI століття важливими її елементами слід вважати економічну теорію та економічну історію.

Ключові слова: постіндустріальні трансформації, екстраординарна наука, економічна теорія, економіка, парадигма, зрушення в економічній теорії, інституційні зміни.

Zelisko N., Maliuha V. Paradigmatic progress in the economic theory of the 21st century

The article highlights the methodological aspects of transformations in economics, issues of information and knowledge, network, service economy of the 21st century and macro- and microeconomic problems of modern development. Significant attention is paid to the methodology of economic science, global instability of macroeconomic dynamics and its coverage in economic thought, economic development in the fourth industrial revolution, modern problems of economic development in the information network economy and other problems of macro- and microeconomic development.

The paper analyzes the main characteristics of the conventional paradigm, as well as changes in the methodology of economic research. The authors give arguments that demonstrate a deep and protracted crisis in economics and the need to change the paradigm. It is substantiated that adequate research of the innovation development is impossible within the modern conventional paradigm.

It is found that the modern paradigm of economic theory is a holistic economic system, the theoretical expression of which is a set of economic laws and categories derived from the integrated use of basic elements of the dialectical method of research in accordance with the values and ideals of the most important areas of theory period. Therefore, the paradigm means the scientific method of research (in the organic unity of a set of methodological principles, laws, tools) and built on their basis holistic economic theory (set of knowledge, views, ideas) long professed by members of the scientific community, especially leading economists. worldview with their values, ideals and beliefs.

Economic theory, being a huge asset of civilization, covers theoretical and methodological approaches that are not only significant achievements of modernity, but also have theoretical and practical significance for the future of the post-industrial society. On the basis of neoclassical theory there was a broad mainstream of economic theory, which was embodied in the form of economics, so the neoclassical could not be identified with the directions of economic theory, which developed on its basis. Concerning the structure of the fundamental basis of economic science of the 21st century, its important elements are economic theory and economic history.

Key words: post-industrial transformations, extraordinary science, economic theory, economics, paradigm, progress in economic theory, institutional changes.

Постановка проблеми. Перехід від індустріальної до постіндустріальної стадії цивілізаційного прогресу з усією гостротою поставив питання про стан і долю економічної теорії. Перебіг дискусії з цього приводу показав, що сучасна економічна теорія представлена різними школами і напрямками. Серцевину їх становить неокласична економічна теорія, але поряд з нею виокремлюють кейнсіанську та інституціональну теорії, теорію суспільного вибору тощо. Причому, як зазначають певні дослідники, між ними «часто більше схожості з неокласикою в базових основах, ніж відмінностей». На основі неокласичної теорії виник широкий основний потік економічної теорії, який набув втілення й у формі економіксу (economics), тому не можна неокласику ототожнювати з напрямками економічної теорії, які розвинулися на її основі. У питанні структури фундаментальної основи економічної науки XXI століття вагомими її елементами слід вважати економічну теорію і економічну історію. Науковий потенціал та інструментальна функціональність економічної історії якраз і полягають у виявленні та дослідженні генези базових інститутів, їх цілісності та самодостатності. Актуальним і науково виваженим також є питання неперервності та процесності в розвитку господарства, економіки й належних їм сфер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Потужним чинником актуалізації та модернізації методологічних досліджень в економічній теорії у XXI ст. стали фундаментальні розробки філософії науки. Зокрема, йдеться про напрацювання представників постпозитивістського етапу її розвитку – К. Поппера, Т. Куна, І. Лакатоса, К. Поланьї,

С. Тулміна, Дж. Холтона, П. Фейєрабенда та ін. у галузі історії, соціології та методології науки, що найактивніше розгорнулись у другій половині XX ст. Їх поступальне впровадження в економіко-теоретичний та історико-економічний методологічний аналіз спричинило не тільки розширення його сфери, а й сприяло перетворенню економічної методології на самостійну наукову галузь.

Ціннісна методологія сьогодні не зникла і не девальгувалася. Методологічну наступність зі спадщиною класичної політичної економії можна чітко спостерігати в працях А. Маршалла, Й. Шумпетера, Ф. Найта, Дж. Кейнса, П. Сраффи, Дж. Робінсон, Дж. Гелбрейта.

Постановка завдання. На початку XXI ст. економічна наука пережила, мабуть, найбільш тяжку та глибоку кризу, що актуалізувало становлення нової наукової парадигми. Пошук варіантів парадигмальних змін економічної науки, адекватних реаліям світу, що глобалізується, відбувається в умовах прискореного накопичення протиріч і багатовекторних змін. Для того щоб окреслити риси нової економічної парадигми, необхідно звернути увагу на ті аспекти, що суттєво змінилися у світі, а також на ризики формування нової парадигми, враховуючи основні сучасні тренди. По-перше, глобалізація на сучасному етапі розвитку світової економіки все більш набуває форми глобалізму, що призводить до згортання ролі держави та передачі частки її управлінсько-регуляторних функцій до наддержавних, транснаціональних структур. Ця проблема ще недостатньо проаналізована сучасною економічною теорією. За інерцією її певні напрями, зокрема й ті, що належать до сучасного мейнстріму, відводять

державі традиційну роль. Мінливість, невизначеність, перманентні ризики – риси сучасного світу, в якому повинна формуватися нова економічна парадигма, роблять цю задачу ще складнішою.

Виклад основного матеріалу. Економічна теорія, будучи величезним надбанням цивілізації, охоплює теоретико-методологічні підходи, які становлять не лише істотні досягнення сучасності, а й мають теоретичне і практичне значення для майбутнього постіндустріального суспільства. Економічне життя суспільства складне і сповнене суперечностей, являє собою багатогранну і багаторівневу структуру, яку може пізнати лише відповідна система економічних наук. Центральний блок системи, її теоретична складова – економічна теорія – виступає при цьому своєрідним вступом до всієї складної системи економічних наук. Все-світньо відомий економіст-аналітик П. Самуельсон образно назвав економічну теорію «королевою» економічних наук. За своїм покликанням економічна теорія, а отже, і економічна освіта повинні не йти за економічною політикою, а, навпаки, вказувати і прокладати шлях у майбутнє.

Перша версія теорії наукових парадигм була розроблена Т. Куном [10] на прикладі природничих наук, яким притаманна порівняно більша моністичність наукових підходів, ніж у суспільних (соціальних) наук, а тому й менша розгалуженість чи гетерогенність наукових інтерпретацій одних і тих самих явищ і проблем. Саме ця версія була викладена автором у першому виданні його праці «Структура наукових революцій» (1962). Особливої радикальності та однозначності початковому варіанту теорії Куна, розрахованому на природничі науки (а через це частково прийнятному для аналізу плюралістичної структури економічної науки), надавали такі чотири тези:

- по-перше, теза про монополію однієї парадигми на етапі нормального розвитку науки, твердження про те, що парадигма не терпить конкуренції, а нормальний розвиток науки є однопарадигмальним. Це означає збіжність понять «парадигма» і «наука» на кожному дискретному проміжку історичного часу, тобто сприйняття парадигми практично всією фаховою науковою спільнотою на певному історичному етапі розвитку науки.
- по-друге, теза про несумісність, неспіввимірність нових парадигм зі старими;
- по-третє, теза про відсутність проміжного періоду чи ланок між старою і новою парадигмами під час наукових революцій;

- по-четверте, теза про миттєву і повну зміну парадигм упродовж наукової революції [10, с. 34–35].

Так, відомий економіст М. Блауг у праці «Методологія економічної науки, або Як економісти пояснюють» [1] зауважує про дисбаланс між теорією і емпірикою, схильність економістів-теоретиків ізольоватися у своїх абстрактних моделях. Учений висуває гіпотезу, що теоретики й емпірики втрачають зв'язок між собою. Економічна наука перетворилася на інтелектуальну гру заради самої гри. Тому необхідно забезпечити перехід економічної теорії на якісно нову інформаційну парадигму, еволюційну парадигму [2].

Значущість історико-економічного аналізу намагається довести Дж. Мокір, акцентуючи увагу на труднощах, які постають перед економічною теорією щодо пошуку відправних точок генези базових інститутів. На прикладі промислової революції американо-ізраїльський історик економіки констатує: «...на дрібних подіях відсутні ярлики, на яких позначено, з якою ймовірністю вони приведуть до великої революції» [7]. Захищаючи ідею неперервності, Р. М. Хартвел додавав: «Чи є таким вже необхідним пояснення, чому відбулася промислова революція? Хіба вона не може бути кульмінацією нічим не примітного процесу, наслідком тривалого періоду економічного зростання?» [5]. Так чи інакше, сучасна економічна наука не повинна ігнорувати факт неперервності економічного розвитку, генези господарської системи з належними їй базовими інститутами. З цього приводу Д. Н. Макклоскі зазначає: «Подібні питання про перервність чи неперервність історичних процесів досить часто виникають в економістів, хоч вони й самі не повністю усвідомлюють це» [6].

Варто констатувати той факт, що важливість встановлення таких моментів корелюється з моментами зародження базових інститутів, які, своєю чергою, зумовлюють конструкцію і зміст нових суспільних та економічних процесів. Поле для пошуку таких переломних моментів та відповідним методологічним апаратом і володіє економічна історія, яка доповнюється мультиваріантністю методологічних підходів економічної думки.

Базові інститути розосереджуються по відносно самостійно функціонуючих сферах суспільства, серед яких основними, на думку С. В. Степаненка, слід вважати «політичну (владну), господарську, соціальну та культурну сфери» [5, с. 40]. Подібні «структурні матриці» у своїх дослідженнях використовують Т. Парсонс [4], С. Г. Кірдіна [8] та інші прихильники цивілі-

заційного підходу. Об'єктом у цьому разі слугує суспільний устрій. Дослідження в економічній теорії XXI століття повинні підпорядковуватися принципу єдності всіх наук. Їх суттю (точні це науки чи природні або суспільні) є послідовне абстрагування, схематизація досліджуваної реальності в системі наукових понять, що дозволяють виявити основні структури й закономірності того чи іншого явища або процесу. При цьому аналогом експериментальної перевірки, характерної для природничих наук, у соціальних науках виступають дані історичних досліджень, статистики, економічного аналізу, соціологічних досліджень тощо. Політичні, господарські, соціальні та культурні компоненти являють собою різноманітні сторони соціального цілого і разом із базовими інститутами утворюють якісну єдність, зумовлюючи одна одну. Їх поєднання, таким чином, являє собою стійку інституційну структуру-матрицю. Вона визначається як історично сформована система базових інститутів, що регулюють взаємопов'язане функціонування основних суспільних підсистем. Структурна матриця являє собою стійку форму суспільної інтеграції, своєрідний прототип, первинну форму, з якої відтворюються всі подальші різноманітні інституційні форми, що є продуктом конкретної людської діяльності в певному культурному контексті [9, с. 62]. Базові інститути в такій структурі виступають відправними точками інституційних змін у суспільстві, його основних сферах.

У пізній версії теорії наукових парадигм Т. Куна [10] однозначно визнається можливість одночасного співіснування різних парадигм і множинності перехідних форм їх взаємодії. Надалі ідея наукової та методологічної гетерогенності знайшла акцентованіший вираз у низці еволюційно-епістемологічних концепцій сучасної філософії науки, наприклад, у теорії конкуруючих дослідних програм І. Лакатоса та ін. [7]. На наш погляд, можливе й доцільне їх сполучення з парадигмальним підходом для врахування в методологічному аналізі економічної теорії високого ступеня її парадигмальної диференціації (плюралізму чи гетерогенності), яка притаманна сучасному стану постмодерну. Розвиток економічної теорії у XXI ст., в умовах постмодерну, суттєво модифікує характер наукової раціональності, структуру економіко-теоретичного знання і характер взаємодії наукових парадигм. Йдеться про утвердження постмодерністської інтерпретації науки з такими її рисами, як системність, нелінійність, контекстуальність у поєднанні з посиленням концептуально-методологічного плюралізму, який часом на-

буває характеру «методологічного анархізму». На цій основі формуються передумови для ще більшого посилення парадигмальної диференціації економічної теорії.

Реальний процес розвитку економічної науки має свою специфіку і, на думку аналітиків, ніколи не був раціональним процесом. Відмова від фальсифікованих теорій настає лише в разі створення нової, більш досконалої теорії. Висунення гіпотез і їх просування – це один із методів наукового прогресу. Розвиток науки супроводжується не тільки спростуванням помилкових гіпотез, а й доведенням найбільш імовірних і тим самим ліквідацією їх гіпотетичного характеру, доповненням новим змістом економічної науки. Так, теоретики XX ст. зосереджували увагу переважно на економічних проблемах суспільства, організованого в держави-нації, з певними моделями національної економіки й громадського устрою. У XXI ст., в умовах стрімкої глобалізації, вчені досліджують економічні проблеми з позиції глобального підходу, у єдності та взаємодії з іншими сферами суспільного життя та за еволюційним виміром «минуле-сучасне-майбутнє». У сучасних умовах особливої актуальності набувають теоретичні дослідження, що присвячені економіці знань. У цьому напрямі існують різноманітні підходи до трактування поняття сучасної економіки. Так, В. Геєць визначає сучасні особливості економічного життя як «соціальну реальність», під якою розуміється сукупність об'єктів і дій соціально-культурного світу як досвіду звичайної свідомості людей, які живуть власним життям серед собі подібних і пов'язаних із ними різноманітними відносинами інтеракції [3, с. 4]. Тобто основною базою проектування суспільства й економіки знань є відтворення, яке замінює звикання до певної типізації поведінки і відповідних відносин серед носіїв знань відтворювальних процесів.

Висновки. Сьогодні важливе значення мають парадигмальні та концептуальні новації в економічній науці. Наукове осмислення сутності сучасних економічних відносин вимагає застосування в дослідженнях оновленої парадигми. Успіх нової парадигми полягає в перспективах науки щодо вирішення нових проблем, а також розширення знань про факти об'єктивної дійсності. Оновлення парадигми означає, що в науці розвиваються інші теоретико-методологічні засади дослідження об'єктивної дійсності.

Враховуючи всі подані вище факти, можемо стверджувати, що в сучасній науці розгортається

криза, яка пов'язана з невідповідністю об'єкта дослідження економічним реаліям. Очевидно, що сьогодні економічна наука не досягла піку відкриттів навіть у рамках третьої парадигми, тоді як практика економічного управління вже вимагає як мінімум п'ятої, а отже, розрив між теорією та практикою стає дедалі ширшим. Для дослідження інноваційного розвитку це означає неможливість врахування всіх чинників впливу та взаємозв'язків і неадекватність сформульованих висновків та управлінських рекомендацій.

Бібліографічний список

1. Блауг М. Методологія економічної науки, або Як економісти пояснюють. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/blaug2/02.php (дата звернення: 04.05.2022).
2. Гайдай Т. В. Парадигма інституціоналізму: методологічний контекст: монографія. Київ: Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2008. 296 с.
3. Геєць В. М. Яке майбутнє у соціальної держави. *Економіка України*. 2013. № 7. С. 4–15.
4. Рябініна Л. М. Термінологія та її значення в теорії і практиці економічних відносин. *Економіка України*. 2014. № 2. С. 16–27.
5. Степаненко С. В. Інституціональний аналіз економічних систем (проблеми методології): монографія. Київ: КНЕУ, 2008. 312 с.
6. Чухно А. А. Модернізація економіки та економічна теорія. *Економіка України*. 2012. № 9. С. 4–12.
7. Шумпетер Й. А. Інтерлюдія II: паралельне розвиток інших наук. *Історія економічного аналізу*: в 3 т. Санкт-Петербург, 2001. Т. 1. 763 с.
8. Єщенко П. С. Світу потрібний новий вектор розвитку: від bubbleeconomics – до економіки людини. *Економіка України*. 2014. № 6. С. 4–22.
9. Hartwell R. M. The causes of the industrial revolution: An Essay in Methodology. *Economic History Review*. 2nd ser., XVIII / reprinted in R. M. Hartwell, ed. The causes of the industrial revolution in England. London, 1967. P. 53–79.
10. Kuhn T. The Structure of Scientific Revolutions. 2nd ed. Chicago: University of Chicago Press, 1970. P. 121–143.

Стаття надійшла 18.06.2022

УДК 330.33-021.475.2:005.334.1
JEL E71; Q5

ЦИРКУЛЯРНА ЕКОНОМІКА: ПЕРЕВАГИ І НЕДОЛІКИ

Г. Черевко, д. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-0072-5816

Львівський національний університет природокористування

<https://doi.org/10.31734/economics2022.29.010>

Черевко Г. Циркулярна економіка: переваги і недоліки

Метою статті є представлення результатів дослідження основних переваг та недоліків циркулярної економіки як економічно вигідної та екологічно безпечної моделі подальшого господарювання, які можуть бути корисними при розгляді можливостей її впровадження в існуючу практику. Загальний методологічний підхід до проведення досліджень за темою статті здійснено на основі застосування засад діалектичного методу наукового пошуку в комбінації з методами аналізу і синтезу, індукції, наукової абстракції, єдності історичного і логічного в економічних дослідженнях. В окремих моментах використано такі методи, як монографічний, описовий, узагальнення, порівняння, наукових передбачень та прогнозування.

Дослідження показали, що основні переваги циркулярної економіки порівняно з лінійною полягають у тому, що: економічне зростання відбувається на засадах зрівноваженого розвитку при збереженні якості й кількості природних ресурсів; зменшуються інтенсивність шкідливого впливу на навколишнє середовище і собівартість виробленої продукції; знижується потреба в первинній сировині, що знижує її дефіцит; збільшується приплив інвестицій та змінюється їх структура в бік забезпечення реалізації можливостей екологізації виробництва; впроваджуються нові технології і в цілому досягнення науково-технічного прогресу відповідного напрямку; підвищується рівень добробуту населення через покращання здоров'я й підвищення якості життя загалом та збільшення кількості робочих місць; зменшується залежність світової економіки від натуральних корисних копалин; покращується здоров'я населення; підвищується рівень продовольчої безпеки в частині якості продовольства; відбувається позитивний вплив на зміну клімату; зменшується кількість шкідливих викидів та обсягів відходів; досягається ефект регенерації природних ресурсів; досягається економія використовуваних ресурсів, зокрема й за рахунок зменшення транспортування сировини; знижується потреба в утилізації відходів; підвищується рівень соціальної відповідальності виробників та споживачів.

Основний недолік циркулярної економіки полягає у відносній дороговизні безпосередніх заходів і дій у рамках цієї моделі, однак він успішно долається в міру розвитку відповідних технологій та законодавчої бази.

Ключові слова: циркулярна економіка, лінійна економіка, переваги, недоліки.

Cherevko H. Circular economy: advantages and disadvantages

The purpose of this article is to present the results of the study of the main advantages and disadvantages of the circular economy as an economically profitable and environmentally safe model of further development, which can be useful when considering the possibilities of its implementation in the current practice. The general methodological approach to conducting research on the topic of this article is based on application of the principles of the dialectical method of scientific research in combination with analysis and synthesis, induction, scientific abstraction, the unity of the historical and logical in economic research. In some cases, monographic, descriptive, generalization, comparison, scientific prediction and forecasting methods are used.

The studies have shown that the main advantages of a circular economy as compared to a linear economy are the following: economic growth takes place on the basis of a balanced development while preserving the quality and quantity of natural resources; the intensity of harmful effects on the environment and the cost of manufactured products decrease; the need for primary raw materials decreases, reducing its deficit; the inflow of investments is increasing and their structure is changing in the direction of ensuring the realization of opportunities for production greening; new technologies and, in general, the achievement of scientific and technical progress in the relevant direction are being introduced; the level of population well-being increases due to the improvement of the population health and living standards in general and due to the increase in the number of job places; the dependence of the world economy on natural minerals decreases; the population health improves; the level of food security increases in terms of food quality; there is a positive impact on climate change; the number of harmful emissions and volumes of waste decreases; the effect of natural resources regeneration is achieved; the saved use of resources is achieved, including also by reducing the transportation of raw materials; the need for waste disposal decreases; the level of producers' and consumers' social responsibility increases.

The main disadvantage of the circular economy is the relatively high cost of immediate measures and actions within the framework of this model, but it is successfully overcome due to the relevant technologies and legal framework.

Key words: circular economy, linear economy, advantages, disadvantages.

Постановка проблеми. Щоб знизити темпи наростання кліматичної нестабільності внаслідок нераціонального використання людством природних ресурсів з метою задоволення своїх потреб, можна або вдосконалити технології, або змінити спосіб життя та моделі споживання та/або зменшити чисельність населення [24]. Основним наслідком таких кроків є наближення до вирішення проблеми розв'язання суперечності між об'єктивною необхідністю економічного зростання та забрудненням навколишнього середовища, що має місце внаслідок саме цього зростання. Причому темпи розвитку останньої тенденції є набагато вищі від темпів першої тенденції, що й створює основну проблему сучасності, оскільки природні ресурси нашої планети, які є ексклюзивним джерелом задоволення потреб людини, об'єктивно обмежені і вже не витримують всезростаючого навантаження, що створює все більшу загрозу глобальної катастрофи. Сукупність зазначених кроків створює основу для імplementації найбільш актуального напрямку економічної науки і практики, що після відповідної еволюції отримав назву циркулярної економіки, яка на сьогодні сприймається і як концепція основи подальшого розвитку суспільства, і як основна модель цього розвитку. Проблема полягає в тому, що, як і будь-яка інша економічна модель, циркулярна економіка має як виражені переваги порівняно з традиційною лінійною моделлю, так і певні відносні недоліки, на які необхідно звертати увагу в процесі впровадження циркулярної економіки в практику господарювання, що формує високу актуальність проведення відповідного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки важливість і актуальність впровадження циркулярної економіки в практику господарювання надзвичайно висока, ця проблематика знайшла широке відображення в працях науковців різних країн, особливо тих, в яких циркулярна економіка вже певний час визнана як офіційний курс розвитку і пройшла вже досить солідну апробацію реальною практикою. До кола цих вчених належать J. Adamczyk [10], Z. Foltynowicz, K. Stróżyk [14], J. Gillab, S. Manshoven [15], V. Rizos, A. Behrens [18], J. Kirchherr, D. Reike, M. Hekkert [19], J. Porring [21], A. Wijkman, K. Skånberg [24], B. Tundys [22], J. Zarębska, K. Joachimiak-Lechman [26] та багато інших. Незважаючи на те, що циркулярна економіка в Україні є явищем порівняно новим, вітчизняні вчені також досить активно залучилися до процесу об-

говорення й дослідження цього феномена на предмет можливостей інтенсифікації її впровадження через об'єктивну необхідність. Серед них: Н. Горбаль, М. Мазурик і О. Микитин [2], Л. Зайцева [3], О. Мельник, Н. Горбаль, Л. Заліська, І. Тягнирядко [4], Н. Гахович, О. Кушніренко, О. Зарудна [1], Є. Мішенин, І. Коблянська [6], І. Миценко, І. Хаджинов [5], Р. Набока [7], Д. Нечитайло [8] та інші.

Певною мірою літературні наукові джерела дають досить різнобічну інформацію щодо сутності, значення, необхідності впровадження цифрової економіки та його наслідків. Однак власне об'єктивні переваги та можливі недоліки й загрози цієї економічної моделі розвитку досліджені ще недостатньо. А результати вже проведених у цьому напрямі досліджень належним чином ще не систематизовані, що створює відповідне поле для їх продовження.

Постановка завдання. Метою статті є представлення результатів дослідження основних переваг та недоліків циркулярної економіки як економічно вигідної та екологічно безпечної моделі подальшого господарювання, які можуть бути корисними при розгляді можливостей її впровадження в існуючу практику.

Головним завданням проведеного дослідження було проаналізувати, систематизувати й узагальнити наявну в доступних джерелах інформацію щодо сутності, переваг та недоліків циркулярної економіки і представити одержані результати у формі висновків і рекомендацій, які можуть бути корисними для різних рівнів влади та управлінських господарських органів.

Методика дослідження і матеріали. Загальний методологічний підхід до проведення досліджень за темою статті здійснено на основі застосування засад діалектичного методу наукового пошуку в комбінації з методами аналізу і синтезу, індукції, наукової абстракції, єдності історичного і логічного в економічних дослідженнях. В окремих моментах використано такі методи, як монографічний, описовий, узагальнення, порівняння, наукових передбачень та прогнозування.

Основними джерелами інформації в процесі проведення досліджень були матеріали офіційних інформаційних джерел, публікації вітчизняних і зарубіжних учених на дотичну до досліджуваної проблеми тематику, результати особистих спостережень автора.

Виклад основного матеріалу. Зміна клімату й виснаження природних ресурсів – дві найгос-

тріші глобальні проблеми. У цьому контексті одним з основних протиріч сучасності є зіткнення між економічним зростанням і обмеженням можливостей природокористування. Шляхом до вирішення цієї проблеми є негайний перехід до зрівноваженого розвитку і циркулярної економіки, що передбачає рівномірні темпи економічного, екологічного та соціального зростання [3]. Модель «циркулярної економіки», змінюючи правила світової гри та створюючи стимули для подальшого розвитку, приходить на зміну традиційній моделі «лінійної економіки», яка вже вичерпала себе й потребує кардинальних змін [4].

Концепція циркулярної економіки має порівняно коротку, але багату історію, оскільки виникла як результат пошуку людьми виходу із загрозливої ситуації з використанням природних ресурсів у процесі здійснення економічного розвитку, який спричинює все більше їх погіршення і, внаслідок цього – зниження якості життя аж до повного знищення людства. Еволюція поняття циркулярної економіки на сьогодні призвела до сприйняття її вже як моделі подальшого розвитку всього суспільства. Із понад 200 існуючих на сьогодні дефініцій циркулярної економіки найпоширенішим є визначення Ellen MacArthur Foundation: «Циркулярна економіка – це промислова система, яка спланована та розроблена таким чином, щоб бути відновлювальною та регенераційною. Вона замінює концепцію «закінчення терміну експлуатації», орієнтовану на використання відновлюваної енергії, виключає використання токсичних хімікатів, які перешкоджають повторному використанню, і спрямована на елімінацію відходів шляхом кращого проектування матеріалів, систем і продуктів у бізнес-моделях» [19].

Лінійна економіка, заснована на моделі зростання типу «бери з навколишнього середовища, виробляй, споживай і викидай» виходить з хибного уявлення про те, що ресурси є в надлишку та є легкодоступними і що їх можна вилучити з використання з невеликими витратами (викинути). Система циркулярної економіки дозволяє якомога довше зберігати додану вартість продукції та повністю елімінувати відходи, а отже, заощадити сировину. Вона полягає в закритті життєвого циклу продуктів, в якому продукт не потрапляє на смітник чи звалище після закінчення його використання, а повторно використовується після відновлення та переробки. Ця концепція також стосується внутрішньовиробничої переробки й так званого «обміну відходами». Важливим елементом вищезазначеної концепції є ефективний дизайн продукції – при її проектуванні передбача-

ється, що кінцевий продукт повинен мати найменший можливий вплив на навколишнє середовище протягом усього життєвого циклу та якомога менший негативний вплив після закінчення терміну служби (проектування з позиції підвищення ефективності та продуктивності продукції – обслуговування, повторне/багаторазове використання, оновлення/модифікація, переробка) [10; 22; 26]. В умовах циркулярної економіки те, що для одного підприємства є відходами, для іншого може бути цінним ресурсом.

Від моменту першої згадки про «циркулярність» економіки минуло понад 30 років, проте її популярність стрімко зросла лише після впровадження такої моделі у ЄС. Одинадцятого березня 2020 р. Європейська комісія ухвалила План дій щодо «циркулярної» економіки (Circular Economy Action Plan), який є важливою складовою порядку денного стратегії Європейського «зеленого» курсу (European Green Deal) і метою якого є скорочення споживання та подвоєння повторного використання ресурсів у ЄС протягом найближчих десятиліть за одночасного економічного зростання [9].

Циркулярна економіка ґрунтується на трьох ключових принципах: збереження та збагачення природного капіталу; оптимізація ефектів від використання ресурсів, використовуючи продукти, інгредієнти та матеріали в замкнутому циклі; підвищення ефективності системи завдяки виявленню та усуненню – через перепроєктування системи – негативних зовнішніх впливів, таких як забруднення води, повітря, зміна клімату, токсини, а також негативних наслідків для здоров'я, пов'язаних з використанням ресурсів. Ці принципи можна трансформувати в набір із шести видів діяльності: регенерація, спільне використання, оптимізація, замикання петель, віртуалізація та заміна [11, с. 5–8].

На практиці цикл циркулярної економіки для багатьох видів сировини може не бути повністю замкнутим – у деяких циклах все-таки утворюватимуться відходи, бо окремі матеріали зношуються і не можуть бути повторно використані або перероблені нескінченно довго. Замкнуте коло – лише ідеальна модель.

Системи циркулярної економіки зберігають додану вартість продукції якомога довше та елімінують відходи, дозволяючи їх багаторазово продуктивно використовувати, таким чином створюючи додаткову вартість. Але перехід до циркулярної економіки потребує змін у кожній ланці ланцюга створення вартості, від проектування продукту до нових бізнес-моделей і ринкових моделей, від нових способів перетворювати від-

ходи на ресурси для подальших виробничих циклів. При цьому навіть у циркулярній економіці буде присутній елемент лінійності, оскільки часто існує потреба в раніше не використаних ресурсах [16].

Модель циркулярної економіки робить економічний розвиток незалежним від споживання обмежених ресурсів, таким чином мінімізуючи негативний вплив на навколишнє середовище, розвиваючи інновації та стимулюючи розвиток нових технологій, що дозволяє створювати нові робочі місця та підвищує ефективність системи, що робить його викликом і чудовою можливістю для бізнесу. Покращання оптимізації ресурсів у всьому ланцюгу створення вартості може зменшити потреби в матеріальних ресурсах на 17–24 % до 2030 року, а краще використання ресурсів може заощадити лише європейській промисловості загальну економію у €630 млрд на рік [17].

Хоча економічне зростання (вимірюване ВВП) не є основною метою циркулярної економіки, важливою мотивацією для трансформації в цьому напрямі є той факт, що вона може значною мірою сприяти цьому зростанню [18]. Це відбувається через переваги трансформації та механізми, необхідні для їх досягнення, включаючи, зокрема, вплив на навколишнє середовище, зменшення попиту на первинну сировину, що призводить до зменшення її відносного дефіциту, додаткове підвищення продуктивності, ефект підвищеного попиту [25].

Метою підвищення ефективності використання ресурсів, що лежить в основі циркулярної економіки, є зменшення ризику порушення постачання сировини та шкоди навколишньому середовищу [23]. Однак у більшості аналізів і симуляцій переходу до циркулярної економіки ці проблеми не враховуються, а також не враховуються під час оцінки переваг підвищення ефективності використання ресурсів. Інакше це означало б, що циркулярна економіка призводить, наприклад, до меншого забруднення навколишнього середовища, а отже, менших витрат на його відновлення до стану, близького до природного. Наприклад, для чистих підземних вод витрати водоочисних компаній відносно низькі, а отже, ефективність функціонування цих компаній висока. Крім того, якісне навколишнє середовище впливає на здоров'я суспільства та може сприяти зростанню ВВП завдяки відносно високій кількості відпрацьованих днів на рік. Треба, однак, зазначити, що витрати на зменшення забруднення навколишнього середовища, а також витрати на охорону здоров'я можуть знизити

ВВП. А зменшення попиту на первинну сировину призводить до зменшення її відносного дефіциту.

Коливання цін на невідновлювані ресурси відображають взаємозв'язок між розвитком технологій, які дозволяють видобувати сировину з родовищ, доступ до яких стає все важчим, та її оптимальним видобутком і природним виснаженням сировини та її прогресуючим дефіцитом. Більшість еталонних сценаріїв для аналізу переходу до циркулярної економіки не передбачає зростання цін на невідновлювані ресурси, вказуючи на те, що перехід до циркулярної економіки не має на них значного впливу. Однак для імпортової сировини нижчі ціни означають, що однакова вартість виробленого продукту оплачується менше, що означає збільшення доданої вартості та підвищення продуктивності. Вища додана вартість у Європі може бути також створена за рахунок країн – експортерів сировини, економіка яких часто базується на видобувному секторі.

Зовнішні ефекти є однією з перепон для ефективного переходу до циркулярної економіки. Однак їх негативний вплив може бути обмеженим, наприклад, завдяки запровадженню відповідних правових та податкових норм. Підвищення податків на видобуток первинної сировини можна компенсувати зниженням податків на прибуток, що в короткостроковій перспективі не вплине на обсяг надходжень до державного бюджету, а в довгостроковій може потенційно сприяти збільшенню зайнятості, а отже, зростанню ВВП.

Економічний добробут суспільства може зрости, навіть якщо перехід до циркулярної економіки не матиме прямого впливу на зростання ВВП. Той факт, що негативні зовнішні ефекти не оцінюються, призводить до надмірної експлуатації природних ресурсів і забруднення навколишнього середовища. Цю проблему можна вирішити за допомогою інтерналізації цих витрат і, таким чином, підвищення добробуту [23]. Крім того, обмеження, наприклад, споживання в економіці спільного використання може потенційно призвести до зниження ВВП, навіть якщо добробут зростає. Оскільки трансформація до циркулярної економіки пов'язана з розвитком сучасних технологій, вона також сприяє науково-технічному прогресу суспільства, а отже, зростанню суспільного добробуту.

Перехід до циркулярної економіки може забезпечити багато переваг для здоров'я, пов'язаних, наприклад, зі зменшенням викидів речовин, що забруднюють повітря та воду, або зменшенням негативного впливу на людей пестицидів,

що містяться в продуктах харчування. За оцінками, зменшення використання пестицидів у сільському господарстві може заощадити \$550 млрд на охороні здоров'я до 2050 року [12].

Обмеження залежності соціально-економічного розвитку від імпорту сировини сприяє підвищенню національної безпеки та зменшенню геополітичних конфліктів. Крім того, перехід до циркулярної економіки в сільськогосподарському секторі призводить до підвищення продовольчої безпеки, а отже, до зменшення кількості людей, які голодують.

Важливі виклики пов'язані з оцінкою екологічних переваг переходу до циркулярної економіки, які включають, серед іншого, глобальний характер ланцюгів створення вартості та постачання, а також заміну існуючих ланцюгів іншими. Згідно з дослідженням компанії McKinsey [20], для більшості секторів саме ланцюг поставок відіграє ключову роль у створенні негативного впливу на навколишнє середовище. Останніми роками все більше підкреслюється роль циркулярної економіки в боротьбі зі зміною клімату. У звіті Фонду Ellen MacArthur [13] вказано, що циркулярна економіка може сприяти зменшенню викидів CO₂ завдяки усуненню відходів і забруднення, збереженню сировини та продуктів у використанні та відновленні природних систем.

Проектування продукції з урахуванням засад циркулярної економіки відіграє ключову роль у здійсненні переходу на таку модель розвитку, гарантуючи, що матеріали та вироблені продукти залишаються у використанні максимально довго, а також зменшує негативний вплив на навколишнє середовище, пов'язаний з їх виробництвом і споживанням (використанням). Без суттєвого редизайну, наприклад, пластикової упаковки, близько 30 % її ніколи не можна використовувати повторно або переробляти. Розробка, наприклад, багаторазової упаковки для косметичних продуктів і побутової хімії може скоротити викиди парникових газів до 80–85 % [12]. Крім того, надмірне утворення відходів і забруднення може бути результатом завищених вимог до специфікацій продукції та активів. Наприклад, у будівельних проектах зараз використовується приблизно на 35–45 % більше сталі, ніж це є абсолютно необхідно. Іншою причиною утворення відходів і забруднення є неоптимальне використання продуктів, часто внаслідок їх неповної адаптації до реальних потреб користувачів, наприклад, середній автомобіль у Європі стоїть на стоянці понад 90 % часу, а коли він використовується, зайнято 1-2 місяця з вільних 5 місць.

Чим довше продукти використовуються, тим більша економія ресурсів, які були використані для їх виробництва (включаючи, наприклад, працю, енергію, капітал тощо). Крім того, утримання продуктів у використанні дозволяє уникнути викидів парникових газів від виробництва нових продуктів протягом усього їхнього життєвого циклу (від видобутку сировини до утилізації відходів). Наприклад, у випадку з одягом – подвоєнням терміну його носіння можна уникнути 44 % викидів парникових газів [13].

У циркулярній економіці перевагу надають використанню відновлюваної сировини для зміцнення природних систем, наприклад, завдяки поверненню цінних поживних речовин у ґрунт, що може зменшити викиди вуглецю в атмосферу (так зване поглинання вуглецю). У контексті відновлення природних систем особливе значення має агропродовольчий сектор, який ґрунтується переважно на відновлюваній сировині. Регенеративні практики в сільському господарстві передбачають: використання органічних добрив, сівозміну, посадку покривних культур, обмеження плужного вирощування, вирощування більшої кількості видів для підтримки біорозмаїття, ротаційне випасання худоби, агролісомеліорацію тощо.

При всьому цьому циркулярна економіка – це не засіб від усіх проблем економіки, а, скоріш, це найкращий варіант із каталогу доступних рішень. Екологічно чиста переробка часто вимагає значних фінансових витрат, а ефективне функціонування всієї системи ускладнюється. Екологічно чисте відновлення відходів є часто дорожче, ніж захоронення їх у так званих звалищах. Ефективне функціонування всієї системи виробництва пластикової упаковки та використання його відходів є складним і потребує покладання додаткових зобов'язань на підприємстві. І таких прикладів є досить багато, однак у всіх випадках ці недоліки циркулярної економіки можуть бути квантифіковані й відповідним чином еліміновані, що ще раз підтверджує існуючу доцільність переходу на цю модель подальшого розвитку та економічного зростання.

Висновки і перспективи подальшого наукового пошуку. Загострення протиріччя між інтенсифікацією темпів економічного зростання та ще вищими темпами забруднення навколишнього природного середовища все більше загрожують настанням глобальної катастрофи і знищенням усього людства на планеті, оскільки природні ре-

сурси на ній є об'єктивно обмежені. Тому перехід розвитку суспільства на модель циркулярної економіки замість використовуваної лінійної моделі є реальним способом розв'язання вказаного протиріччя.

Основні переваги циркулярної економіки порівняно з лінійною полягають у тому, що: економічне зростання відбувається на засадах зрівноваженого розвитку за збереження якості й кількості природних ресурсів; зменшуються інтенсивність шкідливого впливу на навколишнє середовище і собівартість вироблюваної продукції; знижується потреба у первинній сировині, що знижує її дефіцит; збільшується приплив інвестицій та змінюється їх структура в бік забезпечення реалізації можливостей екологізації виробництва; впроваджуються нові технології і загалом досягнення науково-технічного прогресу відповідного напрямку; покращується здоров'я населення; підвищується рівень продовольчої безпеки в частині якості продовольства; підвищується рівень добробуту населення через покращання здоров'я й підвищення якості життя та збільшення кількості робочих місць; зменшується залежність світової економіки від натуральних корисних копалин; відбувається позитивний вплив на зміну клімату; зменшується кількість шкідливих викидів та обсягів відходів; досягається ефект регенерації природних ресурсів; досягається економія використовуваних ресурсів, зокрема й за рахунок зменшення транспортування сировини; знижується потреба в утилізації відходів; підвищується рівень соціальної відповідальності виробників та споживачів.

Основний недолік циркулярної економіки полягає у відносній дороговизні безпосередніх заходів і дій у рамках цієї моделі, однак він успішно долається в міру розвитку відповідних технологій та законодавчої бази.

Усе це робить впровадження циркулярної економіки необхідністю, до якої ми повинні прагнути. Підтримуючи цю концепцію, ми підтримуємо природне середовище і, більше того, створюємо стабільне та безпечне майбутнє для нас та для майбутніх поколінь.

У найближчій перспективі найбільш вдалим напрямом продовження досліджень щодо впровадження циркулярної економіки є розробка методики визначення рівня еколого-економічної доцільності переходу на таку модель розвитку на рівні конкретних виробництв.

Бібліографічний список

1. Гахович Н. Г., Кушніренко О. М., Зарудна О. С. Циркулярна економіка як стратегічний пріори-

тет розвитку глобальних ланцюгів доданої вартості. *Економічний вісник університету*. Хмельницький, 2020. № 46. С. 103–115.

2. Горбаль Н. І., Мазурик М. М., Микитин О. З. Впровадження циркулярної економіки на основі європейського досвіду. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку*. 2021. 2 (6). С. 280–289. doi: 10.23939/smeu2021.02.280.

3. Зайцева Л. О. Складові концепції сталого розвитку. *Ефективна економіка*. 2019. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2019/57.pdf (дата звернення: 15.07.2022).

4. Мельник О., Горбаль Н., Заліська Л., Тягнирядко І. Впровадження моделі циркулярної економіки для управління відходами в Україні: європейський досвід. *Стратегії, моделі та технології управління економічними системами в контексті міжнародної економічної інтеграції: колективна монографія*. Рига: Ін-т екон. Латв. академії наук, 2020. С. 280–289.

5. Миценко І. М., Хаджинов І. В. Концепції кругових бізнес-моделей ключових європейських компаній. *Економіка і організація управління*. 2022. № 1 (45). С. 25–38. doi: 10.31558/2307-2318.2022.1.3.

6. Мішенин Є. В., Коблянська І. І. Перспективи і механізми розвитку циркулярної економіки в глобальному середовищі. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2017. 2. С. 339–343.

7. Набока Р. Ю. Механізми трансформації державного регулювання циркулярної економіки в Україні. *Державне управління: вдосконалення і розвиток*. Харків, 2021. № 7. doi: 10.32702/2307-2156-2021.7.71.

8. Нечитайло Д. З чистого аркуша: як працює і чим вигідна циркулярна економіка. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/09/2/664626/> (дата звернення: 15.08.2022).

9. Нова політика ЄС з «циркулярної» економіки: можливості для України. URL: https://dixigroup.org/wp-content/uploads/2020/09/dixi_pb_circular-economy_ukr_full_3.pdf (дата звернення: 13.08.2022).

10. Adamczyk J. Założenia gospodarki okrężnej w zakresie produkcji / E. Milewska (red.). *Systemy Wspomagania w Inżynierii Produkcji*. 2016. 2(14). S. 11–19.

11. Churchill-Slough S. Dlaczego gospodarka o obiegu zamkniętym jest istotna. Warszawa: Seria wydawnicza IBS PW, 2016. 2. S. 12.

12. Ellen MacArthur Foundation. 2017. The new plastics economy: catalysing action. URL: <https://ellenmacarthurfoundation.org/the-new-plastics-economy-catalysing-action> (Accessed 23 August 2022).

13. Ellen MacArthur Foundation. 2019. Completing the Picture: How the Circular Economy Tackles Climate Change. URL: <https://circulareconomy.europa.eu/platform/en/knowledge/completing-picture-how-circular-economy-tackles-climate-change> (Accessed 23 August 2022).

14. Foltynowicz Z., Stróżyk K. Europa bez odpadów. *Kompleksowe zarządzanie gospodarką odpadami* / P. Janczarski (red.) Poznań: Polskie Zrzeszenie Inżynierów i Techników Sanitarnych, Oddział Wielkopolski, 2015. S. 25–36.

15. Gillabe J., Manshoven S. Business Models in a Circular Economy. European Topic Centre Waste and Materials in a Green Economy, 2021. 67 p.
16. Gospodarka o Obiegu Zamkniętym. URL: http://cima.ibs.pw.edu.pl/?page_id=27&lang=pl (Accessed 13 August 2022).
17. Gospodarka obiegu zamkniętego. URL: <https://handerek-technologies.com/wyzwania-gospodarki-odpadami/gospodarka-obiegu-zamknietego/> (Accessed 13 August 2022).
18. Implementation of circular economy business models by small and medium-sized enterprises (SMEs): Barriers and enablers / V. Rizos et al. *Sustainability*. 2017. 8(11). doi: 10.3390/su8111212.
19. Kirchherr J., Reike D., Hekkert M. Conceptualizing the circular economy: An analysis of 114 definitions. *Resources, Conservation and Recycling*. 2017. 127 p.
20. McKinsey Company 2017. Mapping the benefits of a circular economy. URL: <https://www.mckinsey.com/business-functions/sustainability/our-insights/mapping-the-benefits-of-a-circular-economy> (Accessed 28 August 2022).
21. Porring J. Circular economy: measuring innovation in the product chain. Netherlands Environmental Assessment Agency, 2017. 46 p. URL: <https://www.pbl.nl/sites/default/files/downloads/pbl-2016-circular-economy-measuringinnovation-in-product-chains-2544.pdf> (Accessed 23 July 2022).
22. Tundys B. Zielony łańcuch dostaw w gospodarce o okrężnym obiegu – założenia, relacje, implikacje. *Ekonomiczne, społeczne i środowiskowe uwarunkowania logistyki: prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu* / J. Witkowski, A. Skowrońska (red.). Wrocław, 2015. 383. P. 288–301.
23. UNEP 2017. Resource Efficiency: Potential and Economic Implications. URL: https://www.resourcepanel.org/sites/default/files/documents/document/media/resource_efficiency_report_march_2017_web_res.pdf (Accessed 3 August 2022).
24. Wijkman A., Skånberg K. Korzyści społeczne z gospodarki o obiegu zamkniętym, wygrani pod względem miejsc pracy i klimatu w gospodarce opartej o energię odnawialną i wydajność surowcową. Klub Rzymski, 2019. 67 s.
25. Woltjer G. B. Methodologies for Measuring the Macroeconomic and Societal Impacts of the Circular Economy. URL: https://circular-impacts.eu/sites/default/files/D2.3v2_Measuring-macroeconomic-%26-societal-impacts_FINAL.pdf (Accessed 13 August 2022).
26. Zarębska J., Joachimiak-Lechman K. Gospodarka o obiegu zamkniętym – rola Środowiskowej Oceny Cyklu Życia, szanse, bariery i wyzwania. *Logistyka Odzysku. Dziennik Logistyki Odwrotnej*. 2016. 1. S. 5–9.

Стаття надійшла 30.09.2022

УДК 334.746.4
JEL R11; R58

ЗОВНІШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ПІДПРИЄМСТВА ТА ЧИННИКИ ЙОГО ВПЛИВУ

Н. Михалюк, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-5125-7872

Львівський національний університет природокористування

<https://doi.org/10.31734/economics2022.29.017>

Михалюк Н. Зовнішнє середовище підприємства та чинники його впливу

Успіх підприємства залежить не тільки від досконалості його внутрішнього середовища, а й від зовнішніх щодо підприємства сил. Вони безпосередньо чи опосередковано впливають на його діяльність, ускладнюючи її чи відкриваючи для неї нові можливості. Тому необхідний усебічний і ретельний аналіз характеру впливу зовнішніх сил на підприємство, що дасть змогу ухвалювати управлінські рішення, які покращать конкурентні позиції підприємства, забезпечать його ефективне функціонування та розвиток. Середовище підприємства – це сукупність певних обставин і чинників як усередині, так і навколо організації, які впливають на прийняття рішень. Організація перебуває під постійним тиском з боку окремих зовнішніх і внутрішніх чинників навколишнього середовища.

Під зовнішнім середовищем організації розуміють сукупність елементів, які її оточують і істотно впливають на її діяльність. Макросередовище охоплює чинники, які можуть не чинити прямого і безпосереднього впливу на ефективність і стійкість організації, але все ж таки мати на неї певний (непрямий) вплив. Аналіз макросередовища повинен передбачати вивчення міжнародних чинників, політичних процесів у країні, правових норм, стану економіки, рівня науково-технічного та технологічного розвитку суспільства, соціальної та культурної складових суспільства та стану навколишнього середовища тощо.

Кожне підприємство є відкритою системою, що перебуває в постійній взаємодії із зовнішнім середовищем. Динаміка зовнішнього середовища, його мінливість, відсутність необхідного обсягу достовірної інформації унеможливають врахування всіх можливих наслідків впливу на діяльність підприємства. Отже, керівники підприємства повинні обмежити коло зовнішніх чинників, віддаючи перевагу тим, які мають найбільший вплив на результати. Досягненню цієї мети сприяє аналіз мікросередовища підприємства та виділення його суб'єктів, які мають на нього істотний вплив.

Ключові слова: зовнішнє середовище, чинники впливу, середовище організації, динаміка.

Mykhaliuk N. External environment of an enterprise and the its influencing factors

The success of an organization depends not only on its perfect internal environment, but also on external factors influencing the organization. They directly or indirectly influence its activities, making it more complicated or opening new opportunities. Therefore, a comprehensive and thorough analysis of the nature of the impact of external forces on the organization is needed. It will allow to make managerial decisions that will improve the competitive position of the organization, ensure its effective functioning and development. The organization's environment is a set of certain circumstances and factors both within and around the organization that influence decision making. The organization is under a constant pressure from certain external and internal factors.

The organization's external environment is considered as a set of elements that surround it and significantly affect its activities. The macroenvironment includes factors that may not have a direct and immediate impact on the effectiveness and sustainability of the organization, but still have a certain (indirect) impact on it. Analysis of the macroenvironment should include the study of international factors, political processes in the country, legal norms, the state of the economy, the level of scientific, technical and technological development of society, social and cultural components of society and the state of the environment, etc.

Every organization is an open system that is in constant interaction with the external environment. The dynamics of the external environment, its variability, the lack of the necessary amount of reliable information make it impossible to take into account all the possible consequences of the impact on the company's activities. Therefore, business leaders should limit the range of external factors, preferring those that have the greatest impact on results. This goal can be achieved partially by analyzing microenvironment of the enterprise and the specifying its subjects that have a significant impact on it.

Key words: external environment, influencing factors, organization environment, dynamics.

Постановка проблеми. Визначення системи чинників зовнішнього середовища, що впливають на ефективне використання ресурсів, з ме-

тою фінансової стійкості дасть змогу визначити напрями підвищення ефективності управління підприємством. Зміни в політиці, економіці, науці,

культури відбуваються настільки швидко та інтенсивно, що підприємствам дедалі складніше до них пристосовуватись. Тому виникає необхідність створення дієвої системи адаптації до сучасних умов, а також планування та прогнозування ринкових змін з використанням новітніх управлінських технологій галузі, які спроможні допомогти забезпечити зміцнення позицій підприємства, що передбачає постійне вдосконалення продукції та послуг для збільшення конкурентоспроможності підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемам формування, функціонування та вдосконалення методичних підходів до дослідження зовнішнього середовища підприємства присвятили свої праці вчені-економісти, серед яких: М. Т. Білуха, Б. І. Валуєв, П. Ф. Друкер, К. Друрі, Н. Г. Данілочкіна, Г. В. Жаворонкова, Р. О. Костирко, Є. В. Мних, Л. В. Нападовська, С. М. Петренко, М. С. Пушкар, В. С. Рудницький, Л. О. Сухарева, С. Г. Фалько, Д. Хан, П. Хорват, В. О. Шевчук, М. Г. Чумаченко та ін. Окреслену тематику досліджували І. Ансофф, В. В. Уварова, Г. І. Кіндрацька, Н. А. Янковський. Але найбільш широка й різнобічна класифікація чинників зовнішнього середовища викладена О. С. Віханським. Однак, незважаючи на вагомий науковий напрацювання, зміни в сучасних умовах ведення господарської діяльності породжують нові проблеми теоретичного і практичного характеру, зокрема необхідність вивчення впливу чинників зовнішнього та внутрішнього середовища на побудову й функціонування системи управління підприємства [5, с. 74].

Постановка завдання. Завданням дослідження є визначення впливу чинників зовнішнього середовища на підприємство. Основними завданнями були: теоретичне обґрунтування поняття зовнішнього середовища підприємства; визначення впливу зовнішнього середовища на діяльність підприємства; характеристика основних складових зовнішнього середовища підприємства та визначення взаємозв'язку між ними; обґрунтування напрямів покращання взаємозв'язку зовнішніх та внутрішніх чинників підприємства.

Виклад основного матеріалу. Зовнішнє середовище – це сукупність суб'єктів господарювання, економічних, соціальних і природних умов, національних та міждержавних інституційних структур та інших зовнішніх стосовно підприємства чинників.

Залежно від характеру впливу зовнішнє середовище поділяють на середовища прямого (мікросередовище) та непрямого (макросередовище) впливу. Середовище прямого впливу на підприємство (організацію) створюється конкретними суб'єктами – споживачами, конкурентами, поставальниками, державними органами, фінансовими установами та іншими зовнішніми агентами і підприємцями. Це середовище також називають середовищем завдань, оскільки воно містить елементи, безпосередньо пов'язані з діяльністю підприємства [3, с. 74]. Найважливішими чинниками прямої дії є Закони України про підприємства, підприємництво, власність, про охорону праці, захист прав споживачів, про обмеження монополістичної діяльності та протидію недобросовісної конкуренції, постанови та розпорядження Уряду, постанови галузевих і територіальних органів з правовими та організаційними цілями, закріплення економічних відносин між міждержавними структурами влади та суб'єктами господарювання, формування норм і правил їхньої поведінки (правил гри) в економічному просторі. Чинне в країні законодавство може сприяти загальному економічному розвитку, може його сповільнювати, може позитивно впливати на діяльність окремих підприємств і створювати перешкоди для конкурентів. Стан законодавства характеризується як його складністю, так і мінливістю, інколи навіть невизначеністю, що особливо притаманно перехідному періоду. Середовище непрямого впливу охоплює матеріально-технічні умови, соціальні відносини та інститути та інші чинники, що побічно впливають на організацію. Ці чинники характеризуються високим рівнем мінливості, невизначеності та непередбачуваності [2, с. 114].

Зовнішнє середовище складне, мінливе, взаємозалежне і, як правило, невизначене. Йому притаманні: складність – велика кількість чинників, на які організація має реагувати, та рівень мінливості кожного; мінливість – швидкість зміни середовища організації, іноді зовнішнє середовище дуже динамічне (комп'ютерна техніка, електроніка, хімія, фармацевтика, біотехнологія); взаємозалежність чинників (зміна одного чинника спричинює зміну інших), така ситуація змушує виробників шукати енергоощадні технології; невизначеність – необмежений обсяг інформації про зовнішнє середовище та ймовірність її недостовірності.

Підприємства, які прагнуть знизити рівень невизначеності в зовнішньому середовищі, можуть використовувати дві стратегії: присто-

совуватися до змін чи впливати на середовище так, щоб воно більшою мірою сприяло їх функціонуванню.

Зовнішнє середовище підприємств (організацій), які здійснюють діяльність на міжнародному рівні, характеризується підвищеною складністю [4, с. 24]. Останнє зумовлене унікальним набором чинників, що характеризують кожну країну, рівні технологічного розвитку в різних країнах різні.

Зовнішнє середовище підприємства часто стає джерелом проблем сучасних керівників. Підприємства подібні до біологічних організмів: вони змушені пристосовуватися до середовища, в якому вони мають виживати і залишатися функціональними.

Таким чином, зовнішні чинники поділяються на дві основні групи: середовище прямого впливу і середовище непрямого впливу. Середовище прямого впливу містить компоненти, які безпосередньо впливають на господарську діяльність підприємства (організації). До цих компонентів належать: постачальники, співробітники, закони, державні установи, споживачі та конкуренти. Середовище непрямих впливів – це група чинників, які можуть не впливати безпосередньо на господарську діяльність підприємств, але позначаються на них.

Динаміка зовнішнього середовища та взаємозв'язки його чинників ускладнюються, що не дає змоги точно й одночасно враховувати всі можливі наслідки постійного впливу на різні види діяльності підприємства. Своєчасній та об'єктивній оцінці явищ, процесів і тенденцій у зовнішньому середовищі перешкоджає також відсутність необхідного обсягу достовірної інформації. Отже, бізнес-лідери повинні обмежити набір зовнішніх чинників, які належить брати до уваги, віддаючи перевагу тим, котрі найбільше впливають на результати.

Чинники зовнішнього середовища найчастіше поділяють на такі групи [1, с. 22]: економічні – пов'язані з обігом грошей, товарів, інформації та енергії; рівень та темпи інфляції, збільшення та зменшення виробництва, коливання курсу національної валюти відносно валют інших країн, оподаткування, умови кредиту та банку, відсоткові ставки, динаміка рівня цін, розподіл прибутку та попит клієнтів, платоспроможність контрагентів

тощо. Останнім часом велике значення набуває глобалізація – економічний чинник, який робить сильних учасників ринку ще сильнішими, а слабких – ще слабшими, виводить конкуренцію на новий рівень; політичні – чинники, що впливають на політичні погляди і поділяють людей на окремі політичні групи та виражаються в діях і прийнятті рішень органів місцевої та державної влади; соціально-демографічні – чинники, які впливають на рівень і тривалість життя людей і навіть формують їх ціннісні орієнтації.

Загальний стан навколишнього середовища можна визначити за такими групами чинників: стан економіки та ринків (економічні чинники); характер економіки та економічних процесів (включаючи інфляцію чи дефляцію); податкова система та якість «економічного законодавства» (включаючи можливість вивезення прибутку); масштаби економічної підтримки окремих галузей (підприємств); загальні умови внутрішнього ринку; розмір та швидкість зростання або падіння ринку (у цілому); розмір та швидкість зростання сегментів відповідно до інтересів компанії; біржовий статус; інвестиційні процеси; банківські відсоткові ставки; система ціноутворення та рівень централізовано регульованих цін; вартість землі.

Діяльність уряду формує політичні та інституційні чинники: стабільність уряду; державна політика приватизації; державний контроль та регулювання підприємств (у цілому); рівень протекціонізму (загалом); збільшення цінності держави як замовника; міждержавні угоди з іншими урядами; рішення уряду про підтримку окремих галузей (пріоритетів); вимоги до працевлаштування; державна політика щодо надання ресурсів окремим галузям та підприємствам; рівень корумпованості державних структур; рівень економічної свободи держави (за міжнародними оцінками).

Висновки. Слід пам'ятати, що взаємодія підприємства чи окремих підприємств із довкіллям має певну специфіку: певні елементи довкілля по-різному впливають на окремі підприємства. Ступінь впливу зазвичай залежить від розміру та галузевої належності підприємства, місця його розташування та якості управління тощо. Головний висновок у тому, що кожне підприємство має

з'ясувати для себе, котрі із зовнішніх чинників мають найбільший вплив на його діяльність, і ретельно їх вивчити. Іноді доцільно використовувати кількісні оцінки впливу окремих компонентів зовнішнього середовища на діяльність підприємств країни. Недостатньо просто визначити вплив середовища на організацію чи підприємство, важливо сформулювати компоненти цього впливу. Кожна складова довкілля може аналізуватися по-різному: за допомогою побудови сценаріїв, економіко-математичних моделей, виявлення взаємодії чинників тощо.

Бібліографічний список

1. Басва О. В., Новальська Н. І., Згалат-Лозинська Л. О. Основи менеджменту: практикум. Київ: Центр навч. літ., 2007. 522 с.
2. Березівський П. С., Михалюк Н. І. Організація прогнозування і планування агропромислового комплексу: навч. посіб. Львів: Магнолія плюс, 2004. 443 с.
3. Гріфін Р., Яцура В. Основи менеджменту: підруч. для студ. екон. спец. Львів: БаК, 2011. 605 с.
4. Кузьмін О., Мельник О. Основи менеджменту: підручник. Київ: Академвидав, 2013. 414 с.
5. Планування діяльності підприємств: навч. посіб. / Н. І. Михалюк та ін. Львів: Новий світ-2000, 2015. 620 с.

Стаття надійшла 28.06.2022

Розділ 2

ВДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ, ФІНАНСОВО-КРЕДИТНОГО МЕХАНІЗМУ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ

УДК 657:004
JEL M49; L86

ОРГАНІЗАЦІЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТА КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Л. Гнатишин, д. е. н.

ORCID ID: 0000-0003-4425-0514

Львівський національний університет природокористування

І. Свиноус, д. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-0346-1596

Білоцерківський національний аграрний університет

Т. Протоцька, здобувач освітнього рівня «Магістр»

ORCID ID: 0000-0002-2096-5892

Львівський національний університет природокористування

<https://doi.org/10.31734/economics2022.29.021>

Гнатишин Л., Свиноус І., Протоцька Т. Організація бухгалтерського обліку в умовах інформаційних та комунікаційних технологій

Стаття присвячена з'ясуванню впливу сучасних інформаційно-комунікаційних технологій на організацію бухгалтерського обліку для забезпечення виконання тих завдань, які визначені нормативно-правовою базою щодо бухгалтерського обліку та звітності. Розглянуто теоретичні основи бухгалтерського обліку в умовах розвитку інформаційних технологій, акцентовано увагу на пріоритетності дослідження інформаційно-комунікаційних технологій з погляду їх впливу на організацію бухгалтерського обліку та підвищення професійної кваліфікації бухгалтерів.

Зазначено, що інформаційно-комунікаційні технології є одним з інструментів забезпечення ознак конкурентоспроможності – виробництва і реалізації продукції з метою отримання підприємством прибутку для простого і розширеного відтворення. З'ясовано, що інформаційні та комунікаційні технології сприяють раціональному використанню ресурсів, впливають на рівень економічної безпеки підприємств, підтримують безперервність діяльності суб'єктів господарювання та визначають тенденції застосування методик і розвитку професійної діяльності у сфері бухгалтерського обліку. Охарактеризовано перспективні види інформаційних та комунікаційних технологій у сфері бухгалтерського обліку, зокрема: хмарні технології; технології програмних робіт та штучного інтелекту; технології блокчейн; технології роботи з великими масивами даних; Інтернет речей.

Авторське трактування поняття «інформаційні та комунікаційні технології» представлено як систему методів і способів збору, нагромадження, реєстрації, передавання, відображення, зберігання, пошуку, модифікації, аналізу, захисту та видачі необхідної інформації користувачам, згідно з їхніми обліковими запитами, на основі застосування сучасних автоматизованих та програмних засобів. Змодельовано місце інформаційних та комунікаційних технологій в організаційній системі бухгалтерського обліку підприємства. Зазначено, що застосування новітніх інформаційних та комунікаційних технологій потребує реорганізації бухгалтерського обліку на підприємствах, що передбачає автоматизацію окремих сфер професійної діяльності бухгалтерів і ставить завдання постійного самовдосконалення, тобто набуття фахівцями нових навичок і компетенцій.

Ключові слова: бухгалтерський облік, інформаційні та комунікаційні технології, підприємство, організація бухгалтерського обліку, інформаційно-комунікаційне забезпечення, правління.

Hnatyshyn L., Svyynous I., Prototska T. Organization of accounting with involvement of information and communication technologies

The article is devoted to studying the impact of modern information and communication technologies on organization of accounting in order to ensure fulfilment of the tasks which are approved by the regulatory base for

accounting and reporting. The authors outline theoretical principles of accounting in the conditions of the information technologies development, pay attention to the priority of studying the information and communication technologies in terms of their impact on the organization of accounting and improvement of accountant's professional qualification.

It is marked that the information and communication technologies are some of the instruments to ensure competitiveness, i.e. production and sale of products in order to get profit for simple and extended reproduction. It is determined that the information and communication technologies contribute to the rational use of resources, influence the level of economic safety of enterprises, maintain continuous activities of business entities, and identify the trends of applying methodologies and development of professional activity in accounting. The research gives characteristics of the promising kinds of information and communication technologies in the field of accounting, particularly cloud technologies; technologies of software robots and artificial intelligence; blockchain technologies; big data technologies; Internet of things.

The authors interpret the concept of «information and communication technologies» as a system of methods and ways of collecting, accumulating, registering, transferring, reproducing, storing, searching, modifying, analyzing, protecting and providing the needed information for users referring to their search requests and it is based on application of the modern automatic and software tools. The work proves importance of the information and communication technologies in the organization system of accounting at an enterprise. It is noted that application of the information and communication technologies needs reorganization of accounting at enterprises that suggests automation of some spheres of accountants' professional activity and requires permanent improvement, i.e. acquiring new skills and competences by specialists.

Key words: accounting, information and communication technologies, enterprise, organization of accounting, information and communication supply, management.

Постановка проблеми. Сучасні інформаційні та комунікаційні технології, до яких належать штучний інтелект, кіберсистеми, хмарні технології, блокчейн та технології ідентифікації, уже знайшли своє місце в системі бухгалтерського обліку та чинять помітний вплив на розвиток національної економіки через системні зміни в організації та управлінні діяльністю суб'єктів господарювання. Новітні технології з допоміжного інструменту реалізації функціональних завдань бухгалтерського обліку поступово перетворюються на основний. Можна стверджувати, що сьогодні інформаційні та комунікаційні технології сприяють раціональному використанню ресурсів, впливають на рівень економічної безпеки підприємств, підтримують безперервність діяльності суб'єктів господарювання та визначають тенденції застосування методики й розвитку професійної діяльності у сфері бухгалтерського обліку. З огляду на стрімкий розвиток галузі інформаційних технологій, питання, що стосуються організації бухгалтерського обліку, потребують постійного вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Розробкою методичних і практичних основ у сфері інформаційних та комунікаційних технологій у бухгалтерському обліку займається низка науковців. Зокрема, С. Я. Король та А. О. Ключко сформували перелік цифрових технологій, які є актуальними на ринку професійних послуг і мають подальшу перспективу використання у сфері бухгалтерського обліку та аудиту. Також вчені наголосили на зростанні ефективності бухгалтерського обліку й аудиту в результаті впровадження та

використання сучасних інформаційних технологій [4]. Автори О. В. Клименко [3] та В. Т. Сусіденко [8] наводять характеристику основних елементів інформаційних систем і технологій для розв'язання типових облікових задач за всіма напрямками ведення обліку. На думку Я. В. Бахаревої, на систему інформаційно-комунікаційних технологій покладено відповідальне завдання підтримувати відповідний рівень ефективності підприємства [1]. Перелік якісних характеристик інформації бухгалтерського обліку та фінансової звітності відповідно до вимог інформаційної економіки розширив В. А. Кулик [19], а К. В. Ілляшенко проаналізувала вплив інформатизації економіки на методологію бухгалтерського обліку [2]. Водночас В. В. Муравський виокремлює нову форму бухгалтерського обліку – комп'ютерно-комунікаційну [6].

Поділяючи думки науковців щодо необхідності оновлення теоретичних основ бухгалтерського обліку в умовах розвитку інформаційних технологій, акцентуємо увагу на пріоритетності дослідження інформаційно-комунікаційних технологій з погляду їх впливу на організацію бухгалтерського обліку та підвищення професійної кваліфікації бухгалтерів.

Постановка завдання. Метою дослідження є з'ясування впливу сучасних інформаційно-комунікаційних технологій на організацію бухгалтерського обліку для забезпечення виконання тих завдань, які визначені нормативно-правовою базою щодо бухгалтерського обліку та звітності.

Виклад основного матеріалу. Результатом трансформаційних ефектів новітніх технологій у галузі інформації та комунікації є пришвидшення економічних і соціальних процесів. Без сумніву, інновації зачіпають усю систему інформаційного забезпечення процесу управління підприємством, центральною ланкою якого є бухгалтерський облік. В умовах інформатизації економіки від якості ведення бухгалтерського обліку залежить рівень конкурентоспроможності підприємств, тобто можливість ефективно функціонувати в конкурентному середовищі та забезпечувати рентабельний збут продукції. Власне, сучасні інформаційно-комунікаційні технології є одним з інструментів забезпечення ознак конкурентоспроможності – виробництва і реалізації продукції з метою отримання підприємством прибутку для простого і розширеного відтворення.

На думку науковців, перспективи застосування у сфері бухгалтерського обліку мають такі види інформаційних технологій: хмарні технології; технології програмних роботів та штучного інтелекту; технології блокчейн; технології роботи з великими масивами даних; Інтернет речей [4, с. 171]. Так, хмарні технології дають внутрішнім і зовнішнім користувачам можливість доступу до інформації про діяльність підприємства, полегшуючи тим самим спільну роботу та обмін інформацією. Помітною перевагою використання хмарних технологій у бухгалтерському обліку є суттєве зниження капітальних витрат підприємств – користувачів інформаційних технологій. Доволі велику частку витрат перебирають на себе провайдери, тому в підприємств зникає потреба у витратах на закупівлю серверного й мережевого обладнання, побудову центрів обробки інформації тощо [7]. Водночас використання підприємствами хмарних технологій дає змогу врахувати зміни в обліковій політиці та автоматизувати всі бізнес-процеси.

Технології програмних роботів та штучного інтелекту – це технології роботизованої автоматизації бізнес-процесів. На практиці такі технології забезпечують виконання низки регламентованих операцій (перенесення даних, формування звітів), що суттєво полегшує роботу бухгалтерів і прискорює функціонування багатьох підрозділів підприємства. При цьому у сфері бухгалтерського обліку повній або частковій роботизації підлягають лише стандартизовані операції, зокрема збір та опрацювання первинних даних, складання фінансової звітності, які виконуються згідно зі встановленими правилами (стандартами). Певні обмеження щодо застосування штучного інтелекту

мають операції, які відбуваються за нестандартним сценарієм і потребують професійного судження бухгалтерів.

Застосування технології блокчейн передбачає створення облікової книги записів або реєстру подій у цифровому середовищі з високим рівнем захисту від фальсифікації. Ця технологія створює передумови для одночасного відображення обох сторін трансакції. При цьому фіксація відбувається в реальному часі в загальному реєстрі, навіть якщо бухгалтер кожного окремого підприємства веде приватну базу даних. Таким чином забезпечується цілісність облікової інформації через інтеграцію цієї технології з методами бухгалтерського обліку, а також зниження ймовірності шахрайства через унеможливлення маніпулювання обліковими даними. Отож, блокчейн має потенціал до вдосконалення бухгалтерського обліку як професійної діяльності навіть за умови незмінності принципів та методів бухгалтерського обліку.

Переваги технології роботи з великими даними можуть успішно реалізовуватись у сфері управлінського обліку та для виконання завдань стратегічного планування.

Впровадження технології Інтернету речей відкриває нові перспективи для організації первинного обліку, оскільки уможливорює автоматичне формування бази даних та генерування великих масивів інформації. Попри відмову від традиційного документообігу, Інтернет речей забезпечує високу достовірність і оперативність збору первинної інформації та зумовлює трансформацію професійної діяльності бухгалтерів.

Таким чином, інформаційні та комунікаційні технології являють собою систему методів і способів збору, нагромадження, реєстрації, передавання, відображення, зберігання, пошуку, модифікації, аналізу, захисту та видачі необхідної інформації користувачам, згідно з їхніми обліковими запитами, на основі застосування сучасних автоматизованих та програмних засобів.

Інформаційні та комунікаційні технології повинні забезпечити формування інформаційних потоків підприємства. Тому вони виступають інструментом упорядкування діяльності підприємства чи іншого суб'єкта господарювання. При цьому мова повинна йти не лише про впровадження сучасних інформаційних та комунікаційних технологій у центральній бухгалтерії та офісі підприємства, а й про застосування цих інструментів на периферії – у кожному окремому підрозділі підприємства. Так, задля забезпечення збору аналітичних даних у виробничих при-

міщеннях і цехах машини та устаткування оснащують датчиками, процесорами та іншими пристроями контролю. Далі зібрані показники підлягають відповідній обробці – фільтрації за заданими параметрами – для заповнення шаблону даних та автоматичній передачі в інформаційну систему бухгалтерського обліку для формування бази даних про перебіг відповідних виробничих процесів

чи стан обладнання. Такий підхід сприятиме усуненню паперового документообігу та забезпеченню високої достовірності й оперативності збору первинних даних.

Бухгалтерський облік на сучасному підприємстві вже неможливо уявити без застосування інформаційних та комунікаційних технологій (див. рис.).

Рис. Місце інформаційних та комунікаційних технологій в організаційній системі бухгалтерського обліку підприємства

Джерело: власна розробка авторів

Незалежно від того, які саме технології застосовуються, бухгалтери отримують численні переваги, а облікова праця стає творчою, спрямованою на організацію бухгалтерського обліку та його вдосконалення. Ключовим моментом у виборі інформаційних та комунікаційних технологій є розмір та спеціалізація підприємства, галузева специфіка. Надання переваги інформаційним технологіям, які не відповідають означеним критеріям, призведе до фінансових втрат підприємства. Окрім цього, співвідношення ціна/функціональність важливо враховувати не лише на конкретний момент, а й з огляду на стратегічні перспективи розвитку підприємства.

Інтернет забезпечує реалізацію функціональних можливостей усіх видів інформаційних та комунікаційних технологій, що суттєво полегшує та спрощує технологічний аспект бухгалтерського обліку. Крім того, Інтернет сприяє зберіганню інформації, що прийнятно для підприємств, бо в такому разі не потрібне спеціальне

програмне забезпечення. Таким чином, інформаційні та комунікаційні технології широко використовуються у сфері бухгалтерської безпеки. Автентифікація обмежує доступ до конфіденційної інформації. При цьому за допомогою відповідної комп'ютерної програми захист можна значно посилити – зашифрувати облікову інформацію для запобігання несанкціонованому використанню, що робить її повністю безпечною. Загублені чи викрадені ноутбуки можна відстежувати за допомогою захисного програмного забезпечення, яке можна активувати віддалено.

Організація бухгалтерського обліку як функції управління підприємством неможлива без застосування інформаційних та комунікаційних технологій. Бухгалтерський облік є ключовим елементом економічної інформаційної системи підприємства і генерує понад 80 % усієї економічної інформації. Вдосконалення організації бухгалтерського обліку на засадах інформаційних та комунікаційних технологій забезпечує масштабні

зміни в управлінні підприємством та організації виробництва. Це допоможе системі управління підприємством повніше реалізувати функції контролю. Призначення інформаційних та комунікаційних технологій полягає в максимальній оптимізації роботи бухгалтерської служби, інформаційно-аналітичній підтримці бухгалтерів під час виконання професійних обов'язків та мінімізації ймовірності виникнення помилок в обліку. Уже зараз бухгалтерські інформаційні та комунікаційні технології в обліку трансформують звичну структуру управління, оскільки саме бухгалтерія є основним підрозділом підприємства щодо формування масивів управлінської інформації. Організація бухгалтерського обліку на засадах інформаційних та комунікаційних технологій у структурному та технологічному аспектах повинна охопити практично весь спектр формування, опрацювання й передавання інформації зовнішнім і внутрішнім користувачам згідно з їхніми обліковими запитами. Отже, застосування сучасних інформаційних та комунікаційних технологій сприяє підвищенню ефективності бухгалтерського обліку.

Організація бухгалтерського обліку на засадах інформаційних та комунікаційних технологій повинна корелювати з конкретними завданнями системи управління підприємством. Своєю чергою, облікові запити зовнішніх та внутрішніх користувачів визначають схеми технологічного процесу бухгалтерського обліку. Результатом такої взаємодії має бути формування інформації нефінансового характеру. Оскільки будь-який користувач звітності під час складання прогнозів розвитку підприємства та оцінки майбутнього з позиції сьогодення зіштовхується з невизначеністю та приймає рішення в умовах ризику, то йому не достатньо узагальненої інформації, яку містить фінансова звітність. Інформація з високим ступенем аналітичності, що генерується у нефінансових звітах, дає змогу користувачам розробити коректний прогноз чи стратегію розвитку підприємства. Отож, інформаційні та комунікаційні технології є підґрунтям формування інформаційного облікового простору в системі управління підприємством.

Висновки. Функціонування та розвиток підприємств залежать від ефективності системи управління, яка є комплексним механізмом і об'єднує бухгалтерський облік, економічний аналіз та контроль для формування обліково-аналітичного забезпечення. Застосування новітніх

інформаційних та комунікаційних технологій потребує реорганізації бухгалтерського обліку на підприємствах, що передбачає автоматизацію окремих сфер професійної діяльності бухгалтерів і ставить завдання постійного самовдосконалення, тобто набуття фахівцями нових навичок і компетенцій. Під впливом інформаційних та комунікаційних технологій відбувається формування єдиного інформаційного простору суб'єктів господарювання. Сучасні моделі бухгалтерського обліку ґрунтуються на комплексному технологічному підході, коли під впливом інформаційних технологій подекуди змінюється традиційна методика обліку, орієнтуючись на надійність захисту інформації. При цьому питання вибору та впровадження інформаційних та комунікаційних технологій, які б задовольняли інформаційні запити підприємств, не повинні суперечити чинним стандартам та нормам законодавства. Відтак нові технології, прояви глобалізації, політична нестабільність і стрімка інформатизація змінюють традиційні процеси прийняття управлінських рішень.

Бібліографічний список

1. Бахарєва Я. В. Напрями розвитку інформаційних систем і технологій обліку підприємств малого та середнього бізнесу в Україні. *Ефективна економіка*. 2018. № 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2018/210.pdf (дата звернення: 10.08.2022).
2. Ілляшенко К. В. Особливості бухгалтерського обліку в умовах інформаційної економіки. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/159844978.pdf> (дата звернення: 09.08.2022).
3. Клименко О. В. Інформаційні системи і технології в обліку: навч. посіб. Київ, 2008. 320 с.
4. Король С. Я., Клочко А. О. Цифрові технології в обліку й аудиті. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2020. № 1 (112). С. 170–176.
5. Кулик В. А. Якісні характеристики облікової інформації в умовах використання інформаційно-комунікаційних технологій. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2017. № 5 (84). С. 173–179.
6. Муравський В. В. Комп'ютерно-комунікаційна форма обліку: монографія. Тернопіль, 2018. 486 с.
7. Роль бухгалтерського обліку в забезпеченні безперервності діяльності підприємств в умовах інформатизації економіки. URL: https://www.researchgate.net/publication/327859467_Rol_buhgalterskogo_obliku_v_zabezpennii_bezperernosti_dialnosti_pidpriemstv_v_umova_h_informatizacii_ekonomiki (дата звернення: 12.08.2022).
8. Сусіденко В. Т. Інформаційні системи і технології в обліку: навч. посіб. Київ, 2016. 224 с.

Стаття надійшла 18.08.2022

УДК 657
JEL M49

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ ТА ОПОДАТКУВАННЯ НЕСТАЧ, ВИЯВЛЕНИХ ПІД ЧАС ІНВЕНТАРИЗАЦІЇ

Р. Андрушко, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0003-1235-4511

Н. Жидовська, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-1883-5992

А. Романів, здобувач освітнього рівня «Магістр»

ORCID ID: 0000-0003-0890-9799

Львівський національний університет природокористування

<https://doi.org/10.31734/economics2022.29.026>

Андрушко Р., Жидовська Н., Романів А. Особливості обліку та оподаткування нестач, виявлених під час інвентаризації

Окреслено проблемні аспекти обліку та оподаткування нестач, виявлених під час інвентаризації підприємств. Зауважено, що ефективність інвентаризаційної роботи залежить від планування інвентаризації та контролю за її своєчасним і якісним проведенням, оскільки інвентаризація дає змогу проконтролювати виконання правил та умов зберігання товарно-матеріальних цінностей, ведення складського господарства, утримання та експлуатації машин, устаткування, інших об'єктів основних засобів, достовірність даних обліку, а також запобігає розкраданню майна підприємств.

На сьогодні інвентаризаційний процес здійснюється в умовах відсутності єдиного системного підходу, чіткої методології та комплексної оцінки трансформацій. Оскільки всі матеріали щодо проведення інвентаризації можуть бути заповнені як рукописним способом, так і за допомогою електронних засобів обробки інформації у відповідних документах, вказано на доцільність використання всіх можливостей для застосування сучасних комп'ютерних технологій і систем, зокрема впровадження маркування штрих-кодами та використання електронних зчитувачів дозволить спростити процес інвентаризації й відповідно підвищить точність її результатів і зменшить термін проведення.

У процесі дослідження обґрунтовано, що систематичне проведення інвентаризації товарно-матеріальних ресурсів сприяє забезпеченню їх збереження, своєчасному виявленню винних у допущенні нестач, втрат і псування, а також створює основи для відшкодування понесених збитків підприємством.

Необхідною є ефективна система внутрішнього контролю, яка повинна забезпечувати стабільність розвитку суб'єкта господарювання, сприяти досягненню стратегічних цілей і вирішенню поточних завдань, гарантувати повноту дотримання податкового законодавства.

Ключові слова: облік і оподаткування, інвентаризація, нестачі, збитки, контроль.

Andrushko R., Zhydovska N., Romaniv A. Peculiarities of accounting and taxation of shortages discovered during the inventory

Problematic aspects of accounting and taxation of shortages identified during the inventory of enterprises are outlined in the research. It is noted that the effectiveness of inventory work depends on inventory planning, control over its timely and high-quality implementation. Since the inventory ensures control for fulfillment of the rules and conditions of storing goods and material values, warehouse management, maintenance and operation of machines, equipment, other objects of fixed assets, the reliability of accounting data, and also prevents stealing the enterprise property.

Currently, there is neither a common system approach to making inventory, nor a clear methodology and a comprehensive assessment of transformations. Since all materials related to the inventory can be filled out both by hand and by using electronic means of information processing in the relevant documents, it is reasonable to use all possibilities for application of modern computer technologies and systems. Namely, introduction of the bar code labeling and the use of electronic readers will simplify the inventory process and, accordingly, increase the accuracy of its results, as well as reduce the inventory duration.

In the course of the study, it was substantiated that the systematic inventory of goods and material resources contributes to ensuring their preservation, timely identification of those responsible for causing shortages, losses and spoilage, and also creates the basis for compensation for the losses incurred by the enterprise.

It is necessary to develop an effective system of internal control, which should ensure the stability of the business entity development, contribute to achievement of the strategic goals and solution of the current tasks, and guaranty for the full compliance with tax legislation.

Key words: accounting and taxation, inventory, shortages, losses, control.

Постановка проблеми. Під час проведення різних видів економічного контролю на підприємстві інвентаризація є інструментом і джерелом обліково-звітнього забезпечення та процедур.

Отже, проведення інвентаризації – це перевірка і документальне підтвердження наявності й стану матеріальних та інших цінностей, основних засобів, розрахунків і зобов'язань підприємства, що регулюється відповідно до Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань № 879 від 02.09.2014 р. [1].

Інвентаризація забезпечує перевірку і документальне підтвердження достовірності облікових даних про наявність і стан активів, капіталу, інвестицій, зобов'язань, розрахунків, резервів, уточнює показники обліку, відображені у звітності, і є методологічним підґрунтям контролю [4].

Інвентаризація майна і зобов'язань суб'єктів господарювання є не тільки однією з необхідних процедур системи внутрішнього контролю, а й обов'язковим елементом облікової політики підприємства [8].

Інвентаризація дає змогу проконтролювати достовірність даних обліку, виконання правил та умов зберігання товарно-матеріальних цінностей, ведення складського господарства, утримання та експлуатації машин, устаткування, інших об'єктів основних засобів, а також запобігає розкраданню майна підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Інвентаризація є одним із базових елементів методу бухгалтерського обліку і висвітлюється в багатьох наукових працях вітчизняних учених, зокрема Ф. Бутиця, С. Голова, М. Лучка, Р. Хом'яка та ін. Однак стосовно розробки, проведення та оформлення матеріалів інвентаризації спеціальна література з питань бухгалтерського обліку, контролю вже відстає від вимог практики.

Основна дискусія сучасних проблем інвентаризації ведеться на сторінках періодичних видань, таких як «Все про бухгалтерський облік», «Бухгалтерія», «Дебет-Кредит». Тому актуальні питання обліку та оподаткування нестач, виявлених під час інвентаризації, потребують подальших досліджень у сучасних умовах господарювання.

Постановка завдання. Метою публікації є обґрунтування особливостей обліку та оподаткування нестач, виявлених під час інвентаризації, з метою їх зменшення та досягнення раціональних витрат. Оскільки виконання великого обсягу робіт при знятті фактичних залишків є досить трудомісткою ділянкою, актуальною залишається пробле-

ма комп'ютеризації, і не тільки обліку, а й системи контролю та управління на підприємстві.

Виклад основного матеріалу. Однією з основних вимог, що ставляться до бухгалтерського обліку, є достовірність його показників. Проте в процесі зберігання та відпуску товарно-матеріальних цінностей між даними бухгалтерського обліку і фактичною наявністю можуть виникнути розходження, які не піддаються повсякденному обліку, зокрема через несправності ваговимірних приладів, помилкові записи, втрату документів, зловживання матеріально відповідальних осіб тощо. Тому виникає об'єктивна необхідність у такому способі, який би дав змогу взяти на облік можливі розходження між даними обліку і фактичною наявністю господарських засобів. Це досягається за допомогою інвентаризації.

Згідно із Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» № 996-XIV від 16.07.1999 р., підприємства для забезпечення достовірності даних бухгалтерського обліку та фінансової звітності зобов'язані провадити інвентаризацію активів і зобов'язань, під час якої перевіряються і документально підтверджуються їх наявність, стан і оцінка [3].

Об'єкти і періодичність проведення інвентаризації визначаються власником (керівником) підприємства, крім випадків, коли її проведення є обов'язковим відповідно до законодавства, а це: зміна статусу держвласності; зміна матеріально відповідальних осіб; встановлення фактів крадіжок або зловживань; псування цінностей; за розпорядженням судово-слідчих органів; у разі пожежі чи стихійного лиха; при зміні керівника колективу; при вибутті більше половини членів бригади при колективній матеріальній відповідальності [7].

На сьогодні проведення інвентаризації в Україні здійснюється відповідно до Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань № 879 від 02.09.2014 р. [5]. Положення № 879 замінило Інструкцію по інвентаризації основних засобів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів і документів та розрахунків № 69 [2].

Слід зазначити, що Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань № 879 порівняно з попередніми інструкціями є більш деталізованим та більш структурованим [1]. За ним виявлені розбіжності між фактичною кількістю і даними бухгалтерського обліку на основі складених під час інвентаризації інвентаризаційних описів наводяться (ч. 1 розділу IV):

- спочатку – у звіряльних (порівняльних) відомостях. Вони складаються тільки, якщо вже виявлені нестачі чи надлишки;

- потім – у протоколі разом з пропозиціями інвентаризаційної комісії щодо врегулювання даних розбіжностей.

Отже, інвентаризаційний процес може мати три результати (рис. 1).

При оформленні нестачі і надлишків послідовність документів така:

- → інвентаризаційні описи;
- → звіряльна (порівняльна) відомість;
- → протокол з пропозиціями щодо врегулювання;
- → наказ керівника (оприбуткувати, списати, відшкодувати та відобразити в обліку).

Останній документ – протокол інвентаризаційної комісії – передається на затвердження керів-

нику підприємства протягом 5 робочих днів після завершення інвентаризації.

Протокол, крім вартісних і кількісних показників щодо загальних сум відхилень, має містити (ч. 1 розділу IV Положення № 879) [5]:

- причини нестач, втрат і надлишків;
- пропозиції щодо заліку внаслідок пересортиці;
- пропозиції щодо списання нестач у межах норм природного убитку;
- пропозиції щодо списання нестач понад норми природного убитку;
- іншу суттєву інформацію, наприклад, щодо оцінки активів, які виявлені в нестачі чи надлишку. Форма протоколу може бути довільною, оскільки Положення № 879 її не містить. Саме затверджений протокол та наказ керівника є підставою для відображення в обліку та фінансовій звітності результатів інвентаризації.

Рис. 1. Результати інвентаризації товарно-матеріальних цінностей (ТМЦ)

Слід зазначити, що результати інвентаризації відображаються у бухгалтерському обліку та фінансовій звітності того звітного періоду, в якому закінчена інвентаризація, а не на дату підписання протоколу. Так, якщо інвентаризація проводиться у кінці I кварталу 2022 р., але протокол підписаний уже у квітні 2022 р., то все одно результати проводимо у I кварталі й відображаємо у звітності за цей же квартал.

Розглянемо найбільш поширені ситуації виникнення нестач, які можуть бути як при зберіганні, так і при транспортуванні ТМЦ (рис. 2).

Для визначення нестачі сипких ТМЦ, харчових продуктів, будівельних матеріалів, палива тощо обсяг їх нестачі слід порівняти з нормами природного убитку (п. 4 розділу IV Положення № 879). За відсутності норм природного убитку втрата розглядається як нестача понад норму (п. 4 розділу IV Положення № 879) [1].

Не вважаються природними втратами технологічні та аварійні втрати, нестачі через розкрадання, брак, втрату при ремонті, втрати при по-

рушенні стандартів, правил технічної експлуатації, пошкодження упаковки тощо.

Слід звернути увагу на Постанову КМУ від 23.11.2016 р. № 1066, яка набула чинності 17.03.2017 р. і скасувала дію низки радянських норм природного убитку, зокрема щодо такої продукції: медикаментів на аптечних складах; керамічної та силікатної цегли та каменю; нафтопродуктів; нових та оборотних пляшок; піску кварцового; сировини мінеральної, формувальних та азбестових матеріалів (графіт, тальк, борошно вапнякове); натуральних та синтетичних запашних речовин й ефірних олій; коренеплодів цукрового буряку; тютюнової та махоркової сировини; солі кухонної; свіжої картоплі; м'яса та субпродуктів птиці та кролів. Щодо цих видів продукції норми втрат скасовані, але нові не введені.

Якщо нестача відбувається в межах норм природного убитку, то вона вважається такою, що стосується господарської діяльності (пп. 14.1.136 ПКУ), а тому податкові зобов'язання з ПДВ не нараховуються.

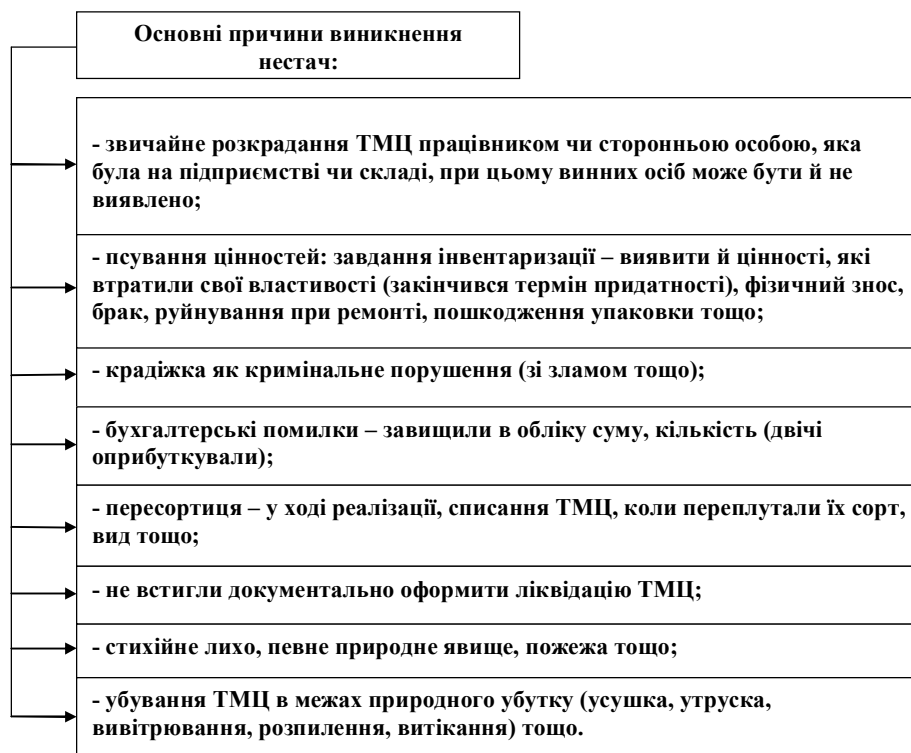

Рис. 2. Основні причини виникнення нестач товарно-матеріальних цінностей під час проведення інвентаризації

Джерело: сформовано авторами

Якщо виникла нестача понад норму природних втрат, але винної особи немає, то слід нарахувати податкове зобов'язання, оскільки такі запаси не використані в господарській діяльності. Податкове зобов'язання нараховується виходячи з вартості придбання таких ТМЦ у платників ПДВ. Якщо нестача була незавершеного виробництва чи готової продукції, то сума такого ПДВ визначається розрахунковим способом на основі калькуляцій собівартості (визначається частка спожитих під час виробництва придбаних сировини, матеріалів, палива, послуг тощо).

Не потрібно нараховувати ПДВ:

- якщо ТМЦ були придбані у неплатників ПДВ;
- на ту частину виробничої собівартості, яка сформувалася за рахунок нематеріальної складової, наприклад оплати праці, ЄСВ тощо.

Для нарахування податкового зобов'язання необхідно скласти зведену податкову накладну. Така податкова накладна має бути складена не пізніше останнього дня місяця.

Якщо виникає нестача понад норму і є вина особа, то тут теж необхідно нарахувати податкове зобов'язання з ПДВ, але за іншим пунктом ПКУ (роз'яснення ДПС 101.15 ЗІР). Це розглядається як постачання товарів – п. 188.1 ПКУ. У

такому разі складають звичайну податкову накладну на постачання як неплатнику ПДВ.

На практиці можуть виникнути ситуації, коли винна особа встановлена, але не визнає своєї провини, тоді потрібно звертатися до суду.

Положення № 879 дозволяє взаємне зарахування таких надлишків і нестач за умови: це запаси однакового найменування; їх кількість однакова; виникли в один і той самий період в однієї і тієї ж самої матеріально відповідальної особи. Якщо вартість запасів, які виявилися в нестачі, перевищує вартість запасів, що були виявлені в надлишку, то різниця їх вартості відноситься на винних осіб. Якщо таких осіб не встановили, то нестача списується понад норми природного убутку до складу витрат. Бухгалтерські проведення в такому разі аналогічні надлишку чи нестачі (взаємозалік у проведеннях не відображається, тільки на аналітичних рахунках). Оподаткування аналогічне надлишку чи нестачі, що виникає залежно від загального підсумку пересортиці. Нараховується податкове зобов'язання з ПДВ за п. 198.5 ПКУ, якщо вартість товарів у нестачі перевищує вартість товарів у надлишку [1].

У результаті інвентаризації можуть виникати питання відшкодування матеріальних збитків, тоді необхідно складати «Акт інвентаризації щодо

відшкодування матеріальних збитків», в якому вказувати: дані про божника, стан заборгованості та дату прийняття рішення щодо відшкодування суми матеріальної шкоди або дату пред'явленого позову й суму заборгованості. Після цього всі документи передають у бухгалтерію для відображення на рахунках обліку.

Аналіз чинної нормативної бази щодо використання первинних облікових документів під час проведення інвентаризації свідчить про відсутність чіткої уніфікації форм, тому підприємства вимушені використовувати самостійно розроблені бланки, але з урахуванням обов'язкових реквізитів та вимог, передбачених Положенням про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку № 88 [6].

Документальне забезпечення інвентаризації регламентовано п. 14 р. II Положення № 879. Матеріали інвентаризації можуть бути заповнені як рукописним способом, так і за допомогою електронних засобів обробки інформації [2]. Процес документального забезпечення матеріалів інвентаризації відображено на рис. 3.

Власні або вдосконалені типові форми документів для проведення інвентаризації необхідно затвердити наказом керівника підприємства. Щоб не видавати окремий наказ, підприємство може закріпити бланки цих форм, наприклад, наказом про затвердження положення про інвентаризацію на підприємстві. Для цих цілей також може згодитися на-

каз про організацію бухгалтерського обліку або наказ (положення) про облікову політику підприємства, де слід зафіксувати всі форми у вигляді додатків.

Система внутрішнього контролю на підприємстві повинна сприяти вирішенню поточних завдань і досягненню стратегічних цілей та гарантувати повноту дотримання податкового законодавства.

Впровадження маркування штрих-кодами і використання електронних зчитувачів (сканерів) допоможе значно спростити процес інвентаризації на багатомініклатурних складах. Таким чином можна вирішити відразу кілька проблемних питань практики інвентаризації:

- дотримання об'єктивності;
- підвищення точності результатів;
- зменшення термінів проведення та зниження обсягу трудових затрат.

Висновки. Систематичне проведення інвентаризації матеріальних ресурсів сприяє забезпеченню їх збереження, своєчасному виявленню винних у допущенні нестач, втрат і псування, а також створює основи для відшкодування понесених збитків підприємством.

Відсутність чіткої методології формування облікової інформації та впорядкованої системи внутрішньої звітності щодо інвентаризації суб'єктів господарювання стає на перешкоді ефективному управлінню.

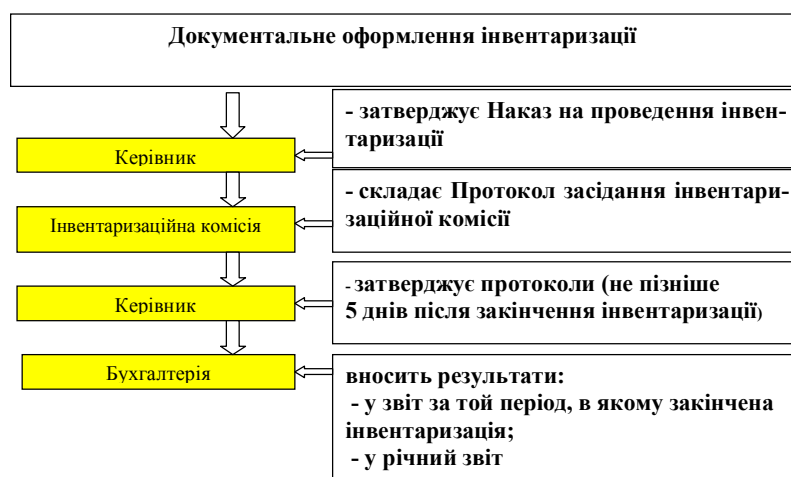

Рис. 3. Процес документального забезпечення матеріалів інвентаризації

Джерело: сформовано авторами

Оптимізація інвентаризаційного процесу залежить від планування інвентаризації, контролю за її своєчасним і якісним проведенням, а також використання можливостей для застосування сучасних комп'ютерних технологій і систем.

В умовах ринкової економіки система внутрішнього контролю повинна забезпечувати стабільність розвитку суб'єкта господарювання, сприяти досягненню стратегічних цілей і вирішенню поточних завдань, гарантувати повноту й

підтримувати надійність дотримання податкового законодавства та нормативних вимог різного рівня, знижувати ризик можливих негативних фінансових наслідків.

Вирішення перелічених проблем дасть змогу перейти на новий рівень оптимізації обліку та оподаткування нестач, виявлених під час інвентаризації, та підвищить якість контролю в управлінні підприємством.

Бібліографічний список

1. Андрушко Р., Лиса О. Практика проведення інвентаризації в умовах переходу на міжнародні стандарти фінансової звітності. *Облік, економіка, менеджмент: наукові нотатки*: міжнар. зб. наук. праць. Вип. 3 (11) / відпов. ред. І. Б. Садовська. Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2016. С. 21–25.

2. Інструкція по інвентаризації основних засобів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів і документів та розрахунків: наказ Міністерства фінансів України від 11.08.1992 р. № 69. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0202-94#Text> (дата звернення: 14.04.2022).

3. Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV (зі змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (дата звернення: 14.04.2022).

4. Клим Н. М., Андрушко Р. П. До питання інвентаризації зобов'язань і дебіторської заборгованості. *Актуальні проблеми сучасного бізнесу: обліково-фінансовий та управлінський аспекти*: матеріали І Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 19–21 березня 2019 р. Ч. 1. Львів: ЛНАУ, 2019. С. 207–211.

5. Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань: наказ Міністерства фінансів України № 879 від 02.09.2014 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1365-14> (дата звернення: 20.04.2022).

6. Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку: затв. наказом Мінфіну від 24.05.1995 р. № 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0168-95#Text> (дата звернення: 21.04.2022).

7. Приймак О. Ю. Інвентаризація запасів: сучасні проблеми методики та практики. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/78513043.pdf> (дата звернення: 15.04.2021).

8. Homjak R., Klym N. Inwentaryzacja jako metoda ewidencji i kontroli księgowej. *Wybrane zagadnienia współczesnej rachunkowości w Polsce i na Ukrainie*: Collective monograph / A. Zahorodniy, H. Ronek (red.). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii-Curie Skłodowskiej, 2015. S. 255–269.

Стаття надійшла 30.05.2022

УДК 657.44
JEL M41

ОЦІНКА НЕОБОРОТНИХ ОПЕРАЦІЙНИХ АКТИВІВ ЗА СПРАВЕДЛИВОЮ ВАРТІСТЮ

Г. Нашкерська, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0003-0461-2920

Львівський національний університет імені Івана Франка

<https://doi.org/10.31734/economics2022.29.032>

Нашкерська Г. Оцінка необоротних операційних активів за справедливою вартістю

У статті визначені переваги та недоліки оцінки за справедливою вартістю довгострокових операційних активів для відображення у фінансовій звітності. До довгострокових операційних активів сільськогосподарських підприємств відносять основні засоби, інвестиційну нерухомість, нематеріальні активи і біологічні активи. Їхня частка є суттєвою в структурі довгострокових активів сільськогосподарських підприємств, проте більшість сучасних досліджень зосереджена на оцінці біологічних активів.

Справедлива вартість може застосовуватися для оцінки цих активів на дату балансу з використанням різних моделей. За моделлю справедливої вартості актив обліковується на балансі за справедливою вартістю з відображенням періодичних коригувань, які визнаються у складі доходів або витрат. Застосування моделі переоцінки, яку використовують українські підприємства, передбачає відображення активу в балансі за переоціненою вартістю, тобто за справедливою вартістю на дату переоцінки за вирахуванням будь-якої подальшої амортизації та збитків від знецінення з урахуванням періодичних змін справедливої вартості, які визнаються в іншому сукупному доході та у капіталі в дооцінках, відображеному у складі власного капіталу.

Визначений перелік операцій з довгостроковими операційними активами сільськогосподарських підприємств, для яких оцінка справедливої вартості є обов'язковою за вимогами законодавства.

З'ясовано, що для оцінки справедливої вартості необоротних операційних активів використовуються закриті вхідні дані підприємств, оскільки доступні відкриті дані про ціни продажу ідентичних або подібних активів на дату оцінки переважно недоступні. Тому неможливість перевірки обмежує корисність інформації про оцінку справедливої вартості.

Обгрунтовано, що фінансові активи та довгострокові операційні активи відрізняються за своєю природою, оскільки при їхній взаємодії виникає синергія, причому синергія може виникати між об'єктами основних засобів та нематеріальними активами, тоді як така взаємодія не характерна для фінансових активів. Наявність синергії зумовлює відмінність між сумою справедливої вартості відокремлених активів та їх групи, що генерує грошовий потік. Через вказані обмеження справедлива вартість довгострокових операційних активів (за винятком довгострокових біологічних активів) не використовується сільськогосподарськими підприємствами як основний метод оцінки на добровільних засадах, незважаючи на свої концептуальні переваги.

Ключові слова: справедлива вартість, оцінка, довгострокові операційні активи, модель переоцінки, корисність інформації, правдиве подання.

Nashkerska H. Fair value measurement for fixed operating assets

The article supplies a review of the disadvantages on the benefits of fair value measurement of fixed operating assets for financial reporting. The fixed operating assets include capital non-financial assets such as property, plant and equipment, investment property, biological assets, and intangible assets – asset classes that agricultural enterprises typically use in their operation. Although being economically material, these assets have been sidelined in the current fair value debate that largely centers biological assets on agricultural enterprises. The value can apply to the subsequent measurement of these assets in two different models: under the fair value model, the asset is carried on the balance sheet at fair value, with periodic fair value changes recognized in profit or loss; under the revaluation model, which is used by Ukrainian enterprises, the asset is carried on the balance sheet at a revalued amount, the fair value at the date of the revaluation less any subsequent depreciation and impairment losses, with periodic fair value changes recognized in other comprehensive income and accumulated in a revaluation reserve within equity.

The list of transactions with fixed operating assets of agricultural enterprises, for which fair value measurement is required according to the requirements of the law, is defined.

It is substantiated that unobservable inputs shall be used to measure fair value of non-current operating assets enterprises as quoted market prices of an identical or a similar asset are usually not observing at the measurement date. The potential lack of verifiability limits usefulness of the fair value measurement.

Financial assets and others fixed operating assets differ in nature, with synergies potentially existing among items of property, plant and equipment and intangible assets, whereas such combinatory effects are unlikely to arise among

financial assets. The presence of synergies raises the question whether the sum of fair values of individual operating assets appropriately represents the aggregate value of the operations they constitute. Therefore, despite its conceptual advantages, fair value is unlikely to become the primary valuation method for the fixed operational assets (except for the fixed biological assets) in agricultural enterprises on a voluntary basis.

Key words: fair value, measure, fixed operating assets, revaluation model, information utility, faithful representation.

Постановка проблеми. Значне поширення застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ) у багатьох країнах світу все частіше потребує оцінювання активів і зобов'язань підприємств за справедливою вартістю, яка забезпечує адаптацію фінансової звітності до інформаційних потреб інвесторів та кредиторів, збільшуючи її корисність при прийнятті рішень. Справедлива вартість надає відповідну інформацію, оскільки вона відображає поточні економічні умови щодо економічних ресурсів, тобто умови, за яких користувачі фінансової звітності прийматимуть свої рішення, та зменшує інформаційну асиметрію між інвесторами, кредиторами та менеджерами. Унаслідок цього здійснені інвестиції оцінюються з погляду ринку, а не за внеском у господарську діяльність підприємства, а фінансові результати визначаються як похідна від зміни справедливої вартості активів і зобов'язань, відображених на балансі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретичних і практичних аспектів оцінювання за справедливою вартістю необоротних активів сільськогосподарських підприємств здійснювала низка вчених, зокрема О. А. Арутюнова [10], Ю. С. Бендас [10], В. М. Жук [1], В. О. Коритний [8], В. Б. Моссаковський [8], Н. В. Овчарова [9], К. А. Пилипенко [10] та ін. Спільним у працях більшості авторів є визнання доречності оцінювання довгострокових біологічних активів за справедливою вартістю. Визначаючи переваги цього методу оцінки, науковці проводять критичний аналіз нормативного регулювання, теоретичних засад, організаційних та практичних аспектів оцінювання довгострокових біологічних активів за справедливою вартістю за вимогами НП(С)БО 30 «Біологічні активи» та МСБО 41 «Сільське господарство».

Автори К. А. Пилипенко, Ю. С. Бендас, О. А. Арутюнова акцентують увагу на важливості оцінки довгострокових біологічних активів рослинництва і тваринництва за справедливою вартістю через безпосередній вплив на актив балансу і показники фінансового стану [10], проводять порівняльний аналіз переваг і недоліків методів оцінювання за справедливою вартістю за НП(С)БО

30 «Біологічні активи» та МСБО 41 «Сільське господарство». Натомість В. М. Жук вважає суттєвішим вплив оцінки за справедливою вартістю на фінансові результати діяльності сільськогосподарських підприємств [1].

Більш фундаментальне дослідження проводить Н. В. Овчарова, розглядаючи додатково до наведених стандартів умови використання при оцінці довгострокових біологічних активів рекомендацій МСФЗ 13 «Оцінка справедливої вартості» [7]. Зокрема, нею визначені умови їхньої оцінки за відсутності активного ринку ідентичних активів [9]. Водночас В. Б. Моссаковський та В. О. Коритний дотримуються більш консервативного погляду, стверджуючи, що довгострокові біологічні активи повинні відображатись за історичною собівартістю, за винятком випадків встановлення урядом граничних цін на окремі види сільськогосподарської продукції [8].

У проаналізованих та інших доступних публікаціях з проблем оцінювання довгострокових активів сільськогосподарських підприємств не розглядаються питання визначення справедливої вартості інших довгострокових активів, зокрема будівель і споруд (включаючи інвестиційну нерухомість), машин і обладнання, нематеріальних активів, які становлять значну частку в структурі необоротних активів і суттєво впливають на фінансовий стан і результати діяльності, що зумовлює необхідність подальших досліджень в означеному напрямі.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження нормативного регулювання, теоретичних та практичних засад оцінки за справедливою вартістю необоротних операційних активів для забезпечення корисності та правдивого подання інформації у фінансовій звітності українських сільськогосподарських підприємств, які застосовують МСФЗ.

Виклад основного матеріалу. Активи, які утримуються і використовуються підприємством протягом тривалого періоду, зазнають більших коливань вартості не тільки з огляду на умови використання, а й під впливом змін зовнішнього середовища – фінансових, технологічних і ринко-

вих. Тому з метою оцінки за справедливою вартістю всі активи підприємств доцільно поділити на дві не пов'язані між собою групи: фінансові (утримуються для отримання вигоди) і операційні (використовуються для забезпечення діяльності), оскільки регламентування змін їхньої вартості визначається різними бухгалтерськими стандартами.

Для інвестицій у фінансові активи визначення справедливої вартості доступне шляхом спостереження за котируваннями акцій і облігацій на фондових біржах. Оцінювання за справедливою вартістю довгострокових операційних активів можливе тільки за наявності активного ринку продажу ідентичних або подібних одиниць. Труднощі оцінки необоротних активів, які використовуються в діяльності підприємств, часто пов'язані з відсутністю доступних цін за здійсненими операціями продажу [13, с. 325]. Ще однією проблемою оцінювання таких активів є те, що справедлива вартість буде гіпотетичною ціною продажу необоротних активів на гіпотетичному ринку і не відображає вартості їхнього використання підприємством, що не дає змоги контролювати безпосередньо процес створення вартості та суперечить стабільності продуктивної діяльності і є досить серйозною проблемою для інвестицій у реальну економіку, які вимагають часу, щоб отримати результати [14, с. 1142]. Крім того, через відсутність ринкових даних про ціни торгів окремих видів активів обґрунтованість оцінювання за справедливою вартістю не може бути перевірена і є питанням судження керівництва [14, с. 1143].

Довгострокові операційні активи, до яких належать основні засоби, інвестиційна нерухо-

мість, нематеріальні активи та довгострокові біологічні активи, визнають і оцінюють за вимогами відповідних МСБО (16 «Основні засоби» [3], 38 «Нематеріальні активи» [4], 40 «Інвестиційна нерухомість» [5], 41 «Сільське господарство» [6]). Незважаючи на окремі відмінності та специфіку оцінювання груп об'єктів за наведеними стандартами, для всіх концептуально можна визначити такі два підходи до оцінки, як історична собівартість за вирахуванням витрат на амортизацію і втрат від зменшення корисності та поточна вартість. За вимогами цих стандартів підприємство здебільшого може робити самостійний вибір між базами оцінок, тобто відображати довгострокові активи за історичною собівартістю з коригуваннями або за поточною (справедливою) вартістю [3–6].

Рішення про оцінку необоротних операційних активів підприємства здебільшого приймають самостійно при значному відхиленні залишкової вартості об'єктів від справедливої з використанням підходів до оцінки, визначених МСФЗ 13 «Оцінка справедливої вартості» [7]. Винятками є обов'язкове оцінювання за справедливою вартістю інвестиційної нерухомості [5] та довгострокових біологічних активів [6].

Вимогами МСФЗ визначені рекомендації з оцінювання необоротних операційних активів за справедливою вартістю із застосуванням різних моделей оцінки (табл. 1).

За моделями переоцінки і справедливої вартості необоротні операційні активи відображаються в балансі за справедливою або переоціненою вартістю з урахуванням коригувань на амортизацію та/або зниження корисності.

Таблиця 1

Відображення у фінансовій звітності справедливої вартості необоротних операційних активів із використанням різних моделей оцінки

Модель оцінки	Відображення у балансі	Відображення у звіті про фінансові результати	Види необоротних активів
Модель переоцінки	За переоціненою (справедливою) вартістю за вирахуванням амортизації та втрат від зменшення корисності із визнанням капіталу в дооцінках	Суми нарахованої амортизації та визнаних втрат від зменшення корисності визнаються у складі витрат. Суму дооцінки та її збільшення (зменшення) відображають у складі сукупного доходу	Основні засоби Нематеріальні активи Довгострокові біологічні активи Інвестиційна нерухомість
Модель справедливої вартості	За справедливою вартістю з урахуванням змін	Зміни справедливої вартості визнаються у складі доходів/витрат	Довгострокові біологічні активи

Джерело: складено авторкою за [3; 4; 5–7]

Оновленою у 2018 році Концептуальною основою фінансової звітності визначено, що, на відміну від поточної вартості, історична собівартість активу формується виходячи з ціни операції чи іншої події, яка зумовила його визнання [2]. Історична собівартість необоротних операційних активів у процесі використання коригується для відображення амортизації та зменшення корисності. Справедлива вартість надає інформацію про активи в грошовому вираженні з урахуванням умов на дату оцінки і жодними чином не пов'язана з раніше здійсненими витратами на придбання [2].

Справедлива вартість – це ціна, яку було б одержано в разі продажу активу чи сплачено за передання зобов'язання у звичайній операції між учасниками ринку станом на дату оцінки [7].

МСБО 13 «Оцінка справедливої вартості» визначає три рівні ієрархії справедливої вартості, які забезпечують отримання вхідної інформації для проведення оцінки. Найвищий рівень довіри визначено для цін котирування на активних ринках на ідентичні активи, що вільно обертаються на фондових біржах. Другий рівень ієрархії передбачає можливість спостереження за цінами на подібні активи і вважається менш надійним джерелом інформації для оцінки активів. Найменш надійним джерелом інформації для оцінювання вважається третій рівень вхідних даних, який передбачає використання підприємством внутрішньої інформації, що є недоступною для зовнішніх користувачів і є основою для оцінки необоротних активів [7].

Незважаючи на відсутність доступної ринкової інформації про ринкові котирування для ідентичних активів рівня 3, МСФЗ 13 «Оцінка справедливої вартості» визначає незмінність орієнтації мети оцінки справедливої вартості на ринкову позицію учасника ринку. Тобто закриті вхідні дані, які використовують підприємства для визначення справедливої вартості, мають відображати припущення, які використовували б учасники ринку, встановлюючи ціну на актив [7]. Таким чином, справедлива вартість необоротних операційних активів є їхньою ринковою вартістю, яка формується виходячи з гіпотези про існування ринку ідентичного або подібного активу, на якому цей актив міг би бути реалізований, незважаючи на відсутність намірів підприємства здійснювати його продаж.

Враховуючи те, що оцінка необоротних операційних активів за справедливою вартістю базується на закритих вхідних даних підприємства, можливість перевірки її достовірності для зовнішніх користувачів є обмеженою [15, с. 140].

Унаслідок цього корисність інформації про вартість таких активів може бути зниженою для зовнішніх користувачів через обмеження щодо правдивого подання.

Додатковими аргументами недостатнього поширення застосування справедливої вартості для оцінки довгострокових операційних активів є їхня орієнтація на використання, а не на продаж. Зазвичай такі активи, зокрема основні засоби, не використовуються відокремлено, а взаємодіють між собою в технологічних процесах діяльності, часто разом із нематеріальними активами, що зумовлює виникнення синергії, тому на практиці досить складно визначити внесок окремого об'єкта в грошовий потік, що генерується групою активів, що не властиво для фінансових активів. Для проведення оцінки необоротних операційних активів, згідно з вимогами українського законодавства, необхідно обов'язково залучати незалежного оцінювача [11], вартість послуг якого є досить високою, тому підприємства здійснюють значні витрати на проведення оцінки. Винятком є довгострокові біологічні активи, оцінку яких підприємство може здійснити самостійно.

Вагомими причинами зниження зацікавленості підприємств до оцінки необоротних операційних активів за справедливою вартістю є необхідність проведення коригувань у балансі, відображення в окремих випадках результатів переоцінки у звіті про фінансові результати. Зокрема, доходи або витрати внаслідок переоцінки необоротних активів виникають у випадках, якщо дооцінка не була першою переоцінкою об'єкта або сума наступної оцінки перевищує вартість раніше проведеної дооцінки [4].

Серед переваг добровільної оцінки необоротних операційних активів за справедливою вартістю автори виділяють збільшення розміру чистих активів і власного капіталу, покращання фінансового стану підприємства, збільшення довіри інвесторів і кредиторів [12, с. 744–746], зменшення витрат на залучення позикового капіталу [12, с. 748–757].

Українськими підприємствами оцінка активів за справедливою вартістю здебільшого здійснюється у випадках, визначених вимогами чинного законодавства (табл. 2).

Проведений огляд нормативного законодавства засвідчує, що в практиці діяльності українських підприємств існує значна кількість операцій та подій, що зумовлюють необхідність обов'язкової оцінки необоротних операційних активів за справедливою вартістю (див. табл. 2). Проте Законом України «Про оцінку майна, май-

нових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» встановлено обмеження на самостійну оцінку за справедливою вартістю всіх необоротних операційних активів [11], за винятком довгострокових біологічних активів, які сільськогосподарське підприємство може оцінювати за рекомендаціями МСБО 41 [6]. Вказане обмеження не

дає підприємствам змоги застосовувати для їхньої оцінки МСФЗ 13 «Оцінка справедливої вартості», що не дозволяє застосовувати модель справедливої вартості, визначати справедливу вартість груп активів, що взаємодіють між собою в процесі діяльності, а також здійснювати оцінку одиниці, що генерує грошовий потік [7].

Таблиця 2

Оцінка за справедливою вартістю необоротних операційних активів сільськогосподарськими підприємствами

Група активів	Перелік операцій	Нормативні документи
Інвестиційна нерухомість	Визнання на дату балансу Утримання за договором оренди Визначення втрат при списанні Розкриття інформації про справедливу вартість у примітках (при виборі моделі собівартості) Продаж об'єктів	МСБО 40 «Інвестиційна нерухомість», МСФЗ 16 «Оренда», Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні»
Основні засоби, нематеріальні активи	Безоплатне отримання Негрошовий обмін Внесок у статутний капітал Передача об'єктів у фінансову оренду Передача у заставу Продаж об'єктів	МСБО 16 «Основні засоби», МСФЗ 16 «Оренда», МСБО 38 «Нематеріальні активи», Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні»
Довгострокові біологічні активи	На дату первісного визнання На дату балансу На дату вибуття (продажу)	МСБО 41 «Сільське господарство», МСФЗ 13 «Оцінка справедливої вартості»

Джерело: складено авторкою за [3–7; 11]

Висновки. Оцінка необоротних операційних активів за справедливою вартістю забезпечує адаптацію фінансової звітності сільськогосподарських підприємств до потреб зовнішніх користувачів та знижує інформаційну асиметрію між інвесторами, кредиторами та менеджерами.

Модель справедливої вартості може використовуватись сільськогосподарськими підприємствами тільки для оцінки довгострокових біологічних активів.

Застосування моделі переоцінки із залученням зовнішнього оцінювача спричинює збільшення витрат підприємств на визначення справедливої вартості основних засобів, нематеріальних активів та інвестиційної нерухомості і знижує її якість. Оцінювачами не враховуються взаємозв'язки між об'єктами необоротних операційних активів, що виникають у процесі діяльності і породжують ефект синергії, формуючи невідповідність між оцінкою групи, що генерує грошовий потік, та окремими її складовими. Це є перешко-

дою дотримання повною мірою якісних характеристик корисності та правдивого подання інформації для інвесторів і кредиторів у фінансовій звітності сільськогосподарських підприємств.

Бібліографічний список

1. Жук В. М. Методологічний супровід застосування П(С)БО 30 «Біологічні активи». *Фінанси, облік і аудит*. 2007. Ч. 1. С. 75–84.
2. Концептуальна основа фінансової звітності. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_009 (дата звернення: 04.09.2022).
3. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 16 «Основні засоби». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_014#top (дата звернення: 04.09.2022).
4. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 38 «Нематеріальні активи». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_050#top (дата звернення: 04.07.2022).
5. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 40 «Інвестиційна нерухомість». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_026 (дата звернення: 04.08.2022).

6. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 41 «Сільське господарство». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_027 (дата звернення: 04.09.2022).

7. Міжнародний стандарт фінансової звітності 13 «Оцінка справедливої вартості». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_068#n2 (дата звернення: 14.09.2022).

8. Моссаковський В. Б., Коритний В. О. Облік довгострокових біологічних активів. *Облік і фінанси*. 2015. № 1. С. 31–36.

9. Овчарова Н. В. Оцінка біологічних активів: проблеми методики та організації. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка*. 2016. Вип. 1 (47). Т. 2. С. 411–417.

10. Пилипенко К. А., Бендас Ю. С., Арутюнова О. А. Оцінка та визнання довгострокових біологічних активів у вітчизняній та міжнародній практиці. *Агросвіт*. 2019. № 12. С. 53–59.

11. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні. Закон України від 12.07.2001 р. № 2658-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14> (дата звернення: 12.08.2022).

12. Christensen H. B., Nikolaev V. V. Does fair value accounting for non-financial assets pass the market test? *Review of Accounting Studies*. 2013. No 18 (3). P. 734–775.

13. Hitz J. The decision usefulness of fair value accounting – a theoretical perspective. *European Accounting Review*. 2007. No 16 (2). P. 323–362.

14. Muller K. A., Riedl E. J., Sellhorn T. Mandatory fair value accounting and information asymmetry: Evidence from the European Real Estate Industry. *Management Science*. 2011. No 57 (6). P. 1138–1153.

15. Whittington G. Fair value and the IASB/FASB conceptual framework project: An alternative view. *Abacus*. 2008. No 44 (2). P. 139–168.

Стаття надійшла 07.10.2022

УДК 336.225.3
JEL H21

ФІСКАЛЬНА СКЛАДОВА РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ

Г. Мацьків, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-1329-7355

Н. Ціцька, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0003-4413-074X

З. Мирончук, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-7044-6695

Львівський національний університет природокористування

М. Томашівська, викладач

ORCID ID: 0000-0003-3563-5260

Вишнянський фаховий коледж Львівського національного університету природокористування

<https://doi.org/10.31734/economics2022.29.038>

Мацьків Г., Ціцька Н., Мирончук З., Томашівська М. Фіскальна складова розвитку малого бізнесу

Статтю присвячено дослідженню сучасного стану розвитку малого бізнесу та механізму його оподаткування. Розглянуто основні параметри соціально-економічного розвитку суб'єктів малого підприємництва та їхню фіскальну складову в розвитку економіки держави. Описано важливість цієї форми господарювання для формування соціально-орієнтованої ринкової економіки.

Розглянуто можливі варіанти оподаткування суб'єктів малого бізнесу згідно з Податковим кодексом України. Висвітлено особливості адміністрування податків суб'єктами бізнесу в умовах загальної та спрощеної систем оподаткування. З урахуванням особливостей адміністрування обґрунтовано, що єдиний податок є найкращим способом оподаткування суб'єктів малого бізнесу. Проаналізовано ставки єдиного податку за групами платників (1, 2, 3 і 4 груп), а також можливі варіанти сплати інших обов'язкових платежів залежно від належності до певної групи платників. Відображено динаміку податкових надходжень єдиного податку до місцевих бюджетів як від юридичних, так і від фізичних осіб.

З'ясовано, що спрощена система оподаткування має бути спрямована як на стимулювання розвитку малого бізнесу, так і на подальше наповнення бюджетів. Проаналізовано основні переваги та недоліки спрощеної системи оподаткування суб'єктів малого бізнесу. До основних переваг спрощеної системи оподаткування можна зарахувати звільнення від сплати окремих видів податків, спрощену систему обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва, а також можливість враховувати соціально-економічну ситуацію конкретної місцевості. Недоліки спрощеної системи оподаткування пов'язані зі зловживаннями з боку суб'єктів господарювання та ухилянням від сплати платежів, породженням соціальної несправедливості, різноманітними правовими колізіями та ризиками понесення збитків через неточності в законодавстві. Встановлено проблемні моменти, що стримують розвиток малого підприємництва в Україні, та запропоновано способи їх подолання. Підкреслено й аргументовано доцільність існування спрощеної системи оподаткування, як важливої складової податкової політики держави.

Ключові слова: малий бізнес, суб'єкти малого підприємництва, фізичні особи-підприємці, оподаткування малого бізнесу, спрощена система оподаткування, єдиний податок, групи платників єдиного податку, податкове навантаження, фіскальний потенціал.

Matskiv H., Tsitska N., Myronchuk Z., Tomashivska M. Fiscal component of small business development

The article is devoted to the study of the current state of small business development and the mechanism of its taxation. The main parameters of socio-economic development of small businesses and its fiscal component in the development of the state economy are considered. The importance of this form of management for the formation of a socially oriented market economy is described.

Possible options for taxation of small businesses according to the Tax Code of Ukraine are considered. The peculiarities of tax administration by small businesses in the conditions of general and simplified taxation system are highlighted. Given the peculiarities of administration, it is argued that a single tax is the best way to tax small businesses. The rates of the single tax by groups of payers (1, 2, 3 and 4 groups), as well as possible options for payment of other mandatory payments depending on belonging to a certain group of payers are analyzed. The dynamics of tax revenues of the single tax to local budgets from both legal and individual entities are reflected.

The simplified taxation system should be aimed at stimulating the development of small businesses and further filling the budgets. The main advantages and disadvantages of the simplified system of taxation of small businesses are

analyzed. The main advantages of the simplified taxation system include exemptions from certain types of taxes, a simplified system of accounting and reporting of small businesses, as well as the ability to take into account the socio-economic situation of a particular area. Disadvantages of the simplified tax system are related to business abuse and evasion, the creation of social injustice, various legal conflicts and the risk of loss due to inaccuracies in the law. The problematic moments hindering development of small business in Ukraine are identified and the ways to overcome them are proposed. The expediency of the existence of a simplified taxation system as an important component of the state tax policy is emphasized and argued.

Key words: small business, small business entities, individual entrepreneurs, small business taxation, simplified taxation system, single tax, groups of single tax payers, tax burden, fiscal potential.

Постановка проблеми. На сьогодні суб'єкти малого бізнесу є невід'ємним структурним елементом ринкового середовища, необхідною передумовою створення та функціонування ринкової економіки, без якої не може існувати та розвиватися суспільство загалом. У цьому секторі створюється значна частина національних ресурсів, а його розвиток має вагомим значення для інвестиційно-інноваційної привабливості країни та її конкурентоспроможності на міжнародному ринку.

Будучи вагомим суб'єктом фінансових відносин у державі, малий бізнес оперативним реагує на зміни у фіскальній сфері. З урахуванням таких обставин досить актуальним залишається питання дослідження впливу оподаткування на розвиток малого бізнесу, а також його фіскального потенціалу, проблем та перспектив подальшої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми оподаткування малого бізнесу в Україні досліджували численні вітчизняні вчені, серед яких варто виділити таких науковців, як В. Кміть, А. Хомутенко [10], Р. Сидоренко, О. Коба [6], С. Логвіновська, А. Крисоватий та ін. [1; 5; 7]. Незважаючи на низку наукових досліджень, окреслене питання й досі потребує вивчення та конкретизації щодо пошуку ефективних методів оподаткування малого бізнесу, які б сприяли його росту й розвитку.

Постановка завдання. Наша мета – з'ясувати основні тенденції розвитку суб'єктів малого бізнесу та вплив системи оподаткування на їхню діяльність. Для досягнення мети поставлено такі завдання: провести аналіз чинної системи оподаткування суб'єктів малого підприємництва; визначити переваги та недоліки спрощеної системи оподаткування; розглянути проблемні моменти, що стримують розвиток малого підприємництва в Україні, та запропонувати способи їх подолання.

Виклад основного матеріалу. За останні десять років в Україні відбулися істотні зрушення в напрямі розвитку підприємницького сектору,

який представлений великими підприємствами, а також суб'єктами малого і середнього бізнесу. У 2020 р. в Україні функціонувало 1 973 577 підприємств, що кількісно більше, ніж у 2011 р. на 271 957 одиниць, або на 15,98 %. Зростання кількості підприємств у цілому відбулося за рахунок суб'єктів малого бізнесу (юридичних і фізичних осіб-підприємців відповідно на 0,4 % і 20,65 %) і середнього бізнесу (фізичних осіб-підприємців на 12,42 %). Що стосується великих і середніх підприємств (юридичних осіб), то за останні десять років їхня кількість зменшилася відповідно на 22,31 % і 15,18 % (табл. 1).

Динаміка структурних пропорцій суб'єктів господарювання за розмірами засвідчила беззаперечну перевагу суб'єктів малого бізнесу – юридичних і фізичних осіб. Так, на 31.12.2020 р. у структурі вітчизняного підприємництва частка малих підприємств становила 99,06 %, середніх – 0,91 %, великих – 0,03 %. Із 99,06 % суб'єктів малого бізнесу на юридичних осіб припадало 18,02 %, а на фізичних осіб-підприємців – 81,04 %.

До позитивних тенденцій розвитку суб'єктів малого підприємництва в Україні можна віднести збільшення їхньої кількості на 10 тис. осіб наявного населення. Так, упродовж останніх десяти років (2011–2020 рр.) цей показник щодо юридичних осіб-підприємців зріс на 10 %, з 77 у 2011 р. до 85 одиниць у 2020 р., а щодо фізичних осіб-підприємців – на 32 %, з 290 у 2011 р. до 383 одиниць у 2020 р. (рис. 1).

Через свою масовість суб'єкти малого підприємництва відіграють суттєву роль у питаннях зайнятості населення, що значно знижує напруженість у суспільстві, пов'язану з безробіттям. Так, у 2020 р. малі підприємства забезпечили зайнятість 1626,9 тис. осіб, а представники малого бізнесу – фізичні особи – 1012,5 тис. осіб, що у своїй сукупності становить більше третини (35,27 %) від усієї кількості найманих працівників.

Отже, суб'єкти малого бізнесу є найбільш масовою формою ділової активності, яка забезпечує соціально-економічну стабільність. Зважаючи на невеликі розміри та доволі високу гнучкість до

змін, малі підприємства майже миттєво реагують на динаміку ринкової кон'юнктури, сприяють регіональному розвитку, створюють нові робочі

місця, формують міцний середній клас, а також є вагомим джерелом податкових надходжень до бюджету [5, с. 33].

Таблиця 1

Динаміка суб'єктів господарювання в Україні за 2011–2020 рр., од.

Рік	Суб'єкти господарювання – всього	У тому числі				
		підприємства (юридичні особи)			фізичні особи-підприємці	
		великі	середні	малі	суб'єкти середнього підприємництва	суб'єкти малого підприємництва
2011	1701620	659	20753	354283	306	1325619
2012	1600127	698	20189	344048	362	1234830
2013	1722070	659	18859	373809	351	1328392
2014	1932161	497	15906	324598	712	1590448
2015	1974318	423	15203	327814	307	1630571
2016	1865530	383	14832	291154	281	1558880
2017	1805059	399	14937	322920	317	1466486
2018	1839593	446	16057	339374	419	1483297
2019	1941625	518	17751	362328	378	1560650
2020	1973577	512	17602	355708	344	1599411
2020 р. до 2011 р., %	115,9□	77,7□	84,8□	100,4□	112,4□	120,6□

*Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [4]

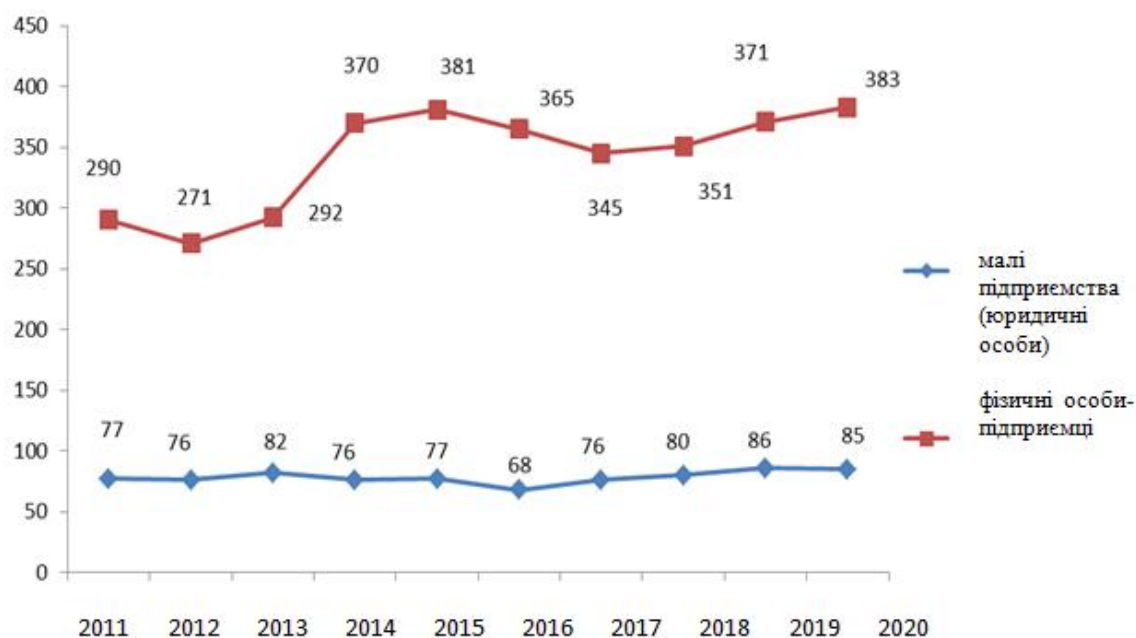

Рис. 1. Кількість діючих суб'єктів малого бізнесу на 10 тис. наявного населення, од.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [4]

Оподаткування суб'єктів малого бізнесу згідно з Податковим кодексом України [9] може бути реалізовано в рамках двох форм – загальної або спрощеної. Загальна система оподаткування ґрунтується на податку на прибуток, а спрощена – на єдиному податку (табл. 2).

Як свідчать дані табл. 2, адміністрування податків суб'єктами малого бізнесу в Україні залежатиме від обраної системи оподаткування, а саме: спрощена (1, 2, 3 і 4 групи) або загальна [6, с. 117].

Аналізуючи фіскальний потенціал малого бізнесу, зазначимо, що основні надходження держава отримує власне у вигляді єдиного податку, який безпосередньо справляється до місцевого бюджету. Якщо говорити в цьому контексті про державу, то безумовно фіскальна ефективність єдиного податку є невисокою порівняно з іншими бюджетоутворювальними податками, але якщо врахувати, що він повністю надходить до місцевих бюджетів, то єдиний податок є вагомою статтею доходів на місцях для органів місцевого самоврядування. Таким чином, вважаємо, що вже саме визнання єдиного податку місцевим, є кроком назустріч місцевим громадам [7].

Динаміка надходження єдиного податку до місцевих бюджетів за видами платників (юридичні особи, фізичні особи та сільськогосподарські

товаровиробники) відображена в табл. 3.

Протягом 2018–2020 рр. спостерігаємо тенденцію до постійного зростання сум надходжень від єдиного податку в розрізі всіх категорій платників, а саме: юридичних осіб – на 14,7 %, фізичних осіб – на 39,0 %, сільськогосподарських товаровиробників – на 1,3 %. При цьому також варто зауважити, що найбільшу частку в структурі загального обсягу єдиного податку формують власне фізичні особи-підприємці (понад 70 %).

У табл. 4 відображено розрахунок податкового навантаження у 2020 р. для фізичних осіб-підприємців на єдиному податку.

Основними податковими платежами за спрощеної системи є єдиний податок і єдиний соціальний внесок «за себе». Причому основними чинниками, які визначають їх розмір, є прожитковий мінімум для працездатних громадян (впливає на розмір єдиного податку щодо 1 групи) і мінімальна заробітна плата (впливає на розмір єдиного соціального внеску щодо 1, 2 і 3 груп і розмір єдиного податку щодо 2 групи).

До чинників впливу на розмір єдиного податку щодо 3 групи належить безпосередньо отриманий дохід підприємцем, розмір ставки єдиного податку, а також у разі сплати ПДВ і його розмір.

Таблиця 2

Системи оподаткування малого бізнесу в Україні*

№ з/п	Критерій	Система оподаткування				
		загальна	спрощена			
			платник 1 групи	платник 2 групи	платник 3 групи	платник 4 групи
1	Ставки податку	Податок на доходи 18 %, ЄСВ – 22 % та військовий збір 1,5 %	Єдиний податок: від 1 до 10 % прожиткового мінімуму	Єдиний податок: від 2 до 20 % мінімальної заробітної плати	Єдиний податок від доходу: 3 % і ПДВ; 5 % без ПДВ	Єдиний податок, ставка залежить від виду земельної ділянки
2	Реєстрація платником ПДВ	За обсягу оподатковуваних операцій 1 млн грн є платником ПДВ	Не є платниками ПДВ	Не є платниками ПДВ	За ставкою 3 % є платниками ПДВ, за ставкою 5 % не є платниками ПДВ	Не є платниками ПДВ
3	Звітний період	Календарний рік чи квартал	Календарний рік		Календарний квартал	
4	Порядок подання звітності	Декларація про доходи подається раз на рік не пізніше ніж 9 лютого наступного року	Податкова декларація подається раз на рік протягом 60 календарних днів після закінчення звітного року		Декларація подається щокварталу протягом 40 календарних днів після закінчення звітного кварталу	Податкова звітність подається не пізніше 20 лютого наступного року

Джерело: узагальнено за даними Податкового кодексу України [9]

**Динаміка надходження єдиного податку до місцевих бюджетів за видами платників
у 2018–2020 рр., тис. грн***

Показник	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2020 р. до 2018 р., %
Єдиний податок всього, у тому числі:	29564247,1	35270213,4	38030976,6	128,6
Єдиний податок з юридичних осіб	4416431,8	5044323,5	5066265,4	114,7
Єдиний податок з фізичних осіб	19875621,7	24952761,4	27626583,9	139,0
Єдиний податок із сільськогоспо- дарських товаровиробників	5272193,6	5273128,6	5338127,3	101,3

Джерело: узагальнено за даними Державної казначейської служби України [3] та Міністерства фінансів України [8]

Податкове навантаження фізичних осіб-підприємців у 2020 р., грн

Показник податкового навантаження	Розрахунок	2020 р.	
		1.01.–31.08.2020*	1.09.–31.12.2020*
1	2	3	4
1 група			
Єдиний соціальний внесок «за себе»	22 % від мінімальної заробітної плати	1039,06	1100,00
Єдиний податок	10 % від прожиткового мінімуму працевдат. осіб	227,0	227,0
Разом за ФОП 1 групи за місяць	ЄСВ+ єдиний податок	1266,06	1327,0
2 група			
Єдиний соціальний внесок «за себе»	22 % від мінімальної заробітної плати	1039,06	1100,00
Єдиний податок	20 % від мінімальної заробітної плати	944,60	1000,00
Разом за ФОП 2 групи за місяць	ЄСВ+ єдиний податок	1983,66	2100,0
3 група (без ПДВ)			
Єдиний податок	5 % від доходу	5 % від доходу	
Єдиний соціальний внесок «за себе»	22 % від мінімальної заробітної плати	1039,06	1100,00
Разом за ФОП 3 групи (без ПДВ) за місяць	ЄСВ+ єдиний податок	1039,06 грн+ 5 % від доходу	1100,00 грн+ 5 % від доходу
3 група (з ПДВ)			
Єдиний податок	3 % від доходу + ПДВ (20 %)	3 % від доходу + ПДВ (20 %)	
Єдиний соціальний внесок «за себе»	22 % від мінімальної заробітної плати	1039,06	1100,00
Разом за ФОП 3 групи (з ПДВ) за місяць	ЄСВ+ єдиний податок	1039,06 грн+ 3 % від доходу + ПДВ (20 %)	1100,00 грн+ 3 % від доходу + ПДВ (20 %)
4 група			
Єдиний податок	сільськогосподарські товаровиробники з часткою с.-г. товаровироб- ництва, яка за попередній податковий рік дорівнює або перевищує 75 %. Ставка залежить від виду земельної ділянки 0,19–6,33 % бази оподаткування		

1	2	3	4
За найманого працівника:			
Утримання із заробітної плати			
Військовий збір	1,5 % від окладу	70,85	75,00
ПДФО	18 % від окладу	850,14	900,00
Нарахування на заробітну плату			
Єдиний соціальний внесок	22 % від окладу	1039,06	1100,00
Разом утримання і нарахування	x	1960,05	2075,00

*1.01.–31.08.2020 р. мінімальна зарплата становила 4723 грн, 1.09.–31.12.2020 р. мінімальна зарплата – 5000 грн, 1.01.–31.12.2020 р. прожитковий мінімум для працездатного населення – 2270 грн.

Для четвертої групи єдиним податком обкладаються угіддя, права власності та користування, права на які оформлено і зареєстровано згідно із законодавством. Розмір ставок податку з 1 га сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду залежить від категорії (типу) земель, їх розташування.

Окрім перелічених податків, фізична особа-підприємець проводить нарахування із заробітної плати найманого працівника – єдиний соціальний внесок у розмірі 22 % мінімальної заробітної плати. При цьому також здійснюється утримання із заробітної плати – податку на доходи фізичних осіб (18 % окладу) і військового збору – 1,5 % окладу.

Порівняння показників у табл. 4 на початок і кінець 2020 р. засвідчує збільшення податкового навантаження щодо сплати єдиного податку та єдиного соціального внеску. Причому це відбулося за рахунок впливу двох чинників: збільшення мінімальної заробітної плати і прожиткового мінімуму. У частині утримань із заробітної плати також відбулося збільшення розміру сплати військового збору і податку на доходи фізичних осіб за рахунок збільшення мінімальної заробітної плати. Чинники впливу на розмір податкового навантаження в частині єдиного податку визначаються розміром доходу, який отримує підприємець, і зрозуміло, що чим більший його розмір, тим більшу суму єдиного податку він заплатить. На практиці це призводить до того, що підприємець намагається показати якнайменшу суму заробітної плати найманого працівника, зазвичай у розмірі мінімальної заробітної плати [2].

Застосування спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності надає суб'єкту малого бізнесу низку переваг, а саме: відносна простота процедури реєстрації платником податку; спрощення розрахунків сум податків; можливість оби-

рати, сплачувати чи не сплачувати ПДВ; спрощення поточного обліку, складання і подання податкової та фінансової звітності [10, с. 211].

Проте поряд із перевагами спрощеної системи оподаткування виділяють також певні недоліки, а саме: обмеження обсягів виручки в межах відповідної групи платників єдиного податку; відсутність звільнення новостворених суб'єктів від оподаткування на кілька перших років діяльності, а також недоступність кредитних ресурсів через високі відсоткові ставки тощо [5, с. 33].

Оцінюючи особливості, переваги та недоліки спрощеної системи оподаткування, можна виділити низку проблем, з якими зіштовхуються суб'єкти малого підприємництва, а саме: неузгодженість нормативно-правового регулювання оподаткування; недосконалий механізм нарахування і сплати єдиного податку, оскільки поряд із цим податком сплачуються також інші платежі – єдиний соціальний внесок, ПДВ тощо; складний механізм проведення розрахунків із бюджетами та державними цільовими фондами; неможливість використання спрощених процедур оподаткування для підприємств, які на невелику суму перевищують поріг за масштабами діяльності, тощо [1, с. 118].

Для вирішення окреслених проблем суб'єктів малого бізнесу необхідно вжити відповідних заходів на державному рівні, а саме: удосконалити нормативно-правове регулювання оподаткування; удосконалити антикорупційне законодавство; розробити механізм стимулювання кредитування та інвестування малих підприємств; розширити перелік видів діяльності, для яких не застосовується спрощена система, щоб запобігти податковим маніпуляціям із боку суб'єктів бізнесу тощо.

Висновки. У сучасних умовах господарювання спрощена система оподаткування є важли-

вою складовою державної податкової політики та має низку переваг, які позитивно впливають на розвиток підприємництва в Україні. Поряд із перевагами спрощеної системи існують також і недоліки, які необхідно ліквідувати за допомогою реформ, але при цьому необхідно також врахувати політичну та соціально-економічну ситуацію в державі та національні і регіональні особливості розвитку малого підприємництва.

Отже, спрощена форма оподаткування, обліку та звітності має достатній фіскальний ефект і є дієвою й відносно простою в адмініструванні, дає змогу підприємцями брати участь у формуванні ВВП і доходів бюджетів усіх рівнів, забезпечувати зайнятість населення і зменшувати рівень безробіття.

Бібліографічний список

1. Грановська І. В. Сучасний стан розвитку оподаткування малого бізнесу. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2021. № 3 (120). С. 114–121.
2. Дубровський В., Черкашин В. Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів ухилення/уникнення оподаткування в Україні. URL: <https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2018/02/Instrumenty-uhylennyavid-splaty-podatktiv-2017-1.pdf> (дата звернення: 29.03.2022).
3. Державна казначейська служба України. URL: <http://www.treasury.gov.ua> (дата звернення: 31.03.2022).
4. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 29.03.2022).
5. Ковальчук І. С. Аналіз рівня оподаткування суб'єктів малого підприємництва в Україні. *Modern Economics: електронне наукове фахове видання з економічних наук*. 2017. № 5. С. 29–35.
6. Коба О. В., Шинкар Ю. Л. Порівняльний аналіз загальної та спрощеної системи оподаткування: особливості застосування, проблеми та напрями їх вирішення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип. 25, ч. 1. С. 116–119.
7. Ксьонжик І. В., Мацьків Г. В. Особливості оподаткування суб'єктів малого бізнесу. *Управління соціально-економічними трансформаціями господарських процесів: реалії і виклики*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Мукачеве 6–7 квіт. 2022 р. URL: <https://msu.edu.ua/konferenciji-seminari/> (дата звернення: 29.03.2022).
8. Міністерство фінансів України. URL: <http://www.mof.gov.ua/> (дата звернення: 31.01.2022).
9. Податковий кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 01.04.2022).
10. Хомутенко А., Шевченко Г. Спрощена система оподаткування в Україні: переваги та недоліки. *Науковий вісник*. 2017. № 10 (252). Р. 204–217.

Стаття надійшла 12.04.2022

УДК 368.5: 631.11
JEL Q12

СТРАХУВАННЯ РИЗИКІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

О. Федик, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-5996-2103

Львівський національний університет природокористування

<https://doi.org/10.31734/economics2022.29.045>

Федик О. Страхування ризиків господарської діяльності аграрних підприємств

Функціонуючи та здійснюючи господарську діяльність, підприємства економічної сфери, у тому числі й аграрні, зіштовхуються із ситуаціями, які тісно пов'язані з ризиком, який притаманний сфері господарювання економік ринкового спрямування. Здійснюючи управління ризиками, аграрні підприємства повинні враховувати умови, в яких відбувається їхня агропромислова діяльність, з визначенням основних цілей та завдань, які й зумовлюються ними.

Галузь сільгоспвиробництва та результати отримання прибутків надзвичайно тісно пов'язані з ризиками та природними чинниками, наприклад, непередбачувана посуха або зливи, а також сильні заморозки можуть звести нанівець вирощення врожаю через його загибель та відповідно призвести до збитків. На сьогодні саме механізм страхування є найбільш прийнятним та економічно виправданим засобом захисту сільгоспвиробників від настання ризиків псування або знищення сільгосппродукції внаслідок настання несприятливих кліматичних чинників та інших подій.

Враховуючи та керуючись результатами проведеного дослідження, виділено й запропоновано такі види страхування, які забезпечуватимуть відшкодування збитків при настанні страхового випадку, що, своєю чергою, забезпечить формування доктрини економічної безпеки аграрного підприємства, а саме: страхування майна агропідприємства; страхування врожаю аграрних культур; титульне страхування прав на землю; страхування якості угідь; страхування відповідальності власників та користувачів угідь; страхування якості виробленої продукції; хеджування ризиків; самострахування; страхування життя та здоров'я працівників.

Дослідивши переваги та недоліки формування фондів самострахування, пропонуємо для створення майбутніх таких фондів застосовувати схему самострахування, основу на диверсифікації відсотків щодо відрахувань залежно від рівня чистого прибутку сільгоспідприємства, що може бути використана для підвищення акумулювання грошей задля швидкого покриття збитків.

Ключові слова: сільськогосподарська продукція, ризики, страхування ризиків, аграрні підприємства, збиток, прибуток.

Fedyk O. Insurance of risks of the economic activity of agricultural enterprises

While operating and carrying out economic activities, enterprises in the economic sphere, including agricultural enterprises, face risky situations which are inherent in economic sphere for market economies. In their risk management, agricultural enterprises must take into account the conditions in which their agro-industrial activities take place with the definition of the main goals and objectives, which are determined by them. The author of the research consider these conditions should be properly considered.

The agricultural sector and the results of its profits are closely connected with risks and natural factors, such as unpredictable droughts or downpours, or cool frosts which can destroy production that can lead to its losses and appropriate receiving of damage. Moreover, the mechanism of insurance is the most acceptable and economically justified means of protecting farmers from the risk of damage or destruction of agricultural products due to adverse of climatic factors and other events.

Taking into account the results of the present research, the author identified and proposed such types of insurance which provided compensations of damage in the case of an insured event, which in turn will provide the formation of the doctrine of economic security of agricultural enterprises, for example: property insurance; crop insurance; title insurance of land rights; land quality insurance; liability insurance of landlords and users of land; insurance of responsibility of owners and users of land; product quality insurance; risk hedging; self-insurance; life and health insurance for employees.

Having explored the advantages and disadvantages of forming self-insurance funds, it is proposed to use a self-insurance scheme based on diversification of interests on deductions depending on the level of net profit of the agricultural enterprises, which can be used to increase the accumulation of money to quickly cover the damage.

Key words: agricultural products, risks, risk insurance, agricultural enterprises, damage, profit.

Постановка проблеми. Агропромислова діяльність на сьогодні виступає однією з найбільш ризикових сфер підприємницької діяльності в Україні. Ризикованість сучасної української сільськогосподарської підприємницької діяльності зумовлюється певними чинниками, до яких належать: сезонність виробництва, пряма залежність від погодних та кліматичних впливів, тривалість часу обороту капіталу, своєрідна складність у сфері зміни асортименту продукції та низка інших. Механізмом захисту від настання таких ризиків може виступати страхування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Науковими аспектами проблематики виявлення та дослідження процесів страхування ризиків в різні часи займалися такі науковці, як Ю. В. Алескерова, Н. О. Ботвіна, В. П. Галушко, Г. В. Єфімова, С. М. Марущак, Б. Р. Ахіджанов [1–5] та низка інших вчених. Однак, незважаючи на фундаментальні дослідження окресленої проблематики вітчизняними та зарубіжними науковцями, питання страхування ризиків господарської діяльності аграрних підприємств ще залишається не до кінця дослідженим і потребує подальших наукових доктринальних розробок.

Постановка завдання. Мета нашого дослідження – висвітлення наукових розробок та пропозицій у сфері страхування ризиків господарської діяльності підприємств агропромислового комплексу.

Виклад основного матеріалу. Як показали результати наших досліджень, страховий механізм захисту аграріїв від настання негативних фінансових наслідків через природний вплив усвідомлюється не всіма суб'єктами аграрного ринку. Одна категорія таких суб'єктів вважає витрати на страхування непотрібними, інші ж не вірять в ефективність механізму процедури страхування через тривалі процедури отримання коштів від страхових компаній за настання страхового випадку. Однак на сьогодні саме механізм страхування є найбільш прийнятним та економічно виправданим засобом захисту сільгоспвиробників від настання ризиків псування або знищення сільгосппродукції внаслідок настання несприятливих кліматичних чинників, який забезпечує стабільність функціонування сільськогосподарського підприємства.

Процедура відшкодування збитків унаслідок настання страхового випадку складається з таких етапів:

- своєчасне інформування страхової компанії щодо настання страхового випадку з відпо-

відним наданням необхідної документації, яка передбачена страховим договором;

- встановлення та фіксація розміру заподіяних збитків;

- виплата коштів, передбачена страховим договором [2].

Враховуючи та керуючись результатами проведеного дослідження, ми виділили та запропонували такі види страхування, які забезпечуватимуть відшкодування збитків при настанні страхового випадку, що, своєю чергою, забезпечить формування доктрини економічної безпеки аграрного підприємства (див. рис.).

Беручи до уваги важливість вищеперелічених пунктів, розглянемо та охарактеризуємо кожен із представлених нами інструментів. Отже, страхування, об'єктом якого виступають врожаї в сільському господарстві, здійснюється з метою забезпечення уникнення ризиків у разі: зливи, повеней, вимерзання, випадіння граду, ураганних вітрів, посухи, зсуву ґрунтів, знищення врожаю шкідниками, випрівання, землетрусів, сильних снігопадів, відлиги, відсутності фахівців у господарстві, пошкодження сільгосппродукції дикими тваринами тощо.

У правовідносинах щодо страхування страховиком виступає страхова компанія, яка наділена правом здійснення такої діяльності відповідно до отриманої нею ліцензії, а страхувальником є сільгосппідприємство, яке здійснює вирощування сільгосппродукції не менше ніж два роки у відповідній агрокліматичній зоні й отримує стабільний фінансовий прибуток, що свідчить про те, що агропромислове підприємство має змогу вчасно здійснювати необхідні заходи, забезпечуючи при цьому належну технологію вирощування сільгосппродукції.

Як правило, страхові компанії приймають на страхування сільгосппродукцію найбільш розповсюджених сільгоспкультур, а також багаторічні насадження, до яких належать зернові культури, зернобобові та інші культури сільгоспвиробництва [5, с. 30].

Страхування нерухомого майна і транспортних засобів сільгосппідприємств, а також їхнього іншого майна здійснюється для забезпечення ліквідації негативних наслідків від таких груп ризиків:

- суб'єктивних, тобто таких, настання яких залежить від волі суб'єктів: архітектурних помилок, страйків, змови з метою наживи;

- об'єктивних, тобто тих, настання яких не залежить від волі суб'єктів: пожеж, вибухів, землетрусів, аварій на комунікаційних мережах.

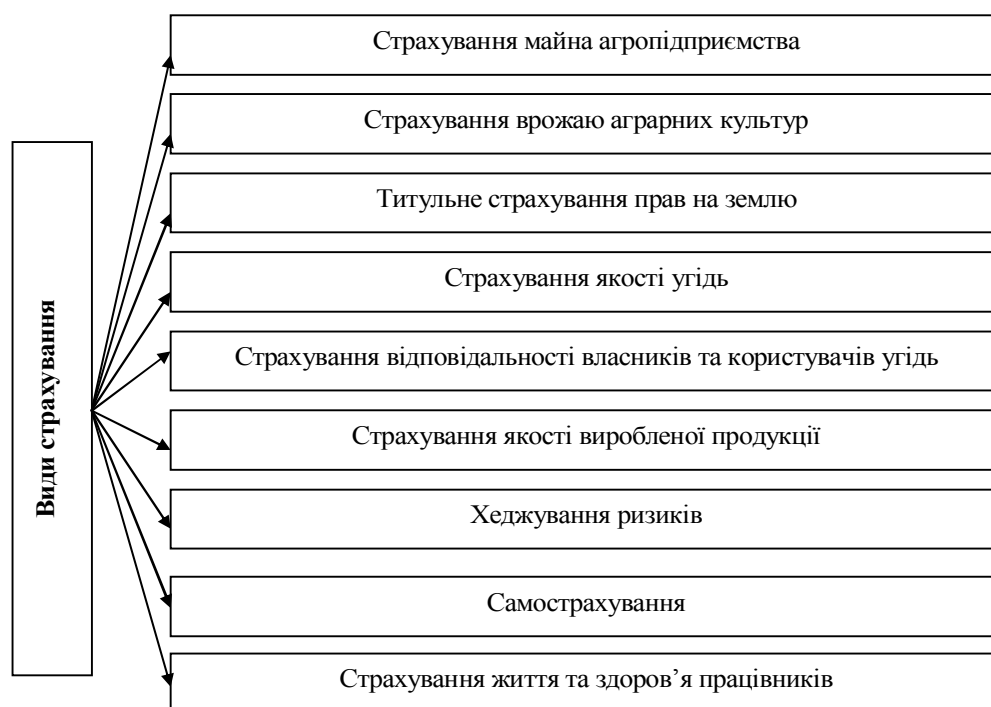

Рис. Страхування ризиків господарської діяльності агропідприємств [1; 5]

На страхування може бути прийняте таке майно: сільськогосподарські машини (трактори та самохідні машини); нерухоме майно, у тому числі й незавершене будівництво; посівні машини; машини з догляду за посівами; машини для збирання врожаю та інші автотранспортні засоби.

Об'єктом же ж страхування якості угідь виступають земельні ресурси, якими володіють агропідприємства. Страховий ризик може полягати і в тому, що буде зменшена родючість ґрунтів відповідно до норм, які вказуються в паспорті земельної ділянки, тому відповідним органам належить дослідити рівень якості ґрунтів щодо відповідності їх паспортним даним. Причому страховою подією виступатимуть саме погіршення базових паспортних показників якості ґрунтів через настання геокліматичних процесів або ж стихійних явищ чи неправомірних дій сторонніх осіб.

Свідченням настання факту страхового випадку може бути порівняння якості реальних показників ґрунтів із тими, що зазначені у відповідній паспортній документації, яке відповідно проводять щороку.

Для суб'єктів сільгоспвиробництва, які виступають орендарями земельних ділянок та вкладатимуть фінансові ресурси для відтворення та покращання якості земельних ресурсів, треба впроваджувати знижки до страхових внесків, оскільки вони своїми діями сприяють покращанню якості

ґрунтів. І навпаки, у разі погіршення якості земельних ресурсів страховим компаніям необхідно збільшувати суми відповідних страхових платежів через ризик реального настання страхового випадку, якого можна було би й уникнути, якби орендар земельної ділянки забезпечив покращання якості земельних ресурсів.

Щодо страхування життя та інших видів страхування, таких як медичне страхування працівників сільгоспідприємства, то в цьому разі йтиметься про форму особового страхування. За наслідками настання страхового випадку застрахованим суб'єктам гарантується отримання медичної допомоги. За таких обставин до страхових випадків належатиме подія, яка матиме випадковий характер, з настанням якої здійснюється страхування. До таких випадків можна віднести хворобу застрахованого працівника, ушкодження здоров'я, яке настає внаслідок настання нещасного випадку, або смерть застрахованої особи [1, с. 60].

У контексті викладеного зауважимо, що в Україні діють правила обов'язкового страхування на підприємствах, а платежі з підприємств відраховуються до Фонду державного страхування від нещасних випадків на виробництві. Однак власник підприємства не позбавлений можливості додаткового здійснення страхування, окрім вищезазначеного обов'язкового страхування у Фонді держстрахування.

Стосовно ж визначення мети страхування якості виробленої продукції, то за таких обставин метою виступає захист майнових прав виробника сільгосппродукції в разі, якщо до цього виробника виникатимуть претензії від споживачів виробленої ним продукції. Тому виникнення страхової відповідальності в цьому разі залежатиме від якості виготовлених та вирощених товарів і якості їхніх складових компонентів, а також від помилок у розрахунках в процесі виготовлення чи вирощування продукції. При цьому з метою укладення такого договору страхування товаровиробник має володіти власною торговою маркою.

До наступного етапу – хеджування ризиків, тобто процедури страхування від негативної зміни ситуації на сільськогосподарському ринку виготовлення чи вирощення продукції, належить таке страхування, яке спрямоване не на отримання прибутків, а на можливість зниження ризиків процесу фінансової діяльності компанії. Найефективнішими засобами хеджування для агропромислових підприємств виступають ф'ючерсні та форвардні контракти, які спрямовані на встановлення гарантії цінової політики і можливості продажу чи придбання сільгосппродукції, яка ще не виготовлена, однак буде вироблена сільгоспвиробником (продавцем продукції) та придбана гіпотетичним покупцем цієї продукції [4, с. 47].

У зв'язку з цим зазначимо, що розвиток набуття приватної форми власності на землю, а також запровадження ринку землі з можливістю останньої бути об'єктом купівлі-продажу та застави в кредитних установах зумовлює потребу юридичного захисту землекористувачів і землевласників засобом укладення страхових договорів на ринку сільгоспвиробників.

Наступним видом дієвого економічного механізму захисту майнових прав землекористувачів та землевласників у нашій державі виступає титульне страхування, сутність якого полягає у здійсненні страхування ризику втрат або ж рестрикції права власності. На сьогодні в Україні цей вид страхування є новим, і надання послуг титульного страхування поки що здійснюється відносно невеликою кількістю страхових організацій. Цей вид страхування застосовується в разі втрати страховальником права власності на нерухоме майно, яке, як правило, купується та продається на вторинному ринку нерухомого майна. Така втрата права власності на нерухоме майно колишнім його власником відбувається здебільшого за рішенням суду в порядку визнання договору купівлі-продажу нерухомого майна недійсним через порушення сторонами норм цивільного законодавства [3, с. 162].

Наступним способом мінімізації ризиків є самострахування, яке спрямоване на особисте покриття завданих збитків, що здійснюється за до-

помогою наявних особистих фінансів. Застосування таких фондів самострахування само по собі не є обов'язком сільгоспвиробника, і рішення про створення такого фонду може прийматись самостійно, а отримані підприємством відсотки від прибутків можуть відраховуватися на формування такого фонду з певною градацією, яка залежатиме від отриманого агропідприємством чистого прибутку. Таким чином, організація фондів самострахування зможе оперативніше забезпечити покриття незначних ризиків господарської діяльності агропідприємств.

Висновки. Встановлено, що на сьогодні саме механізм страхування є найбільш прийнятним та економічно виправданим засобом захисту сільгоспвиробників від настання ризиків псування або знищення сільгосппродукції внаслідок настання несприятливих кліматичних чинників, який забезпечує стабільність функціонування сільськогосподарського підприємства засобом правового механізму відшкодування заподіяних збитків сільгосппідприємству.

Враховуючи та керуючись результатами проведеного дослідження, ми виділили та запропонували різні види страхування, які забезпечуватимуть відшкодування збитків при настанні страхового випадку та, своєю чергою, забезпечать формування доктрини економічної безпеки аграрного підприємства. Здійснюючи управління ризиками, аграрні підприємства повинні враховувати умови, в яких відбувається їхня агропромислова діяльність, з визначенням основних цілей та завдань, які й зумовлюються ними. Для вирішення окреслених питань нами визначено науковий та методологічний підходи стосовно цільової орієнтації у сфері оптимізації ризиків агропромислового підприємства, які ґрунтуються на механізмі їх страхування, а також порівняння їхньої ресурсної бази з наявними потребами та вибором виду страхування.

Бібліографічний список

1. Алескерова Ю. В. Удосконалення державної підтримки сільськогосподарського страхування. *Облік і фінанси*. 2014. № 4 (66). С. 96–102.
2. Ботвіна Н. О. Проблеми розвитку страхового ринку. *Розвиток економіки України в умовах глобалізації*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Харків, 2011. № 5 (102). С. 77–79.
3. Галушко В. П. Формування ринку землі в Україні: монографія. Харків: ХНАУ, 2006. 368 с.
4. Сфімова Г. В., Марущак С. М. Планування безпечного розвитку підприємства на основі результатів діагностики рівня його економічної безпеки. *Економіка: реалії часу*. 2013. № 3 (8). С. 43–49.
5. Методичні рекомендації із страхування сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень / Б. Р. Ахїджанов та ін. Київ: ННЦ ІАЕ, 2012. 130 с.

Стаття надійшла 14.06.2022

УДК 336:7
JEL G 21 G 28

МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ УКРАЇНИ

Г. Марків, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0001-5292-0982

О. Агрес, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0003-3398-0933

Львівський національний університет природокористування

Р. Содома, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-5020-6440

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

<https://doi.org/10.31734/economics2022.29.049>

Марків Г., Агрес О., Содома Р. Монетарна політика Національного банку в контексті забезпечення фінансово-економічної стабільності України

Одним із ключових механізмів забезпечення фінансово-економічної стабільності є монетарна (грошово-кредитна) політика. Від ефективності монетарної реалізації залежать стабільність цін, сукупний попит, кредитна та інвестиційна активність, економічне зростання, а отже, готовність економіки протистояти зовнішній агресії, суверенність та незалежність країни.

У статті досліджено особливості та сутність монетарної політики України. Однією з передумов успішності застосування вибраної монетарної політики є врахування сучасного економічного стану держави та розроблення таких механізмів упровадження монетарного впливу на економіку, які максимально враховуватимуть національну специфіку та нівелюватимуть вплив негативних чинників на трансмісійні канали грошово-кредитного регулювання.

Проаналізовано основні засади грошово-кредитної політики Національного банку України. Підкреслено мету грошово-кредитної політики України згідно з Конституцією України. Обґрунтовано вплив інструментів грошово-кредитного регулювання на розвиток вітчизняних банків та економіки в цілому.

Зазначено ключовий пріоритет монетарної політики – досягнення цінової стабільності. Окреслено сприятливі умови для забезпечення економічного зростання та високого рівня зайнятості. Охарактеризовано режим інфляційного таргетування, етапи переходу до нього та його ключові елементи. Перелічено принципи, з дотриманням яких проводиться грошово-кредитна політика в Україні, та наведено наявні монетарні інструменти. Відображено спосіб досягнення кількісних цілей щодо керованого рівня інфляції через реалізацію процентної політики та механізм впливу Українського індексу міжбанківських ставок для кредитів та депозитів овернайт (UIIR) на цілі процентної політики, який є індикатором рівня міжбанківських процентних ставок у національній валюті.

У дослідженні акцентовано увагу на важливості проведення ефективної грошово-кредитної політики в умовах кризи в економіці країни, адже наслідки війни в Україні відчуватимуться далеко за її межами. Тому основний пріоритет монетарної політики України на сьогодні – залишити економіку країни на належному рівні.

Ключові слова: Національний банк України, грошово-кредитна політика, монетарна політика, монетарні інструменти, процентні ставки, облікова ставка, інфляційне таргетування, цінова стабільність.

Markiv H., Ahres O., Sodoma R. Monetary policy of the National bank in the context of ensuring financial and economic stability of Ukraine

Monetary (monetary and credit) policy is one of the key mechanisms for ensuring financial and economic stability. Price stability, aggregate demand, credit and investment activity, economic growth, and therefore the readiness of the economy to resist external aggression, the sovereignty and independence of the country depend on the effectiveness of monetary implementation.

The article examines the peculiarities and essence of the monetary policy of Ukraine. One of the prerequisites for the successful application of the selected monetary policy is to take into account the current economic conditions and develop such mechanisms for the introduction of monetary influence on the economy, which will maximally meet the national specificities and eliminate the influence of negative factors on the transmission channels of monetary regulation.

The main principles of the monetary policy of the National Bank of Ukraine are analyzed. The goal of the monetary policy of Ukraine in accordance with the Constitution of Ukraine is emphasized. The impact of monetary regulation instruments on the development of domestic banks and the economy as a whole is substantiated.

The key priority of monetary policy is to achieve price stability. Favorable conditions for ensuring economic growth and a high level of employment are outlined. The inflation targeting regime, stages of transition to it and its key elements

are characterized. The principles of conducting the monetary and credit policy in Ukraine are listed and the available monetary instruments are named. The method of achieving quantitative goals for a manageable level of inflation through the implementation of interest policy and the mechanism of influence of the Ukrainian index of interbank rates for loans and overnight deposits (UIIR) on the goals of the interest policy, which is an indicator of the level of interbank interest rates in the national currency, are reflected.

The study is focused on the importance of conducting an effective monetary policy in the context of a crisis in the country's economy, because the consequences of the war in Ukraine will be felt far beyond its borders. Therefore, the main priority of Ukraine's monetary policy today is to maintain the country's economy at the proper level.

Key words: National Bank of Ukraine, monetary and credit policy, monetary policy, monetary instruments, interest rates, discount rate, inflation targeting, price stability.

Постановка проблеми. В умовах широкомасштабної збройної агресії та запровадження воєнного стану в Україні першочергового значення набуває забезпечення надійного та стабільного функціонування банківської і фінансової системи країни, а також максимальне забезпечення потреб оборони України, безперебійного функціонування системи державних фінансів та об'єктів критичної інфраструктури. Адже загострюються проблеми фінансово-економічної сфери, зокрема спостерігаються девальвація національної валюти та криза банківської системи, зростають макроекономічний дисбаланс, дефіцит державного бюджету, нарощуються обсяги державного боргу, зростає рівень інфляції, безробіття та бідності населення.

Постійне посилення впливу цих дестабілізуючих чинників призводить до зниження рівня економічного зростання. За таких умов першочерговим завданням постає розроблення та реалізація дієвої монетарної політики як інструменту регулювання сфери грошового обігу та кредитних відносин, стабілізації національної валюти з метою стримування інфляції, збалансування платіжного балансу та стабілізації економічного зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Монетарна політика є невід'ємною складовою економічної політики Національного банку України (НБУ), що забезпечує підґрунтя для цінової стабільності та формування умов для забезпечення економічного зростання і високого рівня зайнятості в державі. Саме тому питання формування та впровадження монетарної політики постійно перебувають у центрі уваги науковців і представників центральної влади.

Серед вітчизняних і зарубіжних учених державну монетарну політику досліджували О. Бленчард, С. Буковинський, В. Гесць, А. Гриценко, М. Дабровський, О. Дзюблук, Дж. М. Кейнс, В. Ключев, І. Лютий, С. Міщенко, С. Моїсєєв, А. Мороз, С. Науменкова, О. Петрик, М. Савлук, П. Самюельсон, В. Стельмах, М. Фрідман та інші науковці.

Проте в науковій літературі недостатньо акцентовано на взаємозв'язку між монетарною полі-

тикою та монетарною безпекою, у дослідженнях залишається невирішеною низка питань функціонування та взаємодії монетарної політики в Україні: розроблення та реалізація монетарної політики НБУ за умов реформування української банківської системи; налагодження дієвості механізмів взаємодії окремих напрямів монетарної політики; особливості впровадження монетарної політики в умовах інфляційного таргетування; вплив монетарної політики на економічне зростання та забезпечення цінової стабільності.

Постановка завдання. Наше завдання – дослідити сучасний стан впровадження монетарної політики НБУ та її вплив на фінансово-економічну стабільність країни.

Виклад основного матеріалу. Згідно з Конституцією України, основною функцією НБУ є забезпечення стабільності грошової одиниці України. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про Національний банк України», під час виконання своєї основної функції НБУ має виходити з пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі [2]. При цьому, згідно зі ст. 1 Закону України «Про Національний банк України», цінова стабільність визначається як збереження купівельної спроможності національної валюти шляхом підтримання у середньостроковій перспективі (від 3 до 5 років) низьких, стабільних темпів інфляції, що вимірюються індексом споживчих цін [2]. Треба враховувати, що цінова стабільність не передбачає незмінних цін, вона може означати їхнє помірне зростання. Вона повинна створювати сприятливі умови для забезпечення економічного зростання та високого рівня зайнятості (рис. 1).

Зростання інфляції може мати негативні наслідки для суб'єктів господарювання і фізичних осіб та призводити до значного зменшення їхніх доходів і заощаджень, підвищення витрат на послуги та собівартості продукції, збільшення вартості кредитних ресурсів та їх обслуговування, зростання процентних ставок.

Коливання інфляції можуть створювати несприятливе середовище для забезпечення інвести-

ційних процесів, оскільки інвестори враховують значні ризики та зосереджуються на короткострокових операціях. Таким чином, некерована інфляція може негативно впливати на чинники економічного зростання. З огляду на це основним внеском НБУ в забезпечення стійкого економічного зростання є створення сприятливого середовища з керованими інфляційними процесами, в якому:

- рівень інфляції не має бути причиною стурбованості суб'єктів господарювання і фізичних осіб;
- збільшення довіри до національної валюти суттєво розширює сферу її використання;
- у розрахунках та під час накопичення не використовується іноземна валюта;
- зниження процентних ставок сприяє інвестиційній активності та економічному зростанню.

Рис. 1. Вплив цінової стабільності на створення умов, які забезпечують економічне зростання

Зосередження НБУ на забезпеченні цінової стабільності досягається за допомогою дотримання режиму плаваючого валютного курсу. При цьому коливання курсу слугуватиме основним буфером запобігання впливу зовнішніх ризиків на економіку України, адже прийняті управлінські рішення у сфері фінансової діяльності банку належить оцінювати за співвідношенням прибутків і ризиків [5].

Таким чином, у разі прояву негативних зовнішніх ризиків на помірне знецінення національної валюти це допоможе зберегти конкурентоспроможність української економіки. У разі позитивних зовнішніх чинників для укріплення національної валюти це дасть змогу запобігти «перегріву» української економіки та підвищенню рівня інфляції. На цей час для формування цінової стабільності НБУ застосовує режим інфляційного таргетування. Сутність цього режиму полягає в публічному оголошенні НБУ цілей з досягнення керованості інфляції та зобов'язанні НБУ досягати означених цілей протягом декількох років. Рішення НБУ щодо монетарної політики повинні прийматися з урахуванням середньострокового прогнозу рівня інфляції.

Основним інструментом за режиму інфляційного таргетування в Україні є процентна ставка. Якщо керована інфляція перебуває вище прогнозованого рівня, то її стримують за рахунок проведення політики «дорогих грошей» (підвищення процентної ставки). Якщо керована інфляція є нижче прогнозованого рівня, то проводиться політика «дешевих

грошей» (зниження процентної ставки). У разі зміни ставок за банківськими операціями між банками і НБУ змінюються умови, за якими банки функціонують на грошовому ринку, що впливає на вартість кредитних ресурсів.

За рахунок використання механізму переміщення капіталів між секторами економіки вартість короткострокових ресурсів впливає на банківські процентні ставки за кредитними та депозитними операціями для суб'єктів господарювання і фізичних осіб, обмінний курс національної валюти та вартість інших фінансових активів.

За рахунок можливості змінювати процентну ставку НБУ він може опосередковано впливати на внутрішній валовий продукт та інфляцію. Такий механізм переміщення капіталів має назву «механізм монетарної трансмісії». Застосовувати режим інфляційного таргетування, ключові елементи якого відображено на рис. 2, НБУ почав у 2016 році.

Усі цілі та завдання монетарної політики прописані в Стратегії монетарної політики [4].

Щодо річного приросту індексу споживчих цін визначається середньострокова ціль керованості рівня інфляції. У Стратегії монетарної політики вона встановлена на рівні 5 % з можливим відхиленням ± 1 в. п. і буде досягатися поступово. Монетарна політика, базуючись на режимі інфляційного таргетування, впроваджуватиметься згідно з декількома основними принципами (рис. 3).

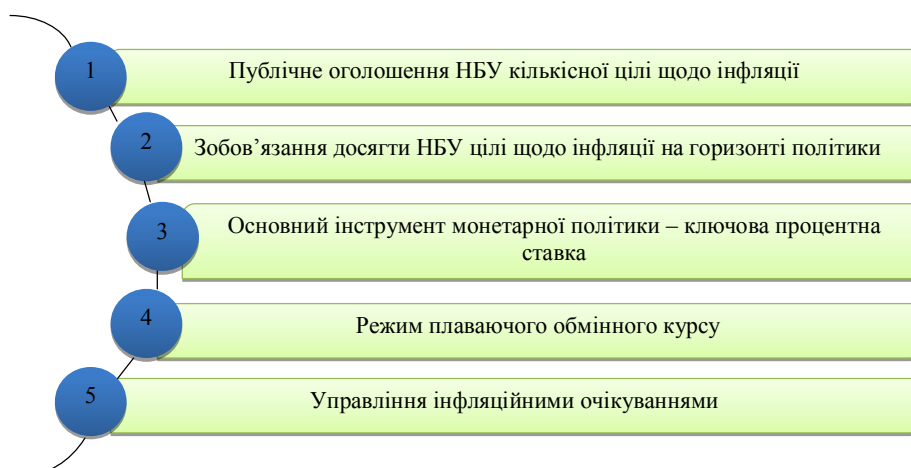

Рис. 2. Ключові елементи інфляційного таргетування

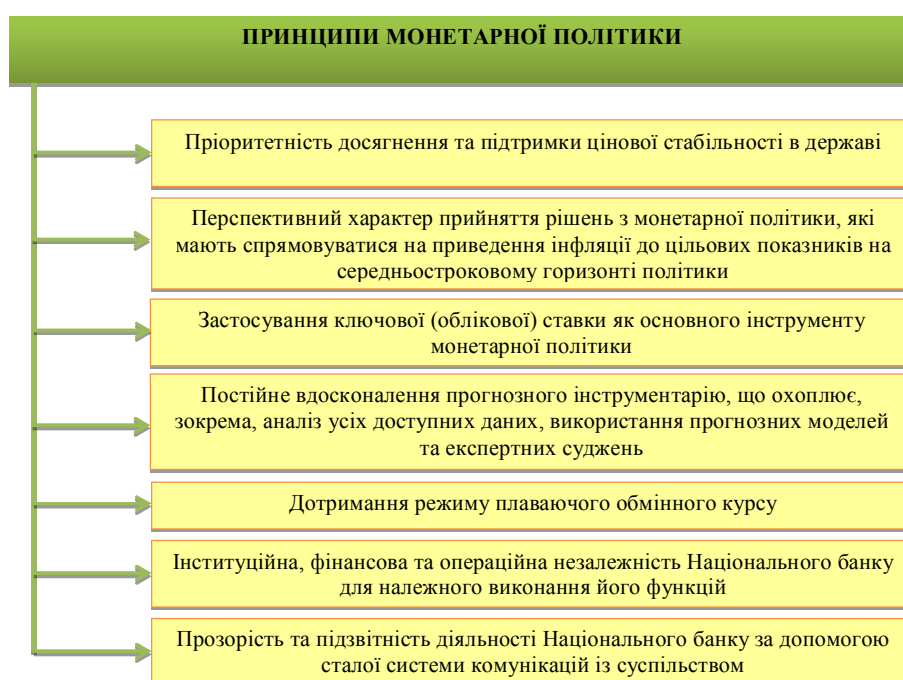

Рис. 3. Принципи монетарної політики

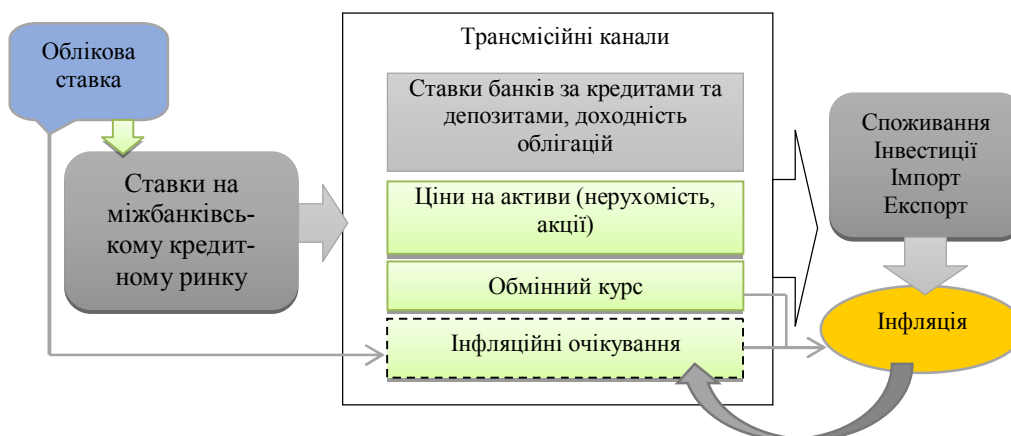

Рис. 4. Реалізація процентної політики

Для впровадження ефективної монетарної політики НБУ використовує певний інструментарій: процентну ставку й облікову ставку НБУ. За допомогою процентної ставки може здійснюватися вплив на вартість грошей. Механізм досягнення кількісних цілей щодо керованого рівня інфляції через реалізацію процентної політики зображено на рис. 4. Процентна політика держави може складатися з двох основних елементів: ключової процентної ставки – процентної ставки за основними операціями НБУ з надання або вилучення ліквідності, роль ключової процентної ставки відіграє облікова ставка НБУ; коридору процентних ставок за кредитними операціями НБУ овернайт та депозитними сертифікатами на визначений термін. Цей коридор стабілізує коливання процентних ставок на міжбанківському кредитному ринку в обмеженнях ключової процентної ставки. За стандартних умов діяльності банків у них немає сенсу проводити банківські операції на міжбанківському ринку за більшими або меншими ставками, відмінними від коридору процентних ставок.

Основною ціллю монетарної політики НБУ є утримання міжбанківських ставок у національній валюті на рівні, близькому до ключової ставки, у межах коридору процентних ставок. Індикатором рівня міжбанківських процентних ставок у національній валюті для цілей процентної політики є Український індекс міжбанківських ставок для кредитів та депозитів овернайт (UIPR) [3].

У разі зміни ключової процентної ставки монетарної політики НБУ може впливати на короткострокові процентні ставки на міжбанківському ринку, які впливатимуть на зміни процентних ставок за іншими фінансовими активами та на зміни процентних ставок банків за кредитними й депозитними операціями. Ці процентні ставки безпосередньо впливають на рішення суб'єктів господарювання та фізичних осіб щодо споживання або активізації інвестиційної діяльності, а отже, і на рівень інфляції (рис. 5).

Рішення щодо зміни облікової ставки НБУ можуть прийматися Правлінням НБУ з питань монетарної політики.

Національний банк встановлює облікову ставку для досягнення цілей щодо інфляції. Зміною облікової ставки здійснюється вплив на короткострокові процентні ставки за операціями на міжбанківському ринку.

Це позначається на зміні процентних ставок за кредитами та депозитами, які банки пропонують для підприємств і населення. Водночас це впливає на споживання та інвестиції громадян і

підприємств, а отже, й на інфляцію. Такий зв'язок між обліковою ставкою та інфляцією називається трансмісійним механізмом.

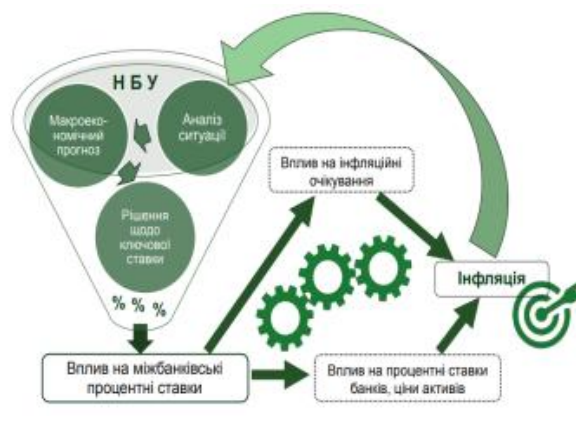

Рис. 5. Процентні ставки НБУ та UIPR, % річних

Заходи монетарної політики вимагають часу, щоб позначитися на економіці та вплинути на інфляцію. Через це монетарна політика завжди спрямована на перспективу.

Національний банк встановлює облікову ставку на основі прогнозу щодо ймовірного рівня інфляції в майбутньому, а не сьогодні [1].

Для досягнення та забезпечення монетарної безпеки в державі повинна бути сформована та реалізовуватися ефективна монетарна політика центрального банку, яка фактично виступає безпечним інструментом та сприяє фінансовій стабільності в країні, забезпечує економічну й національну безпеку держави. Тобто можна констатувати визначальне місце монетарної політики в системі монетарної, фінансової та економічної безпеки [6].

Однак зниження дієвості ринкових інструментів та висока невизначеність в умовах повномасштабних бойових дій унеможливають здійснення монетарної політики у форматі інфляційного таргетування з плаваючим валютним курсом. Дієвість каналів монетарної трансмісії додатково послаблюється адміністративними обмеженнями на валютному ринку та обмеженнями щодо руху капіталу. За таких умов НБУ може тимчасово не покладатися на застосування ринкових монетарних інструментів, зокрема ключової (облікової) ставки як основного інструменту грошово-кредитної (монетарної) політики.

Проте в міру нормалізації функціонування економіки та фінансової системи Національний банк у мінімально достатні строки зобов'язується повернутися до застосування принципів та ін-

струментів грошово-кредитної (монетарної) політики, визначених Стратегією монетарної політики Національного банку України та Основними засадами грошово-кредитної політики на 2022 рік та середньострокову перспективу.

Національний банк залишається відданим режиму інфляційного таргетування з плаваючим обмінним курсом і забороні фінансування державного бюджету з боку Національного банку.

Так, Національний банк поступово скасує адміністративні обмеження на валютні операції в міру поліпшення стану платіжного балансу України. Відновлення виробництва та налагодження транспортної логістики (відкриття портів та/або налаштування альтернативних маршрутів транспортування), поживлення експорту та зростання валютних надходжень з інших джерел забезпечать відновлення пропозиції іноземної валюти. Водночас поступове зниження схильності до конвертації заощаджень в іноземну валюту та послаблення мотивів для виведення капіталу сприятимуть стабілізації попиту на валютному ринку. Національний банк прагнучим до якнайшвидшого відновлення повноцінної роботи валютного ринку та повернення до плаваючого курсоутворення, якщо це не створюватиме загроз для стабільного функціонування банківської та/або фінансової системи держави. У міру скасування адміністративних обмежень і поживлення операцій на валютному ринку Національний банк повернеться до здійснення валютних інтервенцій з урахуванням завдань та принципів, закріплених у Стратегії валютних інтервенцій Національного банку України.

У міру стабілізації ситуації та зниження невизначеності щодо воєнних дій Національний банк у мінімально достатні строки відновить прогнозний цикл та повернеться до практики публікації Інфляційного звіту з макроекономічним прогнозом.

Щойно з'явиться можливість з прийнятною імовірністю спрогнозувати ефекти від монетарних рішень на горизонті політики, а канали монетарної трансмісії відновлять своє функціонування, Національний банк повернеться до традиційного формату застосування ключової ставки як основного інструменту грошово-кредитної (монетарної) політики для утримання під контролем інфляційних очікувань та досягнення інфляційних цілей. Прийняття рішень із грошово-кредитної (монетарної) політики матиме перспективний та проактивний характер і ґрунтуватиметься на найбільш імовірних сценаріях макроекономічних прогнозів.

Національний банк прагнучим до якнайшвидшої повної відмови від фінансування дефіциту державного бюджету, урахуваючи потребу забезпечення оптимального балансу між, з одного боку, утриманням під контролем інфляційної динаміки та очікувань, а з іншого, – необхідністю підтримки боєздатності Збройних сил України, безперерйного функціонування системи державних фінансів та об'єктів критичної інфраструктури.

Висновки. Таким чином, Національний банк надаватиме подальшу підтримку та вживатиме невідкладних заходів для забезпечення фінансової стабільності. З урахуванням структурної позиції ліквідності банківської системи (профіцит або дефіцит) та її обсягів Національний банк за потреби здійснюватиме гнучку адаптацію операційного дизайну грошово-кредитної (монетарної) політики з метою сприяння оптимальному балансу між забезпеченням належного рівня ліквідності банківської системи для реагування на можливу турбулентність на фінансових ринках і посиленням процентного каналу монетарної трансмісії. За умови зниження ризиків для ліквідності банківської системи Національний банк згорне екстрені заходи підтримки банків.

Водночас забезпечення середовища з низькою та стабільною інфляцією в умовах плаваючого обмінного курсу залишатиметься основним внеском з боку Національного банку в стійке відновлення економіки України в повоєнний час.

Бібліографічний список

1. Про монетарну політику. URL: <https://bank.gov.ua/ua/monetary/about> (дата звернення: 08.09.2022).
2. Про Національний банк України: Закон України від 20 травня 1999 р. № 679-XIV. URL: <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/679-14> (дата звернення: 08.09.2022).
3. Про розрахунок та оприлюднення Українського індексу міжбанківських ставок: Постанова Правління НБУ від 3 грудня 2015 р. № 860. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0860500-15> (дата звернення: 09.09.2022).
4. Про стратегію монетарної політики НБУ: рішення Ради НБУ від 13 липня 2018 р. № 37-рд. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=76958856> (дата звернення: 09.09.2022).
5. Содомо Р., Марків Г., Східницька Г., Шматовська Т. Інноваційний проект з електронного банкінгу. *Вісник Львівського національного аграрного університету: економіка АПК*. 2019. № 26. С. 99–103.
6. Тернер А. Нова ера монетарної політики: лекція члена Комітету фінансового регулювання. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=UVQdeb0EdWA> (дата звернення: 08.09.2022).

Стаття надійшла 29.09.2022

УДК 330: 336.73: 336.76
JEL A13

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ФІНАНСОВИХ ПОСЕРЕДНИКІВ НЕБАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ НА РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

В. Дранус, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0001-5617-6740

Л. Дранус, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-6427-1315

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

О. Прокопишин, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-7027-3499

Львівський національний університет природокористування

Н. Трушкіна, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-6741-7738

Приватний заклад вищої освіти

«Східноєвропейський університет імені Рауфа Аблязова»

<https://doi.org/10.31734/economics2022.29.055>

Дранус В., Дранус Л., Прокопишин О., Трушкіна Н. Соціальна відповідальність фінансових посередників небанківського сектору на ринку фінансових послуг України в період дії воєнного стану

Фінансовий ринок зазнав значного впливу зовнішніх чинників. Прояв фінансових криз, кризи, що спричинена пандемією COVID-19, та їхніх наслідків поширився на глобальний ринок фінансових послуг, а для вітчизняних фінансових посередників та інших учасників ринку фінансових послуг значно ускладнилися умови функціонування у зв'язку з початком повномасштабного вторгнення агресора на територію України. Усе це стає на перешкоді успішному розвитку ринку фінансових послуг, поліпшенню його взаємодії з іншими секторами економіки, підвищенню ефективності функціонування окремих фінансових посередників. Негативні наслідки вторгнення агресора на територію України для діяльності небанківських фінансових посередників проявляються в тому, що фінансові компанії, які надавали послуги з мікрокредитування, практично припинили свою діяльність, лізингові компанії суттєво пригальмували її, ломбарди зіштовхнулися з мародерством та розкраданням майна, страхові компанії потерпають від падіння обсягів продажів своїх продуктів.

Для того щоб ринок фінансових послуг продовжував працювати, необхідно здійснювати постійний діалог між учасниками ринку та оперативно реагувати на його потреби, що вимагає від небанківських фінансових посередників під час ведення бізнесу запроваджувати в практику принципи соціальної відповідальності, що підтверджуватиме їх надійність та сприятиме підвищенню довіри населення, а крім того, на основі соціальної відповідальності суб'єкти ринку фінансових послуг матимуть змогу підвищити ефективність своєї діяльності за рахунок соціальної спрямованості.

Виходячи з реалій сьогодення, у фокусі уваги повинен бути клієнт, його потреби, довіра, рівень захисту і сервісу, якого він потребує в ці непрості часи. Тому запровадження засад соціальної відповідальності сприятиме зміцненню віри клієнтів у майбутнє, а небанківським фінансовим посередникам допоможе дбати про клієнтів, свій персонал, адже головна мета сьогодні – не втримати обсяги портфелю чи зростання бізнесу, а забезпечити спокій, впевненість і довіру клієнтів.

Ключові слова: соціальна відповідальність, небанківські фінансові посередники, ринок фінансових послуг, воєнний стан.

Dranus V., Dranus L., Prokopyshyn O., Trushkina N. Social responsibility of the non-banking sector financial intermediaries at the financial services market of Ukraine during the period of martial law

The financial market has been significantly influenced by external factors. Manifestations of financial crises, the crisis caused by the COVID-19 pandemic and their consequences have spread to the global financial services market, and the operating conditions have become much more complicated for domestic financial intermediaries and other participants of the financial services market due to the beginning of the full-scale invasion of the aggressor to the territory of Ukraine. All these factors have created obstacles to the successful development of the financial services market, improving its interaction with other sectors of the economy, and increasing the efficiency of the individual financial intermediaries; work. The negative consequences of the aggressor's invasion to the territory of Ukraine for the activities of non-bank

financial intermediaries are manifested in suspended activities of the financial companies providing microcredit services, or almost stopped activities, leasing companies significantly slowed down their activities, pawnshops faced looting and theft of property, insurance companies suffered from a decline sales volumes of their products.

In order to support performance of the market of financial services, it is necessary to carry out a constant dialogue between market participants and respond promptly to its needs, which requires non-bank financial intermediaries to implement the principles of social responsibility in their business practices, which will confirm their reliability and contribute to increasing public trust. In addition, basing on social responsibility, the subjects of the financial services market have the opportunity to increase the efficiency of their activities due to social orientation.

Based on the current realities of today, the leading place in the focus of attention is given to the client, his needs, trust, the level of protection and service he needs in these difficult times. Therefore, the introduction of the principles of social responsibility will contribute to the faith of clients in the future, and it will help non-bank financial intermediaries to take care of clients, their staff, because the main goal today is not to maintain portfolio volumes or business growth, but to ensure peace, confidence and trust of clients.

Key words: social responsibility, non-bank financial intermediaries, financial services market, martial law.

Постановка проблеми. Діяльність фінансових посередників впливає на суспільство, в якому вони її здійснюють, та, виходячи з її специфіки, довіра виступає важливою умовою ефективного функціонування ринку фінансових послуг, а рівень можливого прибутку все більше залежить не від самих технологій надання таких послуг, а від позиціонування небанківських фінансових посередників у соціальному середовищі, що залежить від іміджу компанії чи установи, її репутації, які, своєю чергою, залежні від соціальної відповідальності.

Прояв фінансових криз, кризи, що спричинена пандемією COVID-19, та їхніх наслідків поширився на глобальний ринок фінансових послуг, а для вітчизняних фінансових посередників та інших учасників ринку фінансових послуг значно ускладнилися умови функціонування у зв'язку з початком повномасштабного вторгнення агресора на територію України. Такі проблеми не сприяють підвищенню результативності діяльності ринку фінансових послуг, поліпшенню його взаємодії з іншими секторами економіки, підвищенню ефективності функціонування як окремих фінансових посередників, так фінансового ринку в цілому. Саме тому вважаємо соціальну відповідальність у такий скрутний час одним із потенційно ефективних напрямів діяльності небанківських фінансових посередників, адже вона здатна запропонувати принципово нову комбінацію чинників у процесі функціонування ринку фінансових послуг України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Український ринок фінансових послуг має можливість для створення достатніх умов з метою впровадження соціальних ініціатив. Орієнтуючись на зарубіжні компанії, українські фінансові посередники мають змогу запроваджувати у свою діяльність нові ідеї та перелаштовувати її зі суто

економічної на соціально-економічну. Незважаючи на те, що ідеї соціальної відповідальності у фінансовому бізнесі почали впроваджуватися відносно недавно, вони вже охопили значну кількість фінансових посередників.

Дослідженням соціальної відповідальності в діяльності фінансових посередників займалися вітчизняні та зарубіжні вчені: Л. Ван Дер Берг, О. Залетов, Ф. Котлер, Н. Лі, Т. Лункіна, які зробили чималий внесок у теоретичне обґрунтування розвитку цієї ініціативи в нашому суспільстві. Проте проблеми, що пов'язані з викликами сьогодення, потребують подальшого теоретичного та практичного розгляду, необхідність осмислення і розв'язання їх зумовила наукову й практичну актуальність дослідження.

Постановка завдання. Метою дослідження є пошук та обґрунтування впровадження основних напрямів розвитку соціальної відповідальності в діяльності небанківських фінансових посередників України в складних умовах дії воєнного стану в державі.

Виклад основного матеріалу. Початок воєнної агресії спричинив глибоку фінансову, економічну, соціальну кризи, які матимуть довготривалі негативні наслідки для фінансового ринку України. Проте фінансові посередники намагаються протистояти воєнним викликам, при цьому велике значення мають значний запас міцності, своєчасна реакція НБУ, як регулятора ринку небанківських фінансових послуг, та взаємна робота під час попереднього здійснення реформування небанківського фінансового сектору.

Зважаючи на очікуваний масштаб реалізації фінансових ризиків та втрати банками капіталу, Національний банк тимчасово перейшов до політики регуляторного послаблення. НБУ не застосовує заходів впливу, якщо фінансові установи по-

рушують вимоги щодо достатності капіталу через негативні наслідки війни. Водночас НБУ вимагає прозорого та достовірного відображення фінансового стану банків та небанківських фінансових установ. Це дасть змогу впровадити реалістичний графік відновлення фінансового сектору після перемоги у війні. Доступ України до світових фінансових ринків закритий, фінансування бюджету та підтримка міжнародних резервів можливі лише завдяки фінансовій допомозі країн-партнерів. Небанківські фінансові установи мають мобілізувати власні ресурси для відновлення, вони виявилися менш готовими до викликів війни порівняно з банками і гірше впоралися з операційними ризиками. Проте в усіх сегментах небанківського фінансового ринку залишаються компанії, що й надалі безперервно надають якісні послуги.

Національний банк дає змогу учасникам ринку відновитися, не застосовуючи заходів впливу за низку порушень. Водночас небанківські фінансові установи повинні мобілізувати власні ресурси для відновлення та зберігати прозорість у відображенні фінансового стану [5].

На 1 червня 2022 року на небанківському ринку працювали 145 страхових компаній, 197 ломбардів, 110 лізингових компаній та 893 фінансові компанії [2]. З метою виявлення реакції ринку небанківських фінансових посередників на нові проблеми НБУ здійснено опитування 253 респондентів (по 20 найбільших компаній – представників кожного сегмента ринку: фінансові компанії (мікрокредитні установи, факторингові компанії та гаранті), лізингодавці, ломбарди та компанії, що залучають фінансові активи із зобов'язанням щодо їх наступного повернення, та 119 страхових компаній). Для відстежування динаміки діяльності цих установ під час війни опитування проводили тричі: станом на 1 березня, 15 квітня та 1 травня 2022 року. Якщо на 1 березня та 15 квітня небанківські фінансові посередники практично призупинили свою діяльність через війну, то до 1 травня вони оговталися і почали відновлювати свою діяльність. Проте їх функціонування станом на 1 травня 2022 року супроводжується низкою проблемних питань, що пов'язані безпосередньо з операційною діяльністю та веденням бізнесу [2].

Низка проблем виникла через необхідність налагодження внутрішніх операційних процесів в умовах війни. Від того, яким чином небанківські фінансові посередники змогли прилаштуватися до нових реалій і налагодити операційну діяльність, залежить ефективність їх функціонування в майбутньому. Небанківські фінансові посередники

потерпають через часткову нестачу персоналу, адже частину їхніх співробітників було призвано до лав Збройних сил України, велика кількість працівників приєдналася до об'єднань територіальної оборони, крім того, частина кваліфікованих фахівців вимушено здійснила евакуацію в межах України або взагалі виїхала за кордон. Такі процеси призвели до виникнення іншої проблеми, адже організувати віддалену роботу працівників в умовах сьогодення досить складно, тому що виникають труднощі як операційного, так і технічного характеру.

Додаткові проблеми під час війни мають ті небанківські фінансові посередники, офіси яких розташовані в регіонах, де проходять активні бойові дії. Загроза життю персоналу та неможливість організувати робочі процеси змусили їх релокуватися до безпечніших місць або взагалі припинити свою діяльність.

Крім того, небанківські фінансові посередники зіштовхнулися з проблемами документообігу, адже виникли труднощі з доступом працівників до первинних паперових документів, час від часу виникають проблеми з електропостачанням, часто відсутнє інтернет-з'єднання. Усе це призводить до проблем з підготовкою та своєчасним поданням звітності, проведенням обов'язкового аудиту, а також знижує якість обслуговування споживачів фінансових послуг.

Ділова активність небанківських фінансових посередників знизилася порівняно з довоєнним періодом внаслідок дії низки чинників.

Суб'єкти ринку небанківських фінансових послуг зіштовхнулися з нестачею коштів, що необхідно для здійснення професійної діяльності та виконання зобов'язань перед кредиторами, крім того, значно знизилася платоспроможність клієнтів фінансових посередників, адже люди не мають коштів на поточні потреби, втратили роботу, житло. Частина позичальників не має змоги погашати позики, перебуваючи на тимчасово окупованих територіях. Як наслідок, у небанківських фінансових посередників виникли проблеми з ліквідністю (леверидж), адже кошти залучаються на короткостроковий період, а їх бізнес потребує довготермінового фінансування.

Негативні наслідки для небанківських фінансових посередників спричинені повним припиненням роботи з контрагентами країни-агресора та частковою відсутністю доступу до державних реєстрів.

Отже, проблеми, що виникли внаслідок війни, негативно позначилися на діяльності небанківських фінансових посередників, зокрема, фі-

нансові компанії, що надавали послуги з мікрокредитування, практично припинили свою діяльність. Лізингодавці, які до війни демонстрували впевнене зростання, суттєво пригальмували свою діяльність. Ломбарди, особливо ті, що розташовані на тимчасово окупованих територіях, зіштовхнулися з мародерством та розкраданням майна. Страхові компанії також потерпають від воєнних дій на території України. Враховуючи специфіку страхового бізнесу, знизилися обсяги продажів, особливо через роздрібні канали, є багато запитів від клієнтів на відтермінування чергових платежів та розірвання договорів страхування. У зв'язку з переміщеннями клієнтів, тимчасовим захопленням територій, фізичним знищенням об'єктів нерухомості, скорочується кількість центрів обслуговування клієнтів страховиків. Проблемними є організація врегулювання страхових випадків у регіонах, де ведуться бойові дії, проведення оглядів транспортних засобів, отримання та належне оформлення оригіналів документів для подання страховику з метою отримання страхової виплати, виклик поліції на місце ДТП, страхові компанії зазнають значного зниження надходжень страхових платежів, мають місце обмеження в діяльності страхових компаній, що пов'язані з труднощами в організації зв'язку та роботи персоналу, ускладненим доступом до офісів та оригіналів документів. Усе це ускладнює здійснення страхових виплат, особливо внаслідок смерті осіб, застрахованих на окупованих територіях.

Проте, незважаючи на виникнення додаткових проблем, переважна більшість учасників ринку фінансових послуг частково оговталася від шоку війни та продовжує здійснювати свою діяльність, налагоджено роботу контакт-центрів, відновлено роботу офіційних сайтів, продовжується обслуговування клієнтів, активно укладаються нові договори.

Попри складні обставини, небанківські фінансові посередники зараз впроваджують у свою діяльність засади соціальної відповідальності бізнесу. Корпоративне управління тісно пов'язане з концепцією корпоративної соціальної відповідальності [10]. Незважаючи на дискусії в науковій літературі щодо соціальної відповідальності небанківських фінансових посередників та пов'язаних із нею концепцій, таких як соціальна ефективність, соціальна чуйність або соціальноцентричне громадянство, ця сфера все ще залишається суперечливою, мінливою, неоднозначною та важкою для досліджень [14, с. 50]. У проекції на наслідки недавньої фінансової кризи залучення до соціальної відповідальної поведінки розглядається як

компенсація фінансовим посередникам завдяки отриманню державних коштів замість залучення капіталу від акціонерів [11, с. 218]. З цього приводу провідний спеціаліст світу з питань маркетингу Філіп Котлер визначає соціальну відповідальність як вільний вибір компанії на користь зобов'язання підвищувати добробут суспільства, реалізуючи відповідні підходи до ведення бізнесу і виділяючи для цього корпоративні ресурси [3, с. 88]. Крім зацікавленості в дослідженнях корпоративного управління, науковці були зацікавлені в дослідженні зв'язку між корпоративними соціальними показниками і різними аспектами їх практичного впровадження [9, с. 260–263; 12, с. 98–102; 13, с. 136–138]. Проте, враховуючи різноманітні підходи до основних мотивів залучення фінансових посередників до соціальної відповідальності, той факт, що не всі науковці враховували специфіку здійснення ними фінансової діяльності, застосування різних методів, заходів, моделей, галузей чи періодів часу, питання, що розглядається, залишилось неоднозначним та суперечливим. Узагальнила різноманітні інтерпретації визначення соціальної відповідальності в діяльності фінансових посередників Т. Лункіна, яка твердить, що соціальна відповідальність – це рівень підприємства, внутрішній та зовнішній прояв соціальної відповідальності, які формують локальну соціальну відповідальність, визначаючи сталий розвиток суспільства. Вона повинна враховувати інтереси всіх зацікавлених сторін, як внутрішніх, так і зовнішніх, з метою підвищення якості життя суспільства, дотримання концепції та принципів соціальної відповідальності, що сприяє її більш ефективному розвитку, поліпшенню фінансових результатів, підвищенню безпеки і стійкості бізнесу [4, с. 37].

Незважаючи на війну, ринок фінансових послуг продовжує працювати. Для того щоб ця тенденція зберігалася й надалі, необхідно здійснювати постійний діалог між учасниками ринку та оперативно реагувати на його потреби, що вимагає від небанківських фінансових посередників під час ведення бізнесу запроваджувати у свою практику принципи соціальної відповідальності. Це слугуватиме індикатором їх надійності та сприятиме підвищенню довіри населення до небанківських фінансових посередників. Крім того, на основі соціальної відповідальності суб'єкти ринку фінансових послуг мають змогу підвищити ефективність своєї діяльності за рахунок соціальної спрямованості.

Заходи, які можна віднести до дефініції «соціальна відповідальність», здійснюються, пе-

редусім, регулятором ринку фінансових послуг НБУ. Зокрема, відкрито спеціальний рахунок для допомоги армії та рахунок Міністерства соціальної політики для гуманітарних потреб. Станом на 24 червня 2022 року залишок коштів на спеціальному рахунку, який Національний банк відкрив для підтримки Збройних сил України, перевищує 180 млн грн. Загалом Національний банк вже перерахував на потреби військових понад 17,3 млрд грн. Усього з дня відкриття спеціального рахунка на нього було перераховано 17,5 млрд грн в еквіваленті. Зокрема, понад 5,3 млрд грн в еквіваленті надійшло з-за кордону в іноземній валюті (долари США, євро, фунти, канадські долари, китайські юані женьміньбі, японські єни, швейцарські франки, польські злоті, австралійські долари). Кошти надходили як від громадян та підприємств в Україні, так і від міжнародної спільноти (зокрема зі США, Великобританії, Німеччини, Швеції, Фінляндії, Польщі, Швейцарії, Норвегії, Австралії, Франції, Канади, Болгарії, Гонконгу та багатьох інших країн світу). Станом на 24 червня 2022 року залишок коштів на рахунку Міністерства соціальної політики, який Національний банк відкрив для гуманітарних цілей, становить більше ніж 133 млн грн. Крім того, Міністерство соціальної політики України, що є отримувачем та розпорядником коштів, які надходять на цей рахунок, уже перерахувало з нього понад 460 млн грн для надання гуманітарної допомоги постраждалим від збройної агресії ворога. Зокрема, близько половини коштів надійшло з-за кордону в іноземній валюті (долари США, євро, фунти) [5].

Крім того, у перші дні війни НБУ запровадив низку заходів соціального спрямування, завдяки яким вдалося не тільки заспокоїти панічні настрої українців, а й зберегти довіру до фінансового сектору, завдяки чому здійснюються безготівкові розрахунки, немає черг біля банкоматів. В умовах війни НБУ пожертвував фінансовими принципами, здійснивши соціально відповідальні заходи, неприпустимі в мирний час, зокрема пряме фінансування державного бюджету за рахунок купівлі державних облігацій, а також певні податкові ініціативи, що допомогло зменшити тиск на економіку, кредитуються державні компанії оборонної промисловості та енергетичної сфери, розроблено законопроект про 100 %-ву гарантію депозитних вкладів на період дії воєнного стану, запроваджено кредитні канікули для населення щодо кредитів, розглядаються механізми покриття збитків громадян від втрати житла, яке виступало як предмет застави за власною іпотекою, що

дасть змогу уникнути соціальних проблем, на час дії воєнного стану за окремі порушення, що виникли через воєнні дії, зокрема недотримання нормативів, не застосовуватимуться заходи впливу до фінансових посередників, також продовжено строки для приведення ними своєї діяльності у відповідність до регуляторних вимог [5].

Не залишаються осторонь соціальних та гуманітарних проблем і небанківські фінансові посередники. Так, страхова компанія «ARX» за допомогою своїх акціонерів та партнерів з групи Fairfax забезпечила прийом та безкоштовне проживання українських біженців у Європі, на потреби ЗСУ та підрозділів територіальної оборони передано понад 10 млн грн, центральний офіс компанії у Торонто перерахував 1 млн \$ на гуманітарні потреби України, забезпечено безперебійну роботу всіх онлайн-сервісів [7].

Страхова компанія «Uniq» в рамках заходів щодо впровадження соціальної відповідальності створила на офіційному сайті рубрику «Під час воєнного стану», де всі чинні та потенційні клієнти можуть знайти відповіді на питання, що їх цікавлять, фінансово підтримує як ЗСУ, так і благодійні фонди, які закуповують амуніцію та медикаменти для фронту, профінансовано створення хабу для переселенців на 50 осіб у передмісті Вінниці (закуплено ковдри, матраци, посуд, засоби гігієни, інше приладдя для тимчасового перебування людей, організовано регулярне харчування), спільно з організаціями «Caritas Osterreich» та «Osterreichisches Rotes Kreuz» зібрано понад 1 млн євро для допомоги громадянам України з постраждалих регіонів [8].

Страхова компанія «Арсенал страхування», як компанія зі 100 %-вим українським капіталом, на відміну від компаній з іноземним капіталом, які нікуди не зникнуть навіть за найгіршого сценарію, адже мають змогу просто закрити український проект, стоїть перед завданням вижити, адже в березні 2022 року обсяги впали на 76 %, у квітні і травні – на 50 % порівняно з тими ж періодами 2021 року. Але, незважаючи на негативні результати діяльності, компанія здійснює заходи із соціальної відповідальності: допомагає ЗСУ коштами, купує військове спорядження, автомобілі, предмети першої необхідності [6].

Не стоять осторонь й інші небанківські фінансові посередники, низка фінансових компаній добровільно запровадила «кредитні канікули» щодо сплати відсотків за кредитами, страховики переглядають андеррайтинг у напрямі здійснення соціальної відповідальності, не збільшуючи страхових тарифів, встановлюють пільгові періоди для

сплати страхових внесків, спрощують процедуру розгляду страхових випадків, знімають часові обмеження щодо подання документів на страхове відшкодування, компанії продовжують працювати та намагаються виконувати всі взяті на себе зобов'язання, встановлюють режим роботи, де пріоритетом є особиста безпека клієнтів та персоналу, вчасно сплачують податки, організують психологічну та юридичну підтримку, використовуючи цілодобові гарячі лінії [1, с. 7].

Висновки. Поки в Україні триває війна, для більшості суб'єктів господарювання та населення в пріоритеті будуть адаптація до нових реалій та оптимізація витрат. Масштаби втрат чималі: тимчасово окуповані території, мільйони людей стали біженцями, знищено сотні виробничих підприємств, тисячі житлових будинків та автомобілів, що є знищенням страхових об'єктів. Хоча обсяги ринку фінансових послуг скоротилися, на ньому відбуваються процеси концентрації, з ринку йдуть фінансові посередники, які не витримали несприятливих зовнішніх змін. Перерозподіл фінансового ринку слугує одним із джерел зростання, адже збільшуються ринкові частки фінансових посередників, які є лідерами у своїх галузях. Крім того, посилено розвиватиметься надання послуг у режимі онлайн, активізуються та поглибляться процеси цифровізації роботи небанківських фінансових установ, а також відкриються нові ринки збуту, зокрема у сфері мікрокредитування. Так, уже сьогодні українські вимушені переселенці, що знаходяться за кордоном, відчуваючи нестачу коштів, звертаються до європейських кредитних установ. Це дає новий поштовх для розвитку мікрокредитування – європейські та українські кредитні установи обмінюються кредитними історіями позичальників та здобувають новий досвід.

Виходячи з реалій сьогодення, у фокусі їхньої уваги залишається клієнт, його потреби, його довіра, рівень захисту і сервісу, якого він потребує в ці непрості часи. Тому запровадження засад соціальної відповідальності сприятиме зміцненню віри клієнтів у майбутнє, а небанківським фінансовим посередникам допоможе дбати про клієн-

тів, свій персонал, адже головна мета сьогодні – не втримати обсяги портфелю чи зростання бізнесу, а забезпечити спокій, впевненість і довіру клієнтів.

Бібліографічний список

1. Белянська І. Ми відчуваємо себе частиною великої родини MetLife. *Insurance Top*. 2022. № 1. С. 54.
2. Залетов О. Як працюють фінансові компанії, лізингодавці та ломбарди під час війни – результати опитування Національного банку. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/840563.html> (дата звернення: 24.06.2022).
3. Котлер Ф., Лі Н. Корпоративна соціальна відповідальність. Як зробити якомога більше добра для вашої компанії та суспільства. Київ: Стандарт, 2005. 302 с.
4. Лункіна Т. І. Соціальна відповідальність суб'єктів аграрного сектору економіки України: монографія. Миколаїв, 2018. 632 с.
5. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua> (дата звернення: 23.06.2022).
6. Офіційний сайт страхової компанії Uniq. URL: <https://uniqa.ua> (дата звернення: 24.06.2022).
7. Офіційний сайт страхової компанії ARX. URL: <https://arx.com.ua> (дата звернення: 24.06.2022).
8. Офіційний сайт страхової компанії «Арсенал страхування». URL: <https://arsenal-ic.ua/> (дата звернення: 24.06.2022).
9. Jo H., Kim H., Park K. Corporate Environmental Responsibility and Firm Performance in the Financial Services Sector. *Journal of Business Ethics*. 2015. 131 (2). P. 257–284.
10. Louche C., Van Den Berghe L. The Link Between Corporate Governance and Corporate Social Responsibility in Insurance. *Geneva Papers on Risk and Insurance – Issues and Practice*. 2005. 30 (3). P. 425–442.
11. Shen C.-H., Wu M.-W., Chen T.-H., Fang H. To engage or not to engage in corporate social responsibility: Empirical evidence from global banking sector. *Economic Modelling*. 2016. 55. P. 207–225.
12. Simpson W. G., Kohers T. The Link Between Corporate Social and Financial Performance: Evidence from the Banking Industry. *Journal of Business Ethics*. 2002. 35 (2). P. 97–109.
13. Soana M.-G. The Relationship Between Corporate Social Performance and Corporate Financial Performance in the Banking Sector. *Journal of Business Ethics*. 2011. 104 (1). P. 133–148.
14. Wood D. J. Measuring Corporate Social Performance: A Review. *International Journal of Management Reviews*. 2010. 12 (1). P. 50–84.

Стаття надійшла 27.07.2022

УДК 338.242.465
JEL C82; D80

АПРОБАЦІЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ В УКРАЇНІ НА ОСНОВІ ДОСВІДУ ПОЛЬЩІ

Г. Східницька, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0003-0333-1721

Львівський національний університет природокористування

Г. Марутяк, викладач

ORCID ID: 0000-0002-7986-3401

О. Клебан, викладач

ORCID ID: 0000-0001-8382-9807

Вишнянський фаховий коледж

Львівського національного університету природокористування

<https://doi.org/10.31734/economics2022.29.061>

Східницька Г., Марутяк Г., Клебан О. Апробація системи державних інформаційних ресурсів в Україні на основі досвіду Польщі

У сучасних умовах усе більша частка розвитку законів економіки імплементується в площину інтеграційних процесів цифровізації суспільства. Глобалізаційні зміни торкнулися і практичного застосування економічних процесів держави, а це, своєю чергою, збільшує необхідність застосування її інструментів. Практичним є поєднання усталених принципів та новітніх підходів до реалізації програм розвитку та вдосконалення форм і видів економіки в сучасних умовах господарювання.

У науковому дослідженні запропоновано розгляд теоретичних аспектів цифрової економіки з інтерпретацією її елементів для більшості сфер діяльності суспільства. На основі проведеного дослідження доведено, що за використанням сучасних інструментів цифрової економіки – майбутнє в частині імплементатії державних інформаційних ресурсів нашої держави.

Авторами з'ясовано сутність взаємодії системи державних інформаційних ресурсів та суспільних потреб на задоволення суспільного попиту в частині визначення загальних тенденцій цифрового прогресу в перспективі. На основі проаналізованого досвіду Польщі щодо імплементатії інструментів цифрової економіки пропонується впровадження окремих складових в частині консолідованої системи державних інформаційних ресурсів в Україні.

У статті особлива роль відводиться глибинному аналізу сучасного стану цифровізації економіки України. Авторами роботи досліджувалася порушена тема в розрізі систематизації та обробки цифрової інформації в сусідній країні, позаяк Польща має позитивну динаміку цього процесу, що допомагає оптимізувати витрати на обслуговування інформаційних ресурсів у попередніх періодах. Також цікаво було проаналізувати місце Республіки Польщі в міжнародних рейтингових позиціях. Після проведення такого аналізу вдалося узагальнити і сформулювати перелік обтяжувальних обставин, які стримують розвиток державних інформаційних ресурсів в Україні.

У статті проаналізовано досвід апробації системи державних інформаційних ресурсів Польщі, що дозволило запропонувати власне бачення правового поля, яке б допомогло зняти з порядку денного низку питань щодо імплементатії системи державних інформаційних ресурсів у державі. Заслужують на особливу увагу запропоновані напрями підвищення ефективності використання системи державних інформаційних ресурсів.

У науковій праці здійснено узагальнення отриманих результатів дослідження з подальшою можливістю їх застосування у вітчизняній практиці.

Ключові слова: цифровізація, інструменти цифрової економіки, електронні реєстри, «eAdministration», «eCitizens та eServices», «eSociety», система державних інформаційних ресурсів.

Skhidnytska H., Marutiak H., Kleban O. Approbation of the system of state information resources in Ukraine based on the experience of Poland

In the modern conditions, an increasing share of economic laws is implemented in terms of the integration processes of society digitalization. Globalization changes have also affected the practical application of economic processes of the state, and this, in turn, increases the need to use its tools. It is practical to combine the established principles and the latest approaches to implementation of the developed programs and improvement of the forms and types of economy in the modern economic conditions.

The study examines the theoretical foundations of the digital economy in its modern interpretation for all spheres of human activity. It is established that implementation of the digital economy tools is quite promising in the use of the state electronic information resources.

The causal relationship of the impact of the system of state electronic information resources on the society helped to summarize the general trends in development of the digital progress in the future. Based on the analyzed foreign experience on application of the digital economy tools, it is proposed to introduce certain components in the consolidated system of the state electronic information resources in Ukraine.

The authors make analysis of the current state of digitalization of Ukraine's economy in the context of the current system of digital information processing in international ranking positions. A list of problems that slow down the development of the state electronic information resources in Ukraine has been formulated. A comparative analysis of the state electronic information systems of Poland has been conducted.

The research analyzes the world experience of testing the system of state electronic information resources and on this basis the authors propose their own vision of the legal field, which would help to remove a number of issues related to implementation of the state electronic information resources in the state from the agenda. The proposed ways to increase the effective use of the system of state information resources deserve a special attention.

In the scientific article, the generalization of the received results of research with the subsequent possibility of their application in domestic practice is carried out.

Key words: digitalization, digital economy tools, electronic registers, «Administration», «Citizens and eServices», «Society», system of state information resources.

Постановка проблеми. У сучасних умовах усе більша частка розвитку законів економіки імплементується в площину інтеграційних процесів цифровізації суспільства. Глобалізаційні зміни торкнулися і практичного застосування економічних процесів держави, а це, своєю чергою, збільшує необхідність застосування її інструментів. Практичним є поєднання ustalених принципів та новітніх підходів до реалізації програм розвитку та вдосконалення форм і видів економіки в сучасних умовах господарювання.

В основі цифрової економіки лежить створення модернових високотехнологічних продуктів національної економіки, відображення нових підходів для реалізації вирішення питань економіки в більших обсягах та стислих термінах. За допомогою створення сучасних бізнес-моделей та впровадження їх через новітні технології можливим є розвиток економічних процесів у площині діджиталізації державного управління й бізнесового середовища, покращання якості життя населення та зменшення соціальної нерівності.

Як показує досвід Республіки Польщі, належна реалізація інструментів цифрової економіки є досить перспективною в апробації державних інформаційних ресурсів, позаяк за допомогою інструментів їх застосування можна підвищити рівень державного управління, знизити загальний рівень витрат обслуговування великої кількості реєстрів та оптимізувати статистичний моніторинг. На жаль, в Україні сьогодні надмірна кількість державних установ, які утримують електронні реєстри, витрати зростають на їх утримання та обслуговування, а бажаного ефекту від їх використання немає. Такий підхід до організації їх імплементатії нищівно впливає на фінансову стійкість держави, особливо в сучасних умовах її функціонування.

Фінансування витрат з державного бюджету України зростає, а збільшення ефективності від їх впливу на ефективність економічних процесів у країні наглядно не спостерігається. І сьогодні, коли країна в стані війни, оптимізація державних видатків має бути першочерговою. Автори вважають, що створення державних інформаційних ресурсів допоможе хоча б частково вирішити це питання. Переконані, що передусім необхідно ці зміни розпочинати із врегулювання в нормативно-правовій площині, враховуючи ідеологічну, технологічну та управлінську складові національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні, як ніколи раніше, на дослідженні проблеми використання цифрових технологій усе більше і більше зосереджується увага провідних вітчизняних науковців-економістів, оскільки саме цифрова економіка в частині реалізації основних інструментів знаходить своє практичне застосування. Вагомий внесок у розв'язання цієї проблеми зробили К. Багацька і А. Гейдор [1], Ю. Бажал, В. Бакуменко, І. Бондарчук [2], О. Грибінченко [3], М. Діба і Ю. Гернего [4], А. Каюченко [6], Г. Калетник і І. Гунько [7], С. Коляденко [8], Г. Коломієць і Ю. Глушач [9], К. Кононова [10], К. Краус, Н. Краус і О. Голобородько [11; 12], О. Криворучко [12], В. Фостолович і Р. Фостолович [16] та ін. Проте варто зазначити, що в окресленій проблемі є ще багато недосліджених питань, які потребують не лише дискусійного вирішення, а й постановки. Оскільки цифрова економіка має на меті створення модернових високотехнологічних продуктів національної економіки, відображення нових підходів для реалізації вирішення загальних питань економіки, то, на думку авторів, доцільно було б у науковому дослідженні більше уваги

приділити вивченню зарубіжного досвіду – досвіду Польщі щодо використання системи державних інформаційних ресурсів та їх імплементації в нашій державі. Не дарма обрано саме Республіку Польщу для того, щоб перейняти досвід дії досліджуваної системи, оскільки ця країна також розпочинала процес цифровізації з глибокого занепаду вітчизняної економіки наприкінці минулого століття. Також не розкритими повною мірою є питання формування конкретних перспективних напрямів розвитку державного управління інформаційним ресурсом в Україні.

Позитивним фактом є те, що в науковому сприйнятті ці проблеми досліджуються з різних точок зору і мають вагоме підґрунтя для реалізації.

Постановка завдання. Ключовою метою наукового дослідження є дослідження сучасного стану одного з інструментів цифрової економіки – інформаційних ресурсів у державі – у сучасних умовах її функціонування, в умовах воєнного стану. Авторами статті поставлено завдання узагальнити досвід Республіки Польщі з ефективності використання інформаційних ресурсів та можливості його імплементації в Україні, а також сформувати власне бачення і перспективні напрями їх правового регулювання на практиці.

Виклад основного матеріалу. Глобальні економічні зміни, що відбуваються сьогодні, передбачають впровадження цифрової економіки та використання її переваг. Саме цифрова економіка є акселератором соціально-економічного життя суспільства в сучасному світі, саме вона здатна стрімко підвищити ВВП країни [15, с. 226].

Для успішного формування цифрової економіки потрібні три компоненти, які ефективно функціонують: а) нормативно-правова база, яка б сприяла конкуренції держави у світовому просторі та виходу на ринок підприємствам, а також дозволяла фірмам повною мірою використовувати цифрові технології для конкуренції та інновацій; б) навички, необхідні працівникам, бізнесменам, державним службовцям для використання можливостей цифрових технологій; в) ефективні й підзвітні інститути, що використовують Інтернет для розширення прав і можливостей громадян [17].

Підґрунтям для використання цифрової економіки в Україні слугує прийнята Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 рр. [18], позаяк сьогодні цифрова економіка є ефективною основою розвитку системи державного управління в питаннях

незалежності, безпеки та розвитку на національному рівні. Після посилення уваги державних органів до проблеми цифровізації і запуску програми її сприяння в Україні створена й успішно функціонує низка інформаційних цифрових платформ, спрямованих на надання державних послуг онлайн [6, с. 72]. Однак слід підкреслити, що в нашій державі не знайшов свого відображення підхід зрівноваженого розвитку державних інформаційних ресурсів (далі – ДІР). Автори схильні вважати, що із системним впровадженням цього процесу можливі: позитивний вплив на суспільну активність у частині контролю за соціальними виплатами та зменшення рівня шахрайства; сприяння розвитку всебічних процесів індустріалізації; симулювання різного роду інновацій; побудова та розвиток ІТ-інфраструктури; підтримка стійкості економічного зростання; зниження рівня безробіття та бідності; покращання систем освіти, охорони здоров'я тощо.

Детальне відображення причинно-наслідкового зв'язку важливих складових ДІР схематично відображене на рисунку.

Така взаємодія інструментів ДІР із наслідками їх дії має на меті підвищити ефективність механізму державного управління, створити сприятливі умови для розвитку бізнесу та підвищення добробуту населення. Позиції нашої держави в міжнародних рейтингах відображає поточний стан цифрової економіки.

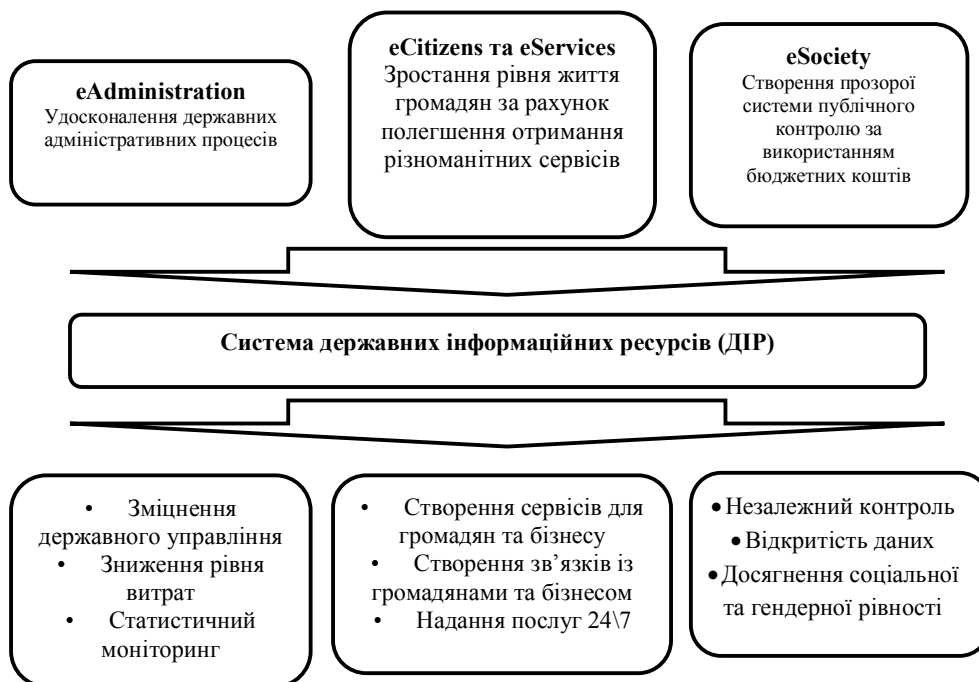
Згідно з даними рейтингів ведення бізнесу та сприяння корупції, Україна у 2020 р. займала далеко не ключові позиції в питаннях створення сприятливих умов для бізнесового середовища й питань протидії і припинення корупційних махінацій.

Посідаючи 91-ше місце в рейтингу ведення бізнесу, наша держава виділяє на ці цілі лише 2116 євро (залежність між зростанням в аналізованому міжнародному рейтингу та рівнем ВВП на душу населення), тоді як Польща – 12115 євро [18]. Згідно з міжнародним рейтингом сприяння корупції, Україна за минулий період посіла 146-те місце, і ці дані вказують на те, що наша держава є найбільш корумпованою країною в Європі. За даними МВФ, покращання оцінки в рейтингу на 1 бал може збільшити ВВП України на 0,89 %, а прибуток іноземних інвестицій на 5 % [13]. Теоретично досягнення рівня рейтингу сприяння корупції, як у наших європейських сусідів, дозволить значно покращити відповідні показники.

Треба зазначити й те, що за рейтингуванням «eGovernment» за останні два роки Україна піднялася на 29 позицій у рейтингу і посіла 58-ме міс-

це, тоді як Республіка Польща – 36-те місце в запропонованому рейтингу [5]. Передусім ріст зу-

мовлений розвитком обмеженої кількості локальних електронних сервісів.

Рис. Причинно-наслідковий зв'язок впливу системи державних інформаційних ресурсів на суспільство

Джерело: узагальнено авторами

Наша країна належить до числа країн, в яких на законодавчому рівні розвиток цифрової економіки визначено одним із пріоритетних напрямів політики. Зауважимо, що Україна лише за деякими напрямками відповідає середньому значенню країн Східного партнерства, тоді як цифровізація країни сприятиме зростанню економіки та її трансформації із сировинної у цифрову та інтеграції України в Єдиний цифровий ринок ЄС [7, с. 15].

Велика кількість установ (Центральна виборча комісія, профільні міністерства, Держкомстат тощо), що утримують реєстри, суттєво «розхитує» економічний стан держави. У середньому на утримання кожного з понад 20 основних реєстрів із державного бюджету України виділяється понад 30 млн грн на рік, а загалом це обходиться платникам податку майже в 0,9 млрд грн.

Проаналізувавши рівень надання державних сервісів в Україні, слід зауважити, що більшість відділів соціального забезпечення перебуває в незадовільному стані, оскільки велика кількість громадян у згаданих відділах є свідченням роботи із застарілим програмним забезпеченням чинних системних програм [14]. Переконані, що впрова-

дження системи ДІР дасть змогу легко підтвердити особистість громадянина в мережі Інтернет, тим самим надасть можливість для, до прикладу, електронного голосування за потреби.

Зауважимо, що недосконалість системи ідентифікації громадян на сьогодні виступає суттєвою перешкодою на шляху створення системи ДІР. Йдеться, передусім, про паспорт громадянина України, який часто не є достатнім для отримання значної кількості послуг (банки, державні послуги тощо). Подібна ситуація виникає із дітьми та підлітками, яким ще не виповнилося 14 років. Така категорія осіб не має універсального ідентифікатора, за допомогою якого можна було б покрити частину надання окремих послуг. Не слід забувати й те, що різні установи мають право вимагати різні пакети документів для надання сервісів, а не лише універсальний. Це може відбуватися через ідентифікацію особистості у формі мобільної ідентифікації чи карток ідентифікації.

Обмеженість інструментів громадського контролю є підставою для пошуку нових, а іноді й «темних» схем для маніпуляції ними. На разі реалізується така форма контролю таким чином. Для отримання публічної інформації громадянин, як

правило, зобов'язаний заповнити інформаційний паперовий запит. Система державних закупівель «ProZoggo» та ведення електронних декларацій є прикладом перших таргетованих рішень, корупція через відсутність механізмів контролю обходиться дорого.

Проведемо порівняння в цьому питанні з Республікою Польщею, де через функціонування кількох порталів надається близько 275 послуг.

Особливості імплементації системи державних інформаційних ресурсів у Республіці Польщі:

- сервіс «Obywatel» створений для допомоги громадянам в отриманні послуг, які відсортовані за потребами людей, а не за інституціями, що їх надають;

- сервіс «ePUAP» орієнтований на підтримку бізнесу та надання статистичної інформації для забезпечення прозорості влади;

- Trusted Profile – спосіб верифікації особистості в мережі Інтернет може використовуватись як альтернатива електронному підпису.

Обсяг заощаджених фінансових ресурсів через використання системи ДІР в Польщі через систему «eGovernment» сягав 183 млн € у 2020 р., при тому, що лише 27 % громадян взаємодіють із державними органами влади через електронні мережі.

Реалізація пропонованої електронної системи в Республіці Польщі має хороший економічний та соціальний ефект, позаяк держава зуміла зекономити досить велику суму фінансових ресурсів, а це, своєю чергою, дозволило спрямувати їх на розвиток пріоритетних напрямів.

На думку експертів, Україна, запровадивши в себе систему державних інформаційних ресурсів в аналогічному вигляді, як у Польщі й тих країнах, які давно вже нею користуються, може також зекономити лівову частку бюджетних ресурсів [4, с. 59–60; 11].

Таким чином, спробуємо запропонувати власне бачення правового поля, яке б допомогло зняти з порядку денного низку питань щодо імплементації системи ДІР у державі.

З метою підвищення ефективності використання окремих елементів цифрової економіки – системи ДІР, доцільно: переглянути існуюче формулювання визначень таких понять, як «державний реєстр», «реєстровані дані», «реєстрова інформація», з огляду на усвідомлення наявних викликів і інструментів розвитку цифрових інфраструктур та набуття громадянами цифрових компетенцій; визначити перелік базових реєстрів та ідентифікаторів, які будуть найбільш адаптованими до вимог часу і особливостей їх використання;

забезпечити законне й ефективне ведення класифікації державних реєстрів; визначити сферу дії та порядок взаємодії державних реєстрів з комунальними (локальними) реєстрами громадян; передбачити механізм використання та захисту інтелектуальних прав власності на інформацію в реєстрах і безоплатність доступу людини до інформації про себе; сформувати й узагальнити ключові вимоги щодо захисту інформації в реєстрах.

Висновки. Із врахуванням основного призначення цифрової економіки – трансформації усіх сфер життєдіяльності людини – Україна має змогу врахувати міжнародний досвід у питанні державного управління інформаційним ресурсом. У проведеному дослідженні ми намагалися проаналізувати зарубіжний досвід Республіки Польщі щодо управління і використання переваг цифрової економіки як вимоги сьогодення. Встановлено, що трансформація класичного опрацювання великого обсягу інформаційного ресурсу в сучасному вигляді представлена у формі окремих елементів діджиталізації економіки цих країн. Такий досвід інформаційної цивілізації слід використати і Україні в питанні ефективного розвитку системи державного управління.

На цій основі вважаємо, що нашій державі потрібно здійснити кілька процесів паралельно: першочерговим кроком має стати забезпечення ухвалення та дії нормативно-правового поля, що слугуватиме фундаментом для ефективного функціонування ДІР; наступним етапом повинно бути створення державних органів, відповідальних за стратегію розвитку, імплементацію та захист даних; далі доцільно запроваджувати «пілотні проекти» на локальному рівні з подальшою їх реалізацією на державному рівні; згодом можливим може бути впровадження сервісів на національному рівні.

Особливу увагу необхідно приділити створенню платформи взаємодії системи ДІР, правам інтелектуальної власності та вимогам до обслуговуючого персоналу, а також їх захисту. Менеджмент державних інформаційних ресурсів має відбуватися з урахуванням особливостей фінансового планування на впровадження і використання державних реєстрів, інформаційних систем, а також їх адміністрування на основі інноваційно-інвестиційної фінансової моделі цифрової економіки України.

Бібліографічний список

1. Багацька К., Гейдор А. Бізнес-процеси в умовах діджиталізації економіки. *Цифрові технології*. 2019. № 5. С. 23–36.

2. Бажал Ю., Бакуменко В., Бондарчук І. Інформаційна економіка. Роль інформації у формуванні ринкової економіки: монографія / за заг. ред. І. Розпугенка. Київ, 2004. С. 33–57.
3. Грибіненко О. М. Діджиталізація інформаційних ресурсів економіки в новій парадигмі цифрової трансформації. *Фінанси України*. 2018. № 8. С. 35–37.
4. Діба М. І., Гернего Ю. О. Діджиталізація економіки: світовий досвід та можливості розвитку в Україні. *Фінанси України*. 2018. № 7. С. 50–63.
5. Діджиталізація економіки: виклики для оподаткування. Погляд BEPS. URL: https://home.kpmg/ua/uk/home/media/press-releases/2019/09/didzhytalizatsiya-ekonomiky-vyukyly-dla-opodatkuvannya_html (дата звернення: 09.05.2022).
6. Каюченко А. В. Информационные технологии управления предприятием как современный фактор конкурентоспособности предприятия. *Креативная экономика*. 2009. № 10 (34). С. 71–76.
7. Калетнік Г. М., Гунько І. В. Інноваційні платформи організації науково-дискусійних молодіжних майданчиків у контексті євроінтеграційного розвитку аграрної економіки. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 4. С. 7–18.
8. Коляденко С. В. Цифрова економіка: передумови та етапи становлення в Україні і у світі. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2016. № 6. С. 106–107.
9. Коломісць Г. М., Глушач Ю. С. Цифрова економіка: контрверсійність змісту і впливу на господарський розвиток. *Бізнес Інформ*. 2017. № 7. С. 137–143.
10. Кононова К. Ю. Інформаційна економіка: моделювання еволюційних процесів: монографія. Харків, 2015. 312 с.
11. Краус Н. М., Голобородько О. П., Краус К. М. Цифрова економіка: тренди та перспективи авангардного характеру розвитку. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/1_2018/8.pdf (дата звернення: 09.05.2022).
12. Криворучко О. С., Краус Н. М. Імперативи формування та доміанти розвитку цифрової економіки у сучасному парадигмальному контексті. *Парадигмальні зрушення в економічній теорії ХІХ ст.*: зб. наук. праць ІІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (02-03 лист. 2017 р.) Київ, 2017. С. 681–685.
13. Огляд економіки України. URL: www.chamber.ua/Content/Documents/-1635684409_2018_UA.pdf (дата звернення: 09.05.2022).
14. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/pro-shvalennya-ukrayini-na-2018-2020-roki> (дата звернення: 09.05.2022).
15. Феєр О. В. Україна і цифрова економіка. *Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури*: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (23–25 трав. 2019 р.). Львів, 2019. С. 226.
16. Фостолович Р. С., Фостолович В. А. Інформаційні ресурси при формуванні собівартості продукції в системі управління підприємством. *Ефективна економіка*. 2018. № 9. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6552> (дата звернення: 09.05.2022).
17. Цифрова трансформація економіки в Україні. 2019. URL: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/press-release/2018/digital-transformation-ofukrainian-economics.html#> (дата звернення: 02.06.2022).
18. Maximizing the impact of digitization. URL: <https://www.strategyand.pwc.com/maximizing-the-impact-of-digitization.pdf> (Last accessed: 08.05.2022).

Стаття надійшла 16.06.2022

УДК 330.322:336.741.231

JEL O 31; O 33

**РОЗРАХУНОК ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ
ТА ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ТВЕРДОПАЛИВНИХ
ТЕПЛОГЕНЕРАТОРІВ НОВОГО ПОКОЛІННЯ
ДЛЯ РІЗНИХ ВИДІВ ТВЕРДОГО ПАЛИВА**

О. Нагорнюк, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-6382-8097

Львівський національний університет імені Івана Франка

<https://doi.org/10.31734/economics2022.29.067>

Нагорнюк О. Розрахунок економічної ефективності та інвестиційної привабливості твердопаливних теплогенераторів нового покоління для різних видів твердого палива

Проведено пошук альтернативних способів отримання теплової енергії та їх технічної реалізації з метою мінімізації виробничих витрат. Показано, що для низькоенергетичних та побутових потреб доцільним та економічно вигідним є використання сонячної, вітрової енергії або застосування звичайних твердопаливних котлів, а для підприємств із вищими енергетичними потребами такі способи постачання теплової енергії наразі є малоефективними. Проведено аналіз способів постачання теплової енергії для великих виробничих чи побутових приміщень, наприклад, цехів птахофабрик, тваринницьких ферм, складів, теплиць, басейнів, спортивних комплексів, баз відпочинку, сушарок, елеваторів тощо, в яких необхідне тривале підтримання фіксованої температури чи нагрівання води. Встановлено, що звичайні твердопаливні котли не можуть використовуватися для теплопостачання великих об'єктів через їхню недостатню потужність та високі вимоги до вологості палива. Запропоновано використання твердопаливних котлів нового покоління, так званих теплогенераторів, для виготовлення яких застосовують передові технології та ноу-хау. Особливістю теплогенераторів є можливість використання палива вологістю до 50 %, досягнення високої потужності за рахунок отримання високих температур, за яких згоряє не лише паливо, а й продукти згоряння. Для цих котлів немає потреби монтувати димарі, оскільки назовні виділяється чистий, прозорий газ, практична та економічна ефективність використання якого може бути предметом наступних досліджень. Саме тому такі котли є екологічно безпечні. Розраховано економічну ефективність і термін окупності використання термогенераторів для декількох видів твердого палива. Показано, що для них, порівняно з використанням газу, максимальна ефективність 78,5% та економія коштів у 6 разів досягаються в разі використання як палива пташиного посліду, що не може бути застосований у звичайних котлах через високу вологість. Відносно короткий термін окупності термогенераторів у межах 1,3–2 роки зумовлює їх інвестиційну привабливість для широкомасштабного впровадження.

Ключові слова: види твердого палива, пташиний послід як паливо, економія коштів для опалення, термогенератори, термін окупності термогенераторів.

Nahorniuk O. Calculation of the economic efficiency and investment attractiveness of solid fuel heat generators of a new generation for various types of solid fuel

The search for alternative ways of obtaining heat energy and their technical realization in order to minimize production costs is conducted. It has been shown that for low energy and household needs, it is advisable and economically advantageous to use solar, wind energy or conventional solid fuel boilers, and for enterprises with higher energy needs such methods of heat supply are currently ineffective. The analysis of the methods of heat supply for large industrial or domestic premises, such as workshops of poultry farms, livestock farms, warehouses, greenhouses, swimming pools, sports complexes, recreation facilities, dryers, elevators, etc., in which long-term maintenance of a fixed temperature or water heating is required. It is established that conventional solid fuel boilers cannot be used to heat large objects due to the lack of capacity and high fuel moisture requirements. It is proposed to use solid fuel boilers of the new generation, so-called heat generators, for the production of which advanced technologies and know-how are used. The peculiarity of heat generators is the ability to use fuel with humidity up to 50 %, achieving high power by obtaining high temperatures for which not only the fuel but also the combustion products are burned. There is no need to install chimneys for these boilers, since clean, transparent gas is emitted outside, the practical and cost-effective use of which may be the subject of the

further research. That is why such boilers are environmentally friendly. The cost-effectiveness and payback period for the use of thermal generators for several types of solid fuel have been calculated. It has been shown that, as compared to gas use, maximum efficiency of 78.5 % and cost savings of 6 times are achieved when used as aviary fuel that cannot be applied to conventional boilers due to high humidity. The relatively short payback period of the thermal generators within 1.3–2 years makes their investment attractiveness for large-scale implementation.

Key words: types of solid fuel, bird droppings as fuel, cost savings for heating, thermal generators, payback period of generators.

Постановка проблеми. Останнім часом, з огляду на зростання цін на газ, у паливно-енергетичному комплексі країни відбувається децентралізація теплопостачання, особливо це стосується великих об'єктів. Тому постійно ведуться пошуки та вдосконалення альтернативних [1], економічно вигідних та конкурентоспроможних [5; 7] способів виробництва теплової енергії з метою економії коштів та мінімізації виробничих витрат.

Для низькоенергетичних і побутових потреб це насамперед використання сонячної, вітрової енергії та застосування звичайних твердопаливних котлів. Однак для підприємств із високими енергетичними потребами такі способи отримання, зокрема, теплової енергії наразі є малоефективними. Йдеться про забезпечення тепловою енергією великих виробничих чи побутових приміщень, для прикладу, цехів птахофабрик, тваринницьких ферм, складів, теплиць, басейнів, баз відпочинку, спортивних комплексів, сушарок, елеваторів тощо, в яких необхідне підтримання фіксованої температури чи нагрівання води. Тому в цій роботі досліджується сфера теплопостачання великих об'єктів з метою пошуку економічно вигідних способів та оптимальної технічної реалізації виробництва теплової енергії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останній період створено багато різноманітних моделей твердопаливних котлів [2], в яких застосовують різні види палива, однак через низьку потужність та особливі вимоги до вологості палива їхня ефективність для вказаних вище типів приміщень є недостатньою. Ці недоліки можна усунути, якщо для опалення чи нагрівання води застосовувати твердопаливні котли нового покоління [3], так звані теплогенератори, для виготовлення яких застосовують передові технології та ноу-хау.

Порівняно зі звичайними твердопаливними котлами теплогенератори мають такі переваги:

- можливість використання як палива будь-якої сировини вологістю до 50 % (дрова, обрізки, гілки, трава, тирса, солома, пелети, пташиний послід тощо);

- мінімальна шкода довкіллю завдяки майже повному, до 95 %, згорянню сировини та продуктів згоряння (дим, сажа, попіл, вуглекислий газ), що забезпечується наявністю двох камер згоряння з температурою відповідно 700 °C і 900 °C, що на 200 °C вище за максимальну температуру для звичайних котлів;

- можливість досягнення високої потужності від 100 кВт до 10 МВт завдяки застосуванню нових технологій та ноу-хау;

- можливість автоматизації управління всіма технологічними процесами.

Постановка завдання. Основним завданням нашого дослідження було обґрунтування доцільності використання теплогенераторів для теплопостачання окремих великих об'єктів чи для приєднання до тепломереж, а також пошук оптимального виду твердого палива на основі розрахунків їхньої економічної ефективності та терміну окупності.

Виклад основного матеріалу. Для проведення розрахунків економічної ефективності теплогенераторів різної потужності та вартості використаємо відомі розцінки та нормативні [4] дані (табл. 1).

Спочатку розрахуємо необхідну потужність W_T та вартість V_T теплогенератора для різних об'ємів O_n приміщень 1–6 (табл. 2) за відповідними формулами:

$$W_T = O_n \times W_p; \quad (1)$$

$$V_T = W_T \times V_1. \quad (2)$$

Далі обчислимо необхідний об'єм O_r та вартість газу V_r відповідно для об'ємів приміщень 1–6 (табл. 2) за формулами:

$$O_r = O_n \times P_r; \quad (3)$$

$$V_r = O_r \times C_r. \quad (4)$$

На основі розрахованої кількості газу та відомого коефіцієнта заміщення газу [6] пелетами розрахуємо необхідну кількість пелет T_n та їхню вартість V_n для приміщень однакових об'ємів 1–12 (табл. 3):

$$T_n = K_n \times O_r; \quad (5)$$

$$V_n = C_n \times T_n. \quad (6)$$

Для приміщень однакового об'єму, маючи розраховані значення витрат для газу та пелет, можемо розрахувати економічну ефективність (E_n) та термін окупності ($TГ_n$) теплогенератора в разі використання пелет як палива:

$$E_n = \frac{V_r - V_n}{V_r} \times 100\%; \quad (7)$$

$$TГ_n = \frac{V_r}{V_r - V_n}. \quad (8)$$

Таблиця 1

Параметри, що використані для розрахунків витрат та ефективності теплогенераторів для різних видів палива*

Параметр	Позначення	Значення
Ціна газу для підприємств, грн за 1 м ³	C_r	11
Ціна пелет, грн за 1 т	C_n	2600
Ціна курячого посліду вологістю 50 %, грн	$C_{50кп}$	300
Теплова потужність, що необхідна для нагрівання 1 м ³ приміщення, Вт	W_p	41
Питомий розхід газу, м ³ на 1 м ³ приміщення	P_r	7
Коефіцієнт заміщення газу пелетами, кг/м ³	K_n	2
Коефіцієнт заміщення газу курячим послідом вологістю 50 %, кг/м ³	$K_{50кп}$	6
Вартість теплогенератора за кожен 1 кВт потужності, грн	V_1	2000

Джерело: розроблено за даними [4; 6]

Таблиця 2

Розрахунки об'єму O_r та вартості газу V_r для приміщень різного об'єму O_n

№ з/п	Об'єм приміщення, тис. м ³	Площа приміщення, тис. м ²	Необхідна потужність теплогенератора, кВт	Вартість котла, тис. грн	Необхідний об'єм газу за опалювальний період року, тис. м ³	Вартість газу, тис. грн
1	250	83	10250,0	20500	1750	19250
2	200	67	8200,0	16400	1400	15400
3	150	50	6150,0	12300	1050	11550
4	100	33	4100,0	8200	700	7700
5	60	20	2460,0	4920	420	4620
6	50	17	2050,0	4100	350	3850
7	25	8	1025,0	2050	175	1925
8	15	5	615,0	1230	105	1155
9	12	4	492,0	984	84	924
10	10	3	410,0	820	70	770
11	5	2	205,0	410	35	385
12	2,5	1	102,5	205	17	192

Джерело: розраховано за даними [3] та формулами (1–4)

**Розрахунки витрат, економічної ефективності та терміну окупності
теплогенератора під час використання пелет як палива**

№ з/п	Необхідна кількість пелет за опалувальний період року, тис. т	Вартість пелет, тис. грн	Економія затрат на паливо, тис. грн	Термін окупності котла, років	Економічна ефективність, %	Економія коштів порівняно з використанням газу, разів
1	3,50	9100	10150	2,0	52,7	2,1
2	2,80	7280	8120	2,0	52,7	2,1
3	2,10	5460	6090	2,0	52,7	2,1
4	1,40	3640	4060	2,0	52,7	2,1
5	0,84	2184	2436	2,0	52,7	2,1
6	0,70	1820	2030	2,0	52,7	2,1
7	0,40	910	1015	2,0	52,7	2,1
8	0,20	546	609	2,0	52,7	2,1
9	0,20	436	487	2,0	52,7	2,1
10	0,15	364	406	2,0	52,7	2,1
11	0,10	182	203	2,0	52,7	2,1
12	0,03	91	101	2,0	52,7	2,1

Джерело: розраховано за даними [3] та на основі формул (5, 6)

**Розрахунки витрат, економічної ефективності та терміну окупності теплогенератора
під час використання курячого посліду 50 %-ї вологості як палива***

№ з/п	Необхідна кількість курячого посліду за опалувальний період року, тис. т	Вартість курячого посліду, тис. грн	Економія затрат на паливо, тис. грн	Термін окупності котла, років	Економічна ефективність, %	Економія коштів порівняно з використанням газу, разів
1	10,50	3150	16100	1,3	78,5	6
2	8,40	2520	12880	1,3	78,5	6
3	6,30	1890	9660	1,3	78,5	6
4	4,20	1260	6440	1,3	78,5	6
5	2,52	756	3864	1,3	78,5	6
6	2,10	630	3220	1,3	78,5	6
7	1,05	315	1610	1,3	78,5	6
8	0,63	189	966	1,3	78,5	6
9	0,50	151	773	1,3	78,5	6
10	0,42	126	644	1,3	78,5	6
11	0,21	63	322	1,3	78,5	6
12	0,11	32	161	1,3	78,5	6

Джерело: розраховано за даними [3] та на основі формул (7, 8).

У результаті виконаних розрахунків отримуємо, що економічна ефективність теплогенератора, у разі застосування пелет як палива, незалежно від об'єму приміщень становить 52,7 %, а термін його окупності – 2,1 року.

Пташиний послід нагромаджений у деяких регіонах до такої кількості, що прирівнюється до екологічної катастрофи. Порівняно з пелетами він має значно нижчу (див. табл. 1) вартість, але як паливо, крім теплогенераторів, для звичайних котлів не годиться, саме через високу вологість, а його сушіння призвело б до додаткових економічних витрат.

Виконавши подібні розрахунки в разі застосування як палива курячого посліду 50 %-ї вологості, отримуємо (див. табл. 4), що економічна ефективність використання теплогенератора становить 78,5 %, а термін його окупності – 1,3 року.

Отже, як бачимо (див. табл. 2–4), розрахунки показують, що максимальна ефективність теплогенераторів досягається за використання як палива курячого посліду 50 %-ї вологості.

Висновки. Таким чином, показано, що на фоні постійного зростання вартості повільно відновлюваних видів палива (газ, вугілля, нафта) потрібно продовжити дослідження ефективності теплогенераторів та нових видів дешевого палива, що здатні забезпечити значну економію коштів порівняно з використанням газу. Відносно короткий термін окупності термогенераторів у межах 1,3–2 роки зумовлює інвестиційну привабливість

для їх широкомасштабного впровадження як конкурентоспроможного виробника теплової енергії.

Бібліографічний список

1. Альтернативна енергетика. URL: <http://sae.gov.ua/uk/ae> (дата звернення: 16.04.2019).
2. Економія при використанні твердопаливних котлів. URL: <http://drova.if.ua/index.php/ekonomiya-pri-vikoristanni-tverdopalivnikh-kotliv> (дата звернення: 16.04.2019).
3. НВФ ТОВ «Орбіта – Плюс». Теплогенератори. URL: <http://bit.ly/2TU6yUJ> (дата звернення: 16.04.2019).
4. Норми та вказівки по нормуванню витрат палива та теплової енергії на опалення житлових та громадських споруд, а також на господарсько-побутові потреби в Україні: затв. Держжитлокомунгоспом України 14.12.1993 р. URL: <http://www.uazakon.com/big/text456/pg1.htm> (дата звернення: 16.04.2019).
5. Станько Т. Конкурентний ринок у теплопостачанні. *Вісник Львівського національного аграрного університету: економіка АПК*. 2018. № 25. С. 44–47.
6. Типова регіональна методика нормування питомих витрат паливно-енергетичних ресурсів у суспільному виробництві: затв. наказом Держкомнеергозбереження від 14.02.2003 р. № 16. URL: https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/zkhk/tarif/upravlinnya-ekonomiki-sistem-zhittyezabezpechennya-roz-yasnyuye/shhodonormuvannya-pytomyh-vytrat-palyv/?_cf_chl_tk=rOHTJky8inGZO7VsyoNV2tYy83rqQqV8sjPXYxJdZrk-1662210715-0-gaNycGzNCf0 (дата звернення: 11.03.2020).
7. Усатенко О. В., Нікітіна О. Б. Витрати на виробництво підприємств теплового господарства. *Економічний простір*. 2012. № 67. С. 293–299.

Стаття надійшла 17.03.2022

УДК 338.432:330.341.1
JEL Q16; Q55

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Г. Сиротюк, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-8740-7959

Львівський національний університет природокористування

<https://doi.org/10.31734/economics2022.29.072>

Сиротюк Г. Сучасний стан та проблеми інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств

Досліджено проблемні аспекти інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. На підставі узагальнення наукових підходів до розуміння сутності агроінновацій запропоновано визначення цього поняття як нововведень у сільському господарстві, що пов'язані з впровадженням нових сортів рослин, порід тварин, нової техніки і ресурсощадних технологій, які спрямовані на отримання економічного, соціального та екологічного ефектів від їх застосування. Проведено аналіз сучасного стану розвитку сільськогосподарських підприємств на інноваційних засадах та вказано на коло певних проблем, що стримують впровадження інновацій. У результаті дослідження виявлено збільшення інноваційної активності сільськогосподарських підприємств, які націлюють свою діяльність на підтримку інноваційного розвитку та намагаються покращити свої позиції на ринку. Досліджено основні типи інновацій: продуктові, технологічні, організаційні та маркетингові. Встановлено, що в діяльності сільськогосподарських підприємств Львівської області переважають технологічні інновації, які являють собою нові технології створення продуктів, товарів чи послуг, а також знайшли застосування продуктові інновації, тобто такі, які передбачають впровадження продукції, яка є новою або суттєво поліпшеною. У галузі рослинництва до продуктових інновацій належить вирощування сої, соняшнику, виробництво органічної продукції сільськогосподарськими підприємствами. У галузі тваринництва інноваційні технології знайшли застосування переважно в таких галузях, як свинарство та птахівництво. Доведено, що забезпечити високу технологічну ефективність виробництва можна швидше в галузі рослинництва, тоді як у тваринництві через значну тривалість виробничого циклу цей процес є значно складнішим. Обґрунтовано напрями інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств, які є притаманними досліджуваному регіону. Запропоновано регіональну стратегію інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: інновації, інноваційний процес, агроінновації, інноваційний розвиток, державна підтримка, стратегія інноваційного розвитку.

Syrotyuk H. Current conditions and problems of the innovative development of agricultural enterprises

The article describes problems of the innovative development of agricultural enterprises. Basing on the consolidated scientific approaches to comprehension of the essence of agroinnovations, the author proposes a definition of the concept as innovations in agriculture, related with introduction of new crop varieties, animal breeds, new machinery and resource saving technologies that are focused on obtaining economic, social and ecological effects from their use. The work supplies analysis of the current conditions of agricultural enterprises' development on the innovative principles and stresses on several problems, preventing innovation introduction. The research confirms rise of the innovative activity of agricultural enterprises by concentrating their activities to support the innovative development and to improve their position at the market. The author examines main types of innovations, namely product, technology, organization and marketing. It is determined that in performance of agricultural enterprises of Lviv region, the preference is given to technological innovations, which are new technologies of creating products, goods and services, as well as to product innovations, i.e. those, aiming to promote products, which are new or significantly improved. In the field of crop production, product innovations include growing soy beans, sunflower, production of organic products by agricultural enterprises. In the field of animal breeding, innovative technologies are implemented mainly in such branches as pig raising and poultry farming. It is confirmed that high technological efficiency of production can be faster achieved in crop production, whereas in animal breeding that process is more complicated because of a long production cycle. The work supplies substantiation of the direction of innovative activities of agricultural enterprises, which are specific for a particular region. It is proposed to implement a regional strategy of innovative development of agricultural enterprises.

Key words: innovations, innovation process, agroinnovation, innovative development, state support, innovation development strategy.

Постановка проблеми. Одним з основних чинників формування конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва, підвищення

економічної та соціальної ефективності є інноваційний шлях розвитку. Запровадження інновацій суттєво впливає на сучасний процес виробництва

сільськогосподарської продукції, виводячи його на якісно новий рівень. Інноваційні технології ведення сільського господарства дозволяють зменшити виробничі витрати, енергоспоживання та ресурсоспоживання, внесення пестицидів та отрутохімікатів, які, своєю чергою, зменшують негативний вплив на родючість ґрунту та навколишнє середовище.

Однією з основних проблем запровадження інноваційних технологій в сільському господарстві є низька платоспроможність сільськогосподарських товаровиробників. Відомо, що наукові дослідження потребують щорічного фінансування та державної підтримки, оскільки від цього залежать науковий рівень та якість інновацій.

Високий рівень глобальної конкуренції на ринку аграрної продукції, швидка динаміка її технологічного оновлення та цифровізації зумовлюють актуальність дослідження проблематики інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика інноваційного розвитку сільськогосподарського виробництва та впровадження новітніх технологій на всіх етапах ланцюжка вартості сільськогосподарської продукції є предметом дослідження багатьох науковців: Я. Сидорова, Н. Долгошеї, О. Шпикуляка, М. Грицаєнка, О. Олійника, І. Сідельнікової, П. Саблука, О. Шебаніна, Ю. Кормишкіна, С. Тарана, В. Токаря, О. Шиманської та ін.

На думку Я. Сидорова, інновації відіграють важливу роль та є каталізатором позитивних зрушень у галузі сільського господарства, виходу його на новий рівень високорозвиненої галузі національної економіки нового типу – «економіки знань та інформації» [9, с. 228].

Незважаючи на активні дослідження окресленої проблематики, виникає необхідність у постійному оновленні знань з питань становлення інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств, особливо на рівні регіону.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження проблем та обґрунтування пріоритетних напрямів регіонального інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу. Загострення проблем забезпеченості населення світу продовольчою аграрною продукцією сприяє розвитку вітчизняної аграрної галузі на новій інноваційній основі завдяки впровадженню передових техноло-

гій, тобто агроінновацій. На погляд Н. Долгошеї, агроінновація – це такий різновид інновації, реалізація якого в аграрному секторі забезпечить зростання ефективності сільськогосподарської діяльності та стабільне розширене відтворення виробництва в агропромисловому комплексі [1, с. 193]. Значно ширше поняття агроінновації трактують О. Шпикуляк та М. Грицаєнко – перетворення в аграрній сфері, метою яких є одержання різних видів ефектів на основі задоволення певних соціальних потреб для забезпечення продовольчої безпеки країни [13].

Водночас О. Олійник та І. Сідельнікова вважають, що інноваційна діяльність полягає в розробці та впровадженні прогресивних методів ведення виробничо-господарської діяльності, в основі яких лежать методи ефективного виробництва продукції, застосування нового покоління техніки, smart-технологій, використання нової кадрової політики з урахуванням накопиченого наукового та інноваційного потенціалу» [5, с. 73].

Вважаємо, що агроінновації – це нововведення в сільському господарстві, що пов'язані з впровадженням нових сортів рослин, порід тварин, нової техніки і ресурсоощадних технологій, які спрямовані на отримання економічного, соціального та екологічного ефектів від їх застосування.

Учений П. Саблук поділяє агроінновації за рівнем впливу: масштабні (новий сорт рослин або техніка), середньомасштабні (зональні системи землеробства) і локальні (технологія виробництва рідкісного, нішевого продукту, наприклад, ефіро-олійних культур) [8, с. 37]. Проте швидке впровадження нових технологій у сільськогосподарське виробництво сприяє виникненню нових аграрних інновацій, які побудовані на ІТ-технологіях. Враховуючи це, О. Шебаніна та Ю. Кормишкін поділ інновацій здійснюють таким чином: аграрні біотехнології; програмне забезпечення для управління господарством, сенсори та інтернет речей; робототехніка для господарства, механізація та обладнання; біоенергетика та біоматеріали; нові системи землеробства; аграрний маркетплейс; технології безпеки харчових продуктів [12, с. 5–6].

Важливим моментом є визначення джерел генерації інновацій у сільському господарстві та їх класифікація. За спрямованістю результатів інновації в сільському господарстві прийнято поділяти на продуктові, технологічні, організаційні та маркетингові. Продуктові інновації – це виготовлення продукції, яка є новою або суттєво поліпшеною. Технологічні інновації являють собою впровадження новітніх технологій та процесів виробництва. Особливо важлива роль належить

створенню конкурентоспроможної екологічно чистої продукції, що зазначено в Законі України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» [6]. Організаційні інновації – це впровадження нових методів у принципи роботи підприємства, у структурування робочих місць або у взаємодії з навколишнім середовищем. Маркетингові інновації – це онлайн-торгівля сільськогосподарською продукцією, вихід на нові сегменти ринку, реклама в соціальних мережах тощо.

Розвиток сільськогосподарських підприємств на інноваційній основі є найбільш прогресивним та складним процесом, оскільки потребує управління ресурсами та їх планування, виходячи з діяльності конкретного підприємства. Розглядаючи інновації конкретного підприємства, потрібно врахувати його спроможність їх впроваджувати, тобто здатність підприємства впроваджувати нові чи змінені технологічні процеси. У діяльності сільськогосподарських підприємств Львівської області переважно мають місце технологічні інновації.

Особливістю впровадження інновацій у галузі сільського господарства є наявність великої кількості виробників сільськогосподарської продукції: особисті селянські господарства, фермерські господарства, сільськогосподарські підприємства, агрокорпорації, агрохолдинги. Важливим чинником, що впливає на впровадження інновацій у сільському господарстві, є розмір підприємства. Тому важливо проаналізувати виробництво

аграрної продукції за категоріями підприємства, адже зрозуміло, що великі підприємства володіють значним ресурсним потенціалом і тому мають більші можливості, порівняно з малими підприємствами, для впровадження сучасних інноваційних технологій. Зауважимо, що в сільськогосподарських підприємствах Львівської області в основному зосереджено виробництво технічних та зернових культур, тоді як у господарствах населення – картоплі, овочів, ягід. Частка сільськогосподарських підприємств у загальному обсязі продукції сільського господарства у 2021 р. становила 43,5 %, а господарств населення – 56,5 %.

Про ефективні результати інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств свідчить зростання урожайності сільськогосподарських культур. Саме зростання урожайності є основним індикатором ефективності інновацій, який скерований на вдосконалення технології виробництва. Зрозуміло, що з метою зростання конкурентоспроможності продукції її виробництво повинно мати високий рівень технології.

Аналіз урожайності культур у сільськогосподарських підприємствах досліджуваної області вказує на значні темпи зростання урожайності майже всіх основних культур. Варто зауважити зростання урожайності сої, плодівих і ягідних культур, що пов'язано з впровадженням інновацій у галузь протягом останніх років. Також високі темпи зростання врожайності спостерігаємо щодо зернових культур, а у 2021 р. – картоплі (табл. 1).

Таблиця 1

**Динаміка урожайності сільськогосподарських культур
у сільськогосподарських підприємствах Львівської області**

Показник	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2021 р. до 2015 р., %
Зернові культури	50,4	52,5	52,7	56,1	58,8	62,6	69,2	137,3
Соя	19,6	23,0	23,1	29,5	27,6	28,2	29,9	152,6
Соняшник	25,4	25,7	21,0	23,4	28,6	27,0	25,2	99,2
Цукрові буряки	475	517	517	585	564	576	597	125,7
Ріпак і кольза	26,8	26,9	31,1	30,4	28,1	25,8	33,9	126,5
Картопля	235	230	265	282	297	264	343	146,0
Овочеві культури	223	201	214	193	172	201	177	79,4
Плодові і ягідні культури	66,8	141,8	101,3	107,3	104,6	134,3	96,0	143,7

Джерело: складено на основі даних Головного управління статистики у Львівській області

До продуктивних інновацій належить виробництво органічної продукції сільськогосподарськими підприємствами. Україна володіє значним потенціалом виробництва органічної продукції, аграріям Львівщини у цьому аспекті також належить помітна роль. У Львівській області функціонує 34 органічних господарства, які ведуть свою діяльність на площі 2,3 тис. га. Якщо проаналізувати операторів за видами продукції, то в рослинництві їх налічується 10, вирощують ягоди і фрукти – 11, дикороси і переробка – 12 і 1 оператор займається виготовленням засобів захисту рослин.

У Національній економічній стратегії намічена ціль до 2030 р. збільшити площі сільськогосподарських угідь, які відведено під органічне виробництво, до 1,3 млн га (3 % від усієї площі сільськогосподарських угідь України). Крім того, передбачено збільшити експорт органічної української продукції до 1 млрд доларів США [4].

Варто зауважити, що в країнах ЄС та інших країнах швидко зростає попит на органічну продукцію, а це є позитивним моментом для сільськогосподарських підприємств України, у тому числі й Львівської області. Ведення органічного землеробства та виробництво органічної продукції є перспективним напрямом інноваційного розвитку аграрної галузі.

Інноваційні технології знайшли застосування і в галузі тваринництва досліджуваного регіону. Успішні інноваційні проекти щодо створення високотехнологічних комплексів уже реалізовано: у галузі свинарства (ТЗОВ «Барком», ТЗОВ «Галичина-Захід»); у молочному скотарстві (ПАФ «Білий Стік»); у птахівництві (ВАТ «Птахофабрика Львівська»).

Упродовж останніх років у сільськогоспо-

дарських підприємствах області зросло поголів'я свиней завдяки успішній діяльності та впровадженню нових технологій їх вирощування. Також нові технологічні лінії були введені для вирощування птиці, що забезпечило зростання її поголів'я у два рази у 2021 р. порівняно з 2015 р. Проте простежується негативна тенденція до скорочення поголів'я великої рогатої худоби і корів (табл. 2).

Впровадження інновацій у галузь тваринництва в сільськогосподарських підприємствах забезпечило зростання продуктивності тварин (рис. 1).

Якщо говорити про забезпечення високої технологічної ефективності виробництва, то її високі темпи можна забезпечити швидше в галузі рослинництва. У тваринництві через значну тривалість виробничого циклу цей процес є значно складнішим, особливо це стосується молочного скотарства (майже 90 % молока виробляють господарства населення). У Львівській області функціонує більш як 500 господарств населення, де утримують три і більше корів. За умови збільшення поголів'я корів до п'яти голів такі господарства зможуть одержувати державну дотацію [2].

Інноваційний розвиток окремо взятого регіону визначається особливостями та можливостями цього регіону. При цьому варто враховувати обрану модель інноваційного розвитку в регіоні і вплив на неї чинників: конкурентоспроможність регіону; інфраструктура інновацій; державна підтримка інноваційного розвитку регіону; роль місцевої влади в інноваційному розвитку; наявність кадрового забезпечення інноваційного процесу; фінансування інноваційної діяльності; економічний розвиток та соціальний розвиток [10, с. 48–50].

Таблиця 2

Наявність поголів'я тварин і птиці у сільськогосподарських підприємствах Львівщини (на кінець року), гол.

Показник	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2021 р. до 2015 р., %
Велика рогата худоба	20074	19306	18190	17637	16724	16216	14821	73,8
Корови	7785	7274	6994	7309	7291	6915	6422	82,5
Свині	196652	213975	211218	263174	193130	231873	312670	159,0
Вівці та кози	4561	4768	5073	4553	5083	5966	4716	103,3
Птиця свійська	2844095	2391317	3219989	3615707	4307526	4585296	5776212	Більше в 2рази

Джерело: складено на основі даних Головного управління статистики у Львівській області

Рис. 1. Динаміка виробництва продукції тваринництва та птахівництва сільськогосподарськими підприємствами Львівської області

Джерело: побудовано на основі даних Головного управління статистики у Львівській області

Визначальною рисою інноваційного сільськогосподарського підприємства є створення й використання нововведень у галузі рослинництва і тваринництва, які повинні забезпечити високі фінансові результати підприємства і задовольнити потреби споживачів у новій продукції. Основними інноваціями в галузях сільськогосподарських підприємств Львівської області є: у галузі рослинництва – селекція, насінництво; у галузі тваринництва – будівництво (реконструкція) молочних ферм, свинокомплексів, птахівничих комплексів; інше – логістичні центри, переробка продукції, оптові і локальні ринки, овочесховища та фруктосховища.

Ефективна економічна діяльність сільськогосподарських підприємств значною мірою залежить від надходження інвестицій, які формують виробничий потенціал та визначають конкурентоспроможність на ринках. Проте неякісні реформи та затяжні військові конфлікти наклали негативний вплив на інвестиційний клімат, у тому числі й на залучення інвестицій в економіку сільського господарства області.

В аграрній галузі, порівняно з іншими галузями, розвиток інновацій є повільнішим, що потребує особливої уваги та пошуку додаткових стимулів. Регулювання інноваційної діяльності має здійснювати держава через інноваційну політику, яка визначає та підтримує пріоритетні напрями розвитку економіки.

Водночас інноваційні процеси в аграрному секторі економіки країни через недосконалу державну політику не набули вагомих масштабів. На

сьогодні чинні механізми реалізації інноваційної діяльності відсутні, а інноваційна активність виробників сільськогосподарської продукції тримається на їхньому ентузіазмі. Відсутність дієвої державної стратегії розвитку економіки України та механізмів її реалізації шляхом запровадження інноваційних технологій «призводить до втрати сектору наукових досліджень та розробок, можливості оперативно впроваджувати їх результати в реальний сектор економіки, реагувати на світові науково-технологічні виклики та ефективно використовувати світові розробки у національних інтересах» [3].

У «Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року» зазначено, що саме інноваційний потенціал має стати рушієм економічного зростання та сприяти розвитку всіх сфер економіки, особливо аграрного сектору, як такого, що має високий потенціал до модернізації, впровадження новітніх технологій та підвищення рівня переробки власної продукції. Україна в цьому сенсі має низку конкурентних переваг: місткість ринку, здатність до інновацій, наявність освічених кадрів, наукових шкіл тощо [7].

Реалізація інноваційного потенціалу регіону передбачає створення нових напрямів сільськогосподарського виробництва, виготовлення продукції сільського господарства з новими споживчими якостями, освоєння нових сегментів ринку.

Для розвитку інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств Львівської області виокремимо найважливіші напрями (табл. 3).

**Напрями інноваційного розвитку сільськогосподарських суб'єктів господарювання
Львівської області**

Впровадження інновацій	Результати від впровадження
У рослинництві	
Використання нових високоврожайних сортів сільськогосподарських культур, стійких до хвороб	Підвищення врожайності сільськогосподарських культур та покращання якості продукції
Адаптація високопродуктивних сортів сільськогосподарських культур до природно-кліматичних умов регіону	Зниження витрат на впровадження нових високоврожайних культур
Використання нових систем землекористування та вологозберігаючих технологій	Збереження і покращання родючості ґрунтів, підвищення врожайності сільськогосподарських культур
Впровадження ресурсоощадних технологій обробітку ґрунту No-till, Mini-till, Zero-till та Strip-till технологій	Зменшення витрат на виробництво продукції, збереження родючості ґрунтів, покращання екологічного стану регіону
Використання ресурсоощадних систем машин для механізації технологічних процесів у рослинництві	Підвищення продуктивності праці, зниження собівартості виконання механізованих робіт
Використання високоефективних і якісних засобів захисту рослин	Підвищення урожайності та якості сільськогосподарської продукції
У тваринництві	
Розведення високопродуктивних порід сільськогосподарських тварин	Підвищення продуктивності сільськогосподарських тварин
Адаптація сільськогосподарських тварин до природно-кліматичних умов регіону	Зниження витрат на поліпшення породного складу стада, підвищення продуктивності тварин
Впровадження безвідходних технологій у тваринництві	Зниження витрат на виробництво, розширення і покращання асортименту харчової продукції
Використання нових ресурсоощадних систем машин для механізації технологічних процесів у тваринництві	Зниження собівартості продукції, підвищення продуктивності праці
Впровадження технічних засобів водопостачання на основі використання поновлюваних природних джерел енергії	Зниження витрат на виробництво продукції тваринництва, підвищення екологічної безпеки
Удосконалення систем і способів утримання та годівлі тварин	Підвищення продуктивності тварин. Підвищення якості продукції
Використання високоефективних і якісних засобів захисту тварин	Підвищення якості продукції тваринництва, покращання екологічного стану регіону

Джерело: складено автором на основі [4]

Необхідність розробки напрямів для кожного регіону зумовлена тим, що вони мають враховувати природно-кліматичні умови, рівень розвитку НТП, особливості здійснення сільськогосподарської діяльності в регіоні, розвиток інфраструктури, наявність інноваційного потенціалу тощо.

Для досягнення економічної ефективності сільськогосподарських підприємств важливою є розробка відповідної інноваційної стратегії. Формування такої стратегії для підприємств аграрної галузі, на думку О. Шаманської, є основою стратегічного планування, яке визначає комплекс за-

ходів, пов'язаних із виробництвом нового виду продукції, впровадженням і використанням нових технологій, ефективною організацією виробництва, а також налагодженням збутової мережі та його систематичного стимулювання [11, с. 22].

Стратегія інноваційного розвитку підприємства забезпечує зростання конкурентоспроможності та покращання позицій на ринку. Вибір тієї чи іншої стратегії інноваційного розвитку зумовлюється певними чинниками внутрішнього і зовнішнього середовища, станом розвитку НТП, державною політикою на сучасному етапі в напрямі ін-

новаційної діяльності підприємств. Крім того, стратегії розвитку інноваційної діяльності спрямовані на вирішення важливих економічних і соціальних проблем, з якими нині зіштовхуються сільськогосподарські підприємства.

Формування регіональної інноваційної стратегії сільськогосподарських підприємств залежить

від територіальних чинників: економічного, інституціонального та соціального розвитку певного регіону. Для Львівської області мають бути враховані такі чинники: близькість до кордону з Польщею, розвиток інфраструктури, розвиток підприємницької діяльності та інші притаманні цьому регіону особливості (рис. 2).

Рис. 2. Формування інноваційної стратегії розвитку сільськогосподарських підприємств Львівської області

Джерело: власна розробка авторки

Сформована інноваційна стратегія розвитку залежить від потреб підприємства та розробляється під впливом зовнішнього і внутрішнього середовища, що постійно змінюється. Тому вони повинні бути гнучкими і в разі певних змін керівництво сільськогосподарських підприємств має вчасно реагувати, ухвалюючи ефективні управлінські рішення.

Висновки. Впровадження інновацій є неминучим елементом сучасного сільськогосподарського виробництва, вирішенням соціально-економічних проблем аграрної сфери, пов'язаних із пошуком механізмів підвищення економічних показників діяльності сільськогосподарських підприємств та забезпеченням населення високоякісною продукцією.

Нині існує багато проблем, які заважають ефективному розвитку сільськогосподарських

підприємств: недостатнє інвестування інноваційної діяльності через відсутність фінансових ресурсів, недосконала нормативно-правова база та державна політика тощо. Проте сільськогосподарські підприємства Львівщини спрямовують свою діяльність на підтримку інноваційного розвитку, намагаються втримати й покращити свої позиції на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Запропоновані напрями інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств та інноваційна стратегія дадуть змогу підприємствам постійно вдосконалювати виробничий процес, виробляти продукцію з новими споживчими якостями, освоювати нові сегменти ринку. Завдяки обґрунтованому і своєчасному залученню інновацій підприємства зможуть ефективно здійснювати свою діяльність, підвищувати конкурентоспроможність і престиж.

Бібліографічний список

1. Долгошея Н. О. Організаційно-економічний механізм інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки. *Вісник ЖДТУ*. 2011. № 1 (55). С. 192–195.
2. Комплексна програма підтримки та розвитку сільського господарства у Львівській області на 2021–2025 роки. URL: <http://loda.gov.ua> (дата звернення: 17.05.2022).
3. Матеріали щодо слухань у Комітеті Верховної Ради України з питання «Законодавче забезпечення розвитку Національної інноваційної системи: стан та шляхи вирішення» від 07.06.2016 р. URL: <http://kno.rada.gov.ua/print/74391.html> (дата звернення: 30.05.2022).
4. Національна економічна стратегія на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 03 берез. 2021 р. № 179. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179> (дата звернення: 30.05.2022).
5. Олійник О. В., Сідельнікова І. В. Інноваційна діяльність: особливості розвитку і активізації в аграрному виробництві. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія «Економіка»*. 2017. Вип. 17. С. 73–82.
6. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України від 8 верес. 2011 р. № 3715-VI (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17> (дата звернення: 10.05.2022).
7. Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 лип. 2019 р. № 256-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80> (дата звернення: 28.05.2022).
8. Саблук П. Т. Інноваційна модель розвитку аграрного сектору економіки України та роль науки в її становленні. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. Серія: Економіка та менеджмент*. 2016. № 9. С. 34–42.
9. Сидоров Я. О. Правове забезпечення державної політики розвитку аграрних інноваційних відносин: теоретичні та практичні питання. *Право і суспільство*. 2020. Вип. 1. С. 228–235.
10. Таран С. Ф. Чинники розвитку інноваційного підприємництва регіону. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 5. С. 46–51.
11. Шаманська О. І. Формування системи інноваційно-орієнтованого розвитку аграрних підприємств. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 19. С. 17–23.
12. Шебаніна О. В., Кормишкін Ю. А. Сучасна парадигма інноваційного розвитку аграрного підприємства. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2019. Вип. 3. С. 4–10.
13. Шпикуляк О. Г., Грицаєнко М. І. Розвиток інноваційної діяльності в аграрній сфері: менеджмент та ефективність: монографія. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2016. 424 с.

Стаття надійшла 13.06.2022

УДК 636.32/38:636.084:663.127
JEL Q01; Q13; Q18

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ДРІЖДЖОВИХ БІОДОБАВОК У РАЦІОНАХ ГОДІВЛІ МОЛОДНЯКУ ОВЕЦЬ

І. Польовий, аспірант

ORCID ID: 0000-0001-6643-7158

Інститут сільського господарства Карпатського регіону НААН

<https://doi.org/10.31734/economics2022.29.080>

Польовий І. Економічна ефективність застосування дріжджових біодобавок у раціонах годівлі молодняку овець

Пробіотики – це живі штами мікроорганізмів, які, потрапляючи в травний тракт тварин, продуктами своєї життєдіяльності оптимізують наявний у ньому кількісний і якісний склад мікробіоти та виявляють стимулюючий вплив на її метаболічну активність.

Пребіотики – це неперетравлювані складові компоненти різних видів мікроорганізмів та деяких рослин, які селективно стимулюють життєдіяльність мікрофлори у різних відділах травного тракту тварин. На відміну від пробіотиків, пребіотики виявляють стимулюючий ефект на метаболічну активність наявної в травному тракті мікробіоти, сприяючи при цьому її активному росту й розвитку. Однією з важливих переваг пребіотиків є те, що вони стійкі до кислотності шлунка та абсорбції і гідролізу ферментами шлунково-кишкового тракту тварин.

Відомо, що використання про- і пребіотичних добавок у раціонах жуйних, і зокрема овець, стимулює процеси обміну речовин в організмі та інтенсивність росту і розвитку тварин. Проведеними нами впродовж останніх трьох років дослідженнями встановлено позитивний вплив про- і пребіотичних препаратів вітчизняного виробництва, виготовлених на основі хлібопекарських дріжджів *Saccharomyces cerevisiae*, при їх додаванні до раціонів годівлі овець, на метаболічні процеси в організмі тварин та їхній ріст і розвиток. Проте залишається нез'ясованим питання економічної ефективності використання вказаних дріжджових біодобавок у раціонах цього виду тварин. Виходячи з викладеного, метою роботи було встановлення економічної ефективності використання про- і пребіотичних добавок вітчизняного виробництва за їх використання в раціонах молодняку овець.

Проведеними дослідженнями встановлено, що введення пробіотика «Ензимактив» і пребіотика «Інактивовані сухі глютаціонові дріжджі» до комбікорму ярок 11-12-місячного віку в зимовий стійловий період у кількостях відповідно 0,8 та 1,4 % від маси корму стимулює ріст і розвиток тварин, підвищує ефективність використання кормів, дозволяє за рахунок збільшення приростів живої маси отримати додатково 11–18 грн прибутку з розрахунку на одну тварину. Загалом на основі одержаних результатів зроблено висновок про те, що використання вказаних дріжджових про- і пребіотичних добавок вітчизняного виробництва у складі концентрованих кормів для ярок у досліджуваних кількостях є доцільним і економічно обґрунтованим.

Ключові слова: ярки, годівля, комбікорм, пробіотики, пребіотики, економічна ефективність.

Poliovyi I. Economic efficiency of using yeast bio-additives in epy feeding rations of young sheep

Probiotics are epy living strains of microorganisms which enter the digestive tract of animals and optimize the quantitative and qualitative composition of microbiota, as well as have a stimulating effect on its metabolic activity.

Prebiotics are indigestible components of various species of microorganisms and a number of plants that selectively stimulate the microflora in different parts of the digestive tract of animals. Unlike probiotics, prebiotics have a stimulating effect on the metabolic activity of the microbiota present in the digestive tract, promoting its active growth and development. One of the important advantages of prebiotics is that they are resistant to gastric acidity, absorption, and hydrolysis by enzymes of the gastrointestinal tract of ruminants.

It is known that the use of pro- and prebiotic additives in the diets of ruminants, in particular sheep, stimulates metabolic processes in the body and intensity of growth and development of animals. The present research conducted over the past three years has established the positive effect of domestically produced pro- and prebiotic preparations, made on the basis of baker's yeast *Saccharomyces cerevisiae*, when added to sheep's feed rations, on metabolic processes in the animal's body and their growth and development. However, the question of economic effectiveness of the specified yeast bioadditives' use in the diets of this species of animals remains unclear. Based on the above mentioned, the aim of this work is to establish the economic efficiency of using domestically produced pro- and prebiotic additives when they are added to the diets of young sheep.

The conducted studies established that introduction of the probiotic «Enzymactiv» and prebiotic «Inactivated dry glutathione yeasts» into the combined feeding of 11–12-months-old ewes during the winter stall period in amounts of 0.8 and 1.4 % by mass respectively, stimulates growth and development of animals. It also increases the efficiency of fodder

use, allows to get an additional profit of 11–18 UAH per animal due to increase in the live weight. In general, on the basis of the obtained results, it is concluded that the use of the indicated yeast pro- and prebiotic supplements of domestic production as part of concentrated fodder for young ewes in the studied quantities is expedient and economically justified.

Key words: young ewes, feed, combined feed, probiotics, prebiotics, economic efficiency.

Постановка проблеми. Низкою наукових досліджень доведено, що використання про- і пребіотиків, виготовлених на основі дріжджових грибків, у раціонах годівлі овець у період активного функціонування передшлунків стабілізує кислотність рубцевого середовища, активує ферментативні мікробні бродильні процеси в ньому, покращує субстратне забезпечення енергетичних і синтетичних процесів органів і тканин, підвищує інтенсивність росту та м'ясу і вовнову продуктивність тварин. Водночас залишається нез'ясованим питання економічної ефективності використання про- і пребіотичних добавок у раціонах овець різних вікових і продуктивних груп, і насамперед молодняку тварин. Проведеними нами попередніми дослідженнями встановлено, що оптимальними щодо продуктивної і метаболічної дії кількостями в комбікормах для ярок асканійської м'ясововнової породи з кросбредною вовною 11–12-місячного віку є 0,8 % пробіотика «Ензимактив» і 1,4 % пребіотика «Інактивовані сухі глютаціонові дріжджі» від маси корму [5; 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковими експериментами, проведеними останніми роками в Україні та за її межами, переконливо доведено, що використання про- і пребіотичних добавок у раціонах тварин стимулює процеси обміну речовин в організмі та їх продуктивні якості [1; 4; 6–9]. Використання цих біодобавок у раціонах жуйних тварин, зокрема овець, завдяки наявності передшлунків характеризується специфікою порівняно з моногастричними тваринами [1; 6; 7]. Встановлено, що про- і пребіотичні препарати, введені до раціонів молодняку овець, стимулюють ріст і розвиток корисної мікробіоти рубця, пригнічують життєдіяльність патогенної мікрофлори кишечника, активують метаболічні процеси в організмі, підвищують продуктивні якості тварин [1; 4–9]. Водночас відкритим залишається питання щодо економічної ефективності використання про- і пребіотичних добавок у раціонах молодняку цього виду тварин.

Постановка завдання. Завданням публікації є представлення результатів дослідження з обґрунтуванням економічної ефективності використання різних доз дріжджових біодобавок віт-

чизняного виробництва фірми «Компанія Ензим» (м. Львів) у раціонах годівлі молодняку овець.

Виклад основного матеріалу. Апробацію з дослідження економічної ефективності використання про- і пребіотичних дріжджових біодобавок у раціонах годівлі молодняку овець проведено в умовах вівцеферми Державного підприємства дослідного господарства ДПДГ «Грусятічі» (с. Грусятічі Жидачівського р-ну Львівської обл.) та відділу дрібного тваринництва Інституту сільськогосподарства Карпатського регіону НААН упродовж двомісячного стійлового періоду (лютий–березень). Методом аналогів за живою масою і віком (маса ярок на початку дослідження становила в середньому 38 кг, вік – 11 міс.) сформовано три групи ремонтних ярок асканійської м'ясововнової породи по 20 голів у кожній. Тварини мали вільний доступ до питної води. Основний раціон ярок контрольної групи складався з 1,1 кг сіна лучного злаково-різнотравного і 0,5 кг комбікорму за рецептом К 83-19-89, що забезпечувало потребу в основних поживних речовинах, макро- і мікроелементах відповідно до вітчизняних норм годівлі молодняку овець [2]. Яркам 2- і 3-ї дослідних груп у складі комбікорму додатково згодовували відповідно пробіотик «Ензимактив» (ЕА) у дозі 0,8 % та пребіотик «Інактивовані сухі глютаціонові дріжджі» (ІСГД) у дозі 1,4 % від маси корму. Схема дослідження щодо встановлення економічної ефективності використання про- і пребіотичних добавок у раціонах ярок наведена в табл. 1.

У дослідженнях використовували пробіотик ЕА і пребіотик ІСГД вітчизняного виробництва фірми «Ензим» (м. Львів). Компонентний склад комбікорму для піддослідних ярок і його поживна цінність наведені в табл. 2.

Після завершення експерименту визначали приріст живої маси тварин за дослідний період, середньодобові прирости живої маси, грошові витрати на про- і пребіотичні добавки та корми, а також додаткову грошову виручку за прирости живої маси тварин. Отримані цифрові дані обробляли статистично, використовуючи стандартні комп'ютерні програми. Під час визначення економічної ефективності використання про- і пребіотичних добавок у раціонах годівлі молодняку овець використовували методичні рекомендації [3].

Результати досліджень щодо інтенсивності росту ярок наведено в табл. 3.

Таблиця 1

Схема досліду із встановлення економічної ефективності використання біодобавок у раціоні ярок

Група ярок	Кількість тварин у групі	Склад раціону
Контрольна	20	Основний раціон (ОР) – 1,1 кг лучного сіна + 0,5 кг стандартного комбікорму
Дослідна 1	20	ОР+0,8 % ЕА від маси комбікорму
Дослідна 2	20	ОР+1,4 % ІСГД від маси комбікорму

Таблиця 2

Компонентний склад і поживна цінність комбікорму К 83 19-89 для годівлі ярок

Назва кормів	Вміст, %
Кукурудза	10
Овес	15
Ячмінь	30
Пшениця	15
Висівки пшеничні	15
Шрот соняшниковий	12
Монокальційфосфат	1
Сіль	1
Премікс	1
В 1 г комбікорму міститься:	
сухої речовини, г	846
обмінної енергії, МДж	10,7
сирого протеїну, г	146
сирого жиру, г	32
сирої клітковини, г	84
кальцію, г	3
фосфору, г	6

Таблиця 3

Показники інтенсивності росту ярок ($M \pm m$, $n=20$)

Показник	Група		
	контрольна	дослідна 1	дослідна 2
	$M \pm m$	$M \pm m$	$M \pm m$
Жива маса, кг:			
на початок досліду	36,00±0,25	36,10±0,23	36,07±0,22
на кінець досліду	39,93±0,31	41,60±0,31***	41,43±0,26***
Приріст маси тіла:			
за період, кг	3,93±0,17	5,50±0,21***	5,37±0,15***
середньодобовий, г	65,56±2,87	91,67±3,55***	89,44±2,46***

Примітка: *** $P < 0,001$

Наведені в табл. 3 дані свідчать про те, що використання добавок пробіотику ЕА та пребіотику ІСГД у вказаних дозах у складі комбікорму для молодняку овець у середньому в 1,4 раза підви-

щує середньодобові прирости маси їхнього тіла за експериментальний період. Встановлено також (табл. 4), що введення пробіотику «Ензим-актив» і пребіотику «Інактивовані сухі глютагіо-

нові дріжджі» до комбікорму ярок у кількості відповідно 0,8 та 1,4 % від його маси підвищує ефективність використання кормів, дозволяє за раху-

нок збільшення приростів живої маси отримати додатково 11–18 грн прибутку з розрахунку на одну тварину.

Таблиця 4

Економічна ефективність використання про- і пребіотичних добавок у раціонах годівлі ярок

Показник	Група		
	контрольна	дослідна 1	дослідна 2
Згодовано кормів, ц:			
сіна	19,8	19,8	19,8
комбікорму	9	9	9
ЕА		0,072	
ІСГД			0,09
Вартість кормів, грн:			
сіна	3960,0	3960,0	3960,0
комбікорму	7662,6	7662,6	7662,6
ЕА		1584	
ІСГД			1620
Всього витрат, грн	11622,60	13206,6	13242,6
± до контролю		1584,0	1620,0
Отримано приросту за період досліду, кг	118	165	161
Вартість приросту, грн	5310	7425	7425
± до контролю		2115,0	1935,0
Вартість додатково отриманої продукції всього, грн		531,0	315,0
у т. ч. на одну голову, грн		17,7	10,5

Одержані результати загалом свідчать про те, що введення вказаних дріжджових біодобавок до комбікорму молодняку овець у досліджуваних кількостях є доцільним і економічно обґрунтованим.

Висновки. Встановлено, що застосування у складі комбікормів для ярок 11–12-місячного віку дріжджових кормових біодобавок вітчизняного виробництва, пребіотика «Ензимактив» і пребіотика «Інактивовані сухі глутатіонові дріжджі», у дозах відповідно 0,8 і 1,4 % від маси концкормів стимулює ріст і розвиток тварин та підвищує економічну ефективність використання кормів.

Бібліографічний список

1. Вовк С. О., Польовий І. В. Пребіотики у годівлі жуйних тварин. *Вісник Агрофорум*. 2019. № 18 (113). С. 18–20.
2. Довідник з повноцінної годівлі сільськогосподарських тварин / І. І. Ібатулін та ін. Київ: Аграрна наука, 2016. 300 с.

3. Коваленко Г. В., Альбашенко О. С. Економіка і бухгалтерський облік у тваринництві: метод. рекомендації. Миколаїв, 2016. 64 с.

4. Мазуренко М. О. Пребіотичні препарати у тваринництві. Вінниця, 2011. 68 с.

5. Польовий І. В., Вовк С. О. Імунологічний профіль крові ярок за використання у раціонах про- і пребіотичних добавок. *Вісник аграрної науки*. 2011. № 11 (824). С. 82–86.

6. Пребіотики в годівлі тварин і птиці / С. О. Вовк, А. І. Дмитроца, І. В. Польовий, В. М. Бучинський. *Передгірне та гірське землеробство і тваринництво*. 2021. № 69, ч. 1. С. 157–168.

7. Markowiak P., Slizewska K. The role of probiotics, prebiotics and synbiotics in animal nutrition. *Gut Pathogens*. 2018. Vol. 10, No 21. P. 2–20.

8. Sethy K., Dhaigude V., Duibedi B. Prebiotics in animal feeding. *The Pharma Innovation J*. 2017. No 6 (11). P. 482–486.

9. Uyeno Y., Shigemori S., Shimosato T. Effect of Probiotics/Prebiotic in Cattle Health and Productivity. *Microbs Environ*. 2015. 30 (2). P. 126-132. doi: 10.1264/jisme.2.ME14176.

Стаття надійшла 02.09.2022

Розділ 4

РОЗВИТОК МЕНЕДЖМЕНТУ І МАРКЕТИНГУ В АПК

УДК 005.332.4:631.115.11

JEL Q18; M11; O33

ІННОВАЦІЙНО-КРЕАТИВНА МОДЕЛЬ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

Р. Великий, аспірант

ORCID ID: 0000-0002-1000-9995

Львівський національний університет природокористування

<https://doi.org/10.31734/economics2022.29.084>

Великий Р. Інноваційно-креативна модель управління конкурентоспроможністю фермерських господарств

Стаття присвячена обґрунтуванню теоретичних основ і розробці науково-практичних підходів формування та реалізації інноваційно-креативної моделі управління конкурентоспроможністю фермерських господарств. Практичний аспект проблеми окреслений необхідністю генерування на всіх рівнях управління економікою дієвих механізмів, які б спонукали до вироблення управлінських інновацій з метою формування конкурентних переваг у привабливих та прибуткових для фермерських господарств сферах діяльності.

Розглянуто принципи інноваційного та креативного вдосконалення управління конкурентоспроможністю фермерських господарств. Представлено авторське трактування поняття «креативне управління», основний зміст якого орієнтований на розв'язання актуальних колективних завдань і ґрунтується на сучасних інноваційних технологіях та командній роботі. З'ясовано, що креативність в управлінні зумовлена постіндустріальним етапом розвитку економіки, який характеризується переходом від товарного виробництва до сервісної економіки. Впровадження інновацій у виробничий та управлінський процес стає можливим за рахунок креативності – здатності генерувати нові ідеї та способи ефективного вирішення проблем. Встановлено, що креативність в управлінні конкурентоспроможністю фермерських господарств дає змогу фермерам оперативно вирішувати складні завдання, творчо підходити до процесу управління господарством. Креативність в управлінні конкурентоспроможністю характеризує фермера як відкрити, наполегливу, незалежну особу, позбавлену традиційного мислення та готову до втілення принципово нових ідей.

Змодельовані послідовність розробки креативних ідей та система інноваційно-креативного управління конкурентоспроможністю фермерських господарств дозволяють сформувати соціально-професійні компетентності та управлінські креативності фермера як голови і керівника фермерського господарства. Використання інноваційно-креативної моделі управління забезпечує конкурентоспроможність фермерських господарств, особливо в умовах стрімкої мінливості ділового життя. Економічним виміром креативності є виявлення впливу інновацій на підприємство і, як наслідок, генерування та стимулювання продуктивності й економічного зростання фермерських господарств. Результативною опцією креативних рішень та інновацій в управлінні конкурентоспроможністю є їх комерційна реалізація.

Ключові слова: фермерські господарства, конкурентоспроможність, управління, креативність, інновації, модель.

Velykyi R. Innovative and creative model of managing competitiveness of farming enterprises

The article is devoted to substantiation of the theoretical principles and development of the scientific and practical approaches to formation and implementation of the innovative and creative model of managing competitiveness of farming enterprises. The practical aspect of the problem is determined by the necessity to generate effective mechanisms which would facilitate development of managerial innovations at all levels to create competitive advantages in the branches which are attractive and profitable for farms.

The research considers principles of the innovative and creative improvement of the management of farms' competitiveness. The work presents author's interpretation of the concept of «creative management». Its main focus is made on solution of the relevant collective tasks and based on the modern innovative technologies and team work. It is determined that creativity in management is caused by the post-industrial stage of the economy development which is characterized by transition from commodity production to the service economy. Introduction of innovations in the production and management processes can be implemented due to creativity, i.e. the ability to generate new ideas and ways

of effective solution of problems. It is confirmed that creativity in managing competitiveness of farming enterprises enables farmers to solve complicated tasks, to be creative in the process of farm management. Creativity in competitiveness management is the characteristic of a farmer who is an open, persistent, independent person with a non-traditional way of thinking and readiness to realize principally new ideas.

The modeled sequence of the stages of a creative idea development and the system of innovative and creative management of farms' competitiveness provide for development of the social and professional competence and managerial creativity of a farmer as a head and a manager of the farming enterprise. Application of the innovative and creative model of management ensures competitiveness of farms, especially in the conditions of rapid changes in the business life. The economic dimension of creativity is revealed in the impact of innovations on business and thus, in generation and stimulation of productivity and economic growth of farms. Commercial implementation is the resulting option of creative decisions and innovations in competitiveness management.

Key words: farming enterprises, competitiveness, management, creativity, innovations, model.

Постановка проблеми. Фермерські господарства є особливими сільськогосподарськими підприємствами і мають суттєвий вплив на розвиток сільських територій. Створення та діяльність фермерських господарств залежать від наявності в конкретної особи чи сім'ї ділянки сільськогосподарських угідь. Право власності чи оренди на землю є ключовим чинником, який визначає винятково аграрний статус цього виду підприємництва в аграрній економіці. Попри помітну диференціацію фермерських господарств України за величиною виробничого потенціалу [3, с. 168–169], усі вони змушені функціонувати в конкурентному середовищі та генерувати конкурентні переваги, відмінні від тих, які формують великі сільськогосподарські підприємства. Підвищення рівня конкурентоспроможності фермерських господарств безпосередньо залежить від інноваційності в управлінні цим явищем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти конкурентоспроможності сільськогосподарських товаровиробників привертала увагу низки вітчизняних учених. У їхніх працях висвітлені теоретичні, методичні та прикладні засади зміцнення та оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, показані особливості конкурентних відносин в аграрному секторі економіки. Водночас окремі вчені актуалізують використання людиноцентричного та інноваційно-креативного підходу в управлінні конкурентоспроможністю підприємств аграрного сектору України [5]. Так, інноваційно-креативний компонент розвитку системи корпоративних управлінських відносин визнають як запоруку підвищення конкурентоспроможності підприємств у сучасних ринкових умовах [2]. Інноваційну конкурентоспроможність підприємства трактують як здатність продукувати результат, відмінний від аналогів, що забезпечить підприємству економічне зростання у довгостро-

ковій перспективі [1]. Зустрічаємо наукові праці, де розкрито принципи інноваційного та креативного вдосконалення менеджменту організацій, підприємств та установ, зміст його функцій, методів, організаційного і правового забезпечення [6].

Наведені концепції підтверджують багатогранність і неоднозначність феномена інноваційно-креативної моделі конкурентоспроможності підприємств. Незважаючи на те, що кожна з теорій збагатилася науковий доробок, жодна з них не є системною та вичерпною. З позиції розвитку фермерства, управлінський аспект інноваційно-креативної моделі конкурентоспроможності фермерських господарств потребує вдосконалення.

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування теоретичних основ і розробка науково-практичних підходів формування та реалізації інноваційно-креативної моделі управління конкурентоспроможністю фермерських господарств.

Виклад основного матеріалу. Станом на 1 липня 2021 року, тобто до початку повномасштабного військового вторгнення Росії в Україну, кількість фермерських господарств становила 48,4 тис. Рекордна кількість фермерів була зареєстрована у 2013 році – 49,1 тис. одиниць. Проте, через деструктуризацію в галузевій та організаційній структурах сільськогосподарського виробництва, до 2015 року їх кількість зменшилася на 11 %, тобто на 5467 одиниць. І лише у 2015–2021 роках зафіксована позитивна динаміка – зростання кількості фермерських господарств на 4714 одиниць.

Очевидно, що воєнні дії та окупація майже п'ятої частини території України негативно позначаться як на тенденціях кількості господарств, так і в результатах їхнього господарювання. Так, через війну Україна втратила чверть посівних площ. Непоправну шкоду діяльності фермерських

господарств спричиняють розривання логістичних та економічних ланцюгів, втрата внутрішніх ринків збуту та контрактів на експорт сільськогосподарської продукції. У таких форс-мажорних обставинах класичний менеджмент не сприяє вирішенню злободенних управлінських проблем. Фермерські господарства потребують вироблення нової парадигми управління, зокрема й управління конкурентоспроможністю. Через зміну умов конкуренції, переміщення центрів привабливості агробізнесу в ланцюгу створення вартості, у фермерів виникає потреба пошуку нових джерел конкурентних переваг. Тобто зовнішнє середовище породжує інші прояви конкуренції, які потребують нових підходів до побудови моделі управління конкурентоспроможністю фермерських господарств на засадах інноваційності та креативності. Практичний аспект проблеми окреслений необхідністю генерування на всіх рівнях управління економікою дієвих механізмів, які б спонукали до вироблення управлінських інновацій з метою формування конкурентних переваг у привабливих та прибуткових для фермерських господарств сферах діяльності.

Креативність з позиції управління конкурентоспроможністю являє собою здатність фермера генерувати нові ідеї, відхиляючись від шаблонного мислення, нестандартним чином успішно вирішувати виробничі та комерційні завдання. Креативне управління переплітається з інноваційним управлінням. У загальному розумінні креативний менеджмент пов'язаний із творчим управлінським процесом, який орієнтований на розв'язання актуальних колективних завдань і ґрунтується на сучасних інноваційних технологіях і командній роботі. Специфікою інноваційного менеджменту є генерування якомога більшої кількості ідей, пов'язаних з інноваціями. Тобто креативне управління координує інноваційний процес фермерських господарств відповідно до завдань їх стратегічного розвитку. Креативне управління – це синтез наукових знань про створення і широке застосування у сфері управління інноваційного менеджменту, тобто нових комбінацій уже існуючих технологій, оригінальних ідей, критичного мислення.

Креативність в управлінні зумовлена постіндустріальним етапом розвитку економіки, який характеризується переходом від товарного виробництва до сервісної економіки. При цьому дієвість та гнучкість системи управління залежать від рівня адаптації до умов господарювання фермерських господарств. Якісна система менеджменту визначає здатність фермерських господарств ге-

нерувати інновації, диверсифікувати свою діяльність, розвиватися і конкурувати на ринку сільськогосподарської продукції та послуг. Ознакою креативності та інноваційності системи управління конкурентоспроможністю фермерських господарств є перевищення темпів змін усередині конкретних господарств порівняно з темпами змін на ринку.

Креативність та інноваційність є ключовими чинниками досягнення успіхів у галузі сільського господарства. Здебільшого у фермерських господарствах інновації мають адаптивний характер – вони охоплюють процес поступового вдосконалення наявних технологій чи послуг, що суттєво впливає на покращання конкурентоспроможності. Інновації у фермерстві – це спроба здійснити змістовні, цілеспрямовані зміни в економічному потенціалі окремих фермерських господарств, це вдале використання ідей і створення нових можливостей. Водночас інновації потребують знань, творчого мислення, винахідливості і цілеспрямованості фермера та персоналу. Отож, креативність в управлінні конкурентоспроможністю фермерським господарством дає змогу фермеру оперативного виконувати складні завдання, творчо підходити до процесу управління господарством. Креативність в управлінні конкурентоспроможністю характеризує фермера як відкритого, наполегливого, незалежного особу, позбавлену традиційного мислення та готову до втілення принципово нових ідей. Такий фермер уміє концентрувати увагу на суті проблем, які пов'язані з конкурентоспроможністю, на засадах конструктивної активності успішно здійснює цілеспрямовані зміни щодо вдосконалення структури чи системи управління конкурентоспроможністю його господарства. Таким чином, у фермера формується нова соціально-професійна компетенція – управлінська креативність. Ознакою її є здатність до продуктивної активності, а результатом – формування та застосування нових нестандартних підходів, технологій і методів управління конкурентоспроможністю.

Загальними проявами креативності, які також властиві управлінню конкурентоспроможністю, є:

- оригінальність (незвичайність способу вирішення проблеми);
- еластичність (уміння швидко змінювати способи дій);
- самостійність (здатність розвивати свої здібності);
- продуктивність (здатність генерувати максимальну кількість ідей та засобів вирішення конкретної проблеми);

– точність (здатність вдосконалювати продукт креативності, тобто надавати йому завершеної форми);

– прогностичність (уміння передбачати розвиток подій за певних умов).

Розробка креативних ідей в управлінні конкурентоспроможністю фермерських господарств може мати таку послідовність (рис. 1).

Креативне мислення набуває особливої актуальності, коли перед фермером постають завдання подолання стереотипів в управлінні, усунення застарілих технологій та впровадження інновацій у виробничий процес. Ознакою креативного мислення фермера є здатність винайти і реалізувати новий підхід в управлінні конкурентоспроможністю фермерського господарства. Умови функціонування фермерських господарств повсякчас формують нові комбінації чинників конкурентної боротьби і ставлять фермерів перед необхідністю протистояти і відповідати їм. У таких умовах фермер не завжди може скористатися старим управлінським досвідом, оскільки зіштовхується з блискавичним старінням фактів, теорій і методів управління. У конкурентному середовищі сільськогосподарських товаровиробників дедалі затребуванішими стають творчі та інтелектуально розвинуті особистості, які швидко навчаються та адаптуються до мінливих ситуацій, здатні ухвалювати нестандартні рішення та висувати оригінальні ідеї. При цьому, на нашу думку, креативне управління конкурентоспроможністю фермерських господарств невіддільне від понять самостійності і відповідальності за власні рішення та дії фермера.

Професійні знання, креативне мислення, творчі здібності, особисті комунікації та достатній досвід роботи завжди слугують основними чинниками формування соціально-професійних компетентностей та управлінської креативності фермера як голови і керівника фермерського господарства. На рис. 2 зображено модель інноваційно-

креативного управління конкурентоспроможністю фермерських господарств.

У контексті досліджуваної проблематики неабияке значення має професійна інтуїція фермера. Адже, прислухаючись до свого внутрішнього голосу, фермер ухвалює найправильніші рішення в управлінні конкурентоспроможністю, висуває творчі ідеї, знаходячи найкоротший шлях від усвідомлення свого бажання до його реалізації. Професійна інтуїція, яка ґрунтується на великому життєвому досвіді та наслідді фермерських династій, дозволяє фермеру ставити під сумнів те, що здається очевидним, відкриваючи тим самим нові можливості в управлінні конкурентоспроможністю та фермерським господарством загалом.

Економічним виміром креативності є виявлення впливу інновацій на підприємництво і, як наслідок, генерування та стимулювання продуктивності й економічного зростання фермерських господарств. Результативною опцією креативних рішень та інновацій в управлінні конкурентоспроможністю є їх комерційна реалізація. При цьому доречно стверджувати, що креативні ідеї в управлінні конкурентоспроможністю володіють власною цінністю, яка проявляється в розмірі прибутку. Позитивна динаміка прибутку фермерського господарства, отриманого за результатами реалізації інноваційних та креативних управлінських рішень, є безпелеційною ознакою зростання рівня конкурентоспроможності фермерського господарства. При цьому основною проблемою фермерських господарств залишається шлях від розробки і вибору креативної ідеї до отримання прибутку. Це має бути не просто процес перетворення нових ідей на прибуток, а формування корпоративної культури змін. Нововведення повинні не лише дозволятися, вони мають бути нормою фермерського господарства – скрізь і для всіх учасників виробничого та управлінського процесів.

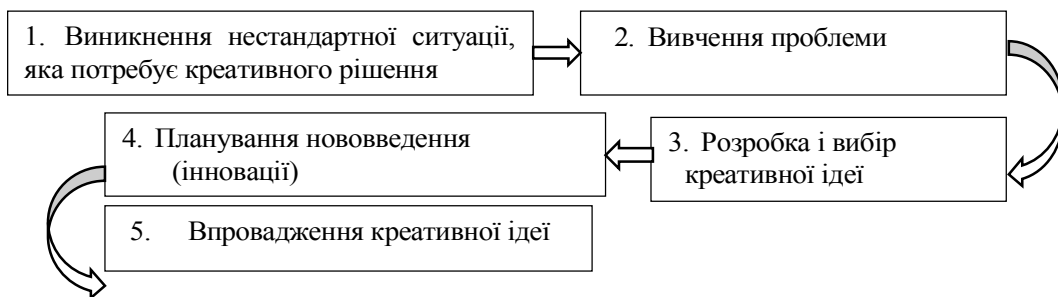

Рис. 1. Послідовність розробки креативних ідей

Джерело: власна розробка автора

Рис. 2. Модель інноваційно-креативного управління конкурентоспроможністю фермерських господарств
Джерело: власна розробка автора

Висновки. Для підвищення конкурентоспроможності фермерських господарств особливу увагу приділяють інноваціям, зокрема в системі управління. Впровадження інновацій у виробничий та управлінський процес стає можливим за рахунок креативності – здатності генерувати нові ідеї та способи ефективного вирішення проблем.

Використання інноваційно-креативної моделі управління забезпечує конкурентоспроможність фермерських господарств, особливо в умовах стрімкої мінливості ділового життя. Доволі часто фермерські господарства змушені кардинально вдосконалити управління не лише через конкуренцію та заради прибутку, а й заради виживання. Готовність фермерів генерувати та впроваджувати креативні ідеї та новаційні рішення в систему управління підвищує конкурентоспроможність фермерських господарств.

Загалом креативні фермери надають перевагу інноваційним рішенням, вирізняються оригінальністю поглядів, гнучкістю та конструктивністю дій у нестандартних ситуаціях, незалежністю суджень. В управлінні конкурентоспроможністю фермерських господарств фермери створюють умови для творчого прояву ініціативи інших працівників, вони готові ризикувати і вчитися на помилках.

Бібліографічний список

1. Бояринова К. О., Ніканорова А. Ю. Інноваційна конкурентоспроможність підприємств: чинники активізації та підходи до забезпечення. *Підприємництво та інновації*. 2018. № 6. С. 7–13. URL: <https://www.ei-journal.in.ua/index.php/journal/article/view/137> (дата звернення: 25.06.2022).
2. Галахова Т. О. Інноваційно-креативний компонент розвитку менеджменту. *Ефективна економіка*. 2014. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3629> (дата звернення: 29.06.2022).
3. Гнатишин Л. Б. Виробничий потенціал фермерських господарств: монографія. Львів: Сполом, 2018. 404 с.
4. Гнатишин Л. Б. Особливості конкурентоспроможності потенціалу фермерських господарств. *Вісник Львівського національного аграрного університету: економіка АПК*. 2011. № 18 (1). С. 56–62.
5. Жигулін О. А. Управління конкурентоспроможністю підприємств аграрного сектору: інноваційно-креативний підхід. *Агросвіт*. 2017. № 14. С. 39–44.
6. Зеніна-Біліченко А. С. Методичні аспекти інноваційного та креативного проектування управлінської діяльності. *Вісник ХНАУ: економічні науки*. URL: https://visen.knau.kharkov.ua/20191_20.html (дата звернення: 25.06.2022).

Стаття надійшла 25.08.2022

УДК 658.1:005.921
JEL L10

ВИБІР СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

С. Яців, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-5242-7845

Львівський національний університет природокористування

<https://doi.org/10.31734/economics2022.29.089>

Яців С. Вибір стратегії розвитку підприємства

Стратегічне планування є важливим інструментом державного регулювання, що допомагає підтримувати необхідні економічні пропорції, забезпечує узгоджене цілеспрямоване функціонування всіх підсистем господарського комплексу регіону. За стратегічного планування розширюються можливості для виявлення закономірностей і тенденцій регіонального розвитку, зростає ступінь передбачуваності змін та поведінки різних суб'єктів господарювання. На регіональному рівні виникають питання не лише вдосконалення самої конструкції регіонального господарства через проведення певної структурно-інвестиційної політики, а й узгодження процесів виробництва, розподілу, обміну і споживання для гармонійного поєднання інтересів суб'єктів регіональної економіки.

Сучасні реалії та необхідність адаптації вітчизняних підприємств до складних умов реформування економіки зумовили активізацію інтересу до розробки стратегій підприємств (фірм), оскільки без виявлення перспектив і передбачення майбутніх тенденцій розвитку практично неможлива і розробка тактичних заходів у складних ринкових умовах.

Підприємства – це відкриті системи, що активно взаємодіють із зовнішнім середовищем. Бурхливі й неоднозначні зміни середовища є передумовою розробки на підприємстві системи гнучкого пристосування до змін. Саме в рамках стратегічного аспекту діяльності кожне підприємство може швидко реагувати на зміни середовища і при цьому зберігати успішність та результативність діяльності в довгостроковому періоді.

Швидкі зміни розвитку підприємства, що пов'язані з появою нових технологій, глобалізацією діяльності, посиленням конкуренції на ринках готової продукції та ресурсів зумовлюють необхідність його пристосування до змін навколишнього середовища, прогнозування своїх дій і розробки стратегії на майбутнє.

Стратегія розвитку підприємства розробляється в процесі здійснення механізму стратегічного управління. Еволюція систем управління підприємством проходила паралельно зі змінами умов діяльності підприємств, підвищенням рівня нестабільності зовнішнього середовища. Таким чином, з часом система стратегічного управління підприємством все більш ускладнювалася і змінювався зміст стратегії розвитку підприємства.

Ключові слова: стратегія, цілі, підприємства, розвиток, технології, конкуренція, управління.

Yatsiv S. Choosing of a strategy for enterprise development

Strategic planning is an important tool of state regulation, which helps to maintain the necessary economic proportions, ensures coordinated and purposeful functioning of all subsystems of the economic complex of the region. Under strategic planning, opportunities to identify patterns and trends of regional development expand, the degree of predictability of changes and behavior of various business entities increases. At the regional level, it is necessary to consider both improving the structure of the regional economy through implementation of a certain structural and investment policy, and harmonizing the processes of production, distribution, exchange and consumption for a harmonious combination of the interests of the subjects of regional economy.

Current realities and the need to adapt domestic enterprises to the complex conditions of economic reform have led to an increased interest to development of the strategies for enterprises (firms), since without identifying prospects and predicting future development trends, it is practically impossible to develop tactical measures in difficult market conditions.

Enterprises are open systems that actively interact with the external environment. Violent and ambiguous changes in the environment are a prerequisite for the development of a system of flexible adaptation to changes at the enterprise. It is within the framework of the strategic aspect of activity that every enterprise can quickly respond to changes in the environment and at the same time maintain the success and effectiveness of its activities in the long term.

Rapid changes in development of an enterprise associated with the emergence of new technologies, globalization of activities, increased competition in the markets of finished products and resources determine the need for it to adapt to changes in the surrounding environment, forecast its actions and develop a strategy for the future.

The company's development strategy is developed in the process of implementing the strategic management mechanism. The evolution of enterprise management systems took place in parallel with changes in the operating conditions of enterprises, an increase in the level of instability of the external environment. Thus, over time, the system of strategic management of the enterprise has become more and more complicated, and the content of the enterprise's development strategy has changed.

Key words: strategy, goals, enterprises, development, technologies, competition, management.

Постановка проблеми. Сучасна турбулентність бізнес-середовища зумовлює необхідність вирішення проблем гнучкої адаптації підприємств до зовнішніх змін у процесі досягнення цілей їхнього розвитку. Відповідно до цих змін та умов функціонування підприємств змінюються методи прийняття рішень та нагальною стає потреба щодо визначення стратегічних пріоритетів розвитку підприємства. Мінливість зовнішнього середовища, посилення конкуренції, пандемія COVID-19 вимагають уміння передбачити можливість виникнення проблемних ситуацій, які негативно вплинуть на роботу і розвиток підприємства. Необхідно мати наготові заздалегідь спроектований механізм їх вирішення у вигляді конкретних стратегічних альтернатив у межах кожного напрямку розвитку, щоб уникнути збитків за допомогою наявних ресурсів і можливостей їх нарощення.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває пошук стратегічних альтернативних рішень у системі стратегічного управління підприємствами, зростають роль і значення процесу розробки та реалізації стратегії підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичні, практичні й методологічні аспекти формування та реалізації стратегій підприємств розглядалися в працях таких вітчизняних і зарубіжних вчених-економістів, як Т. Калінеску, Ю. Романовська, О. Кирилов [1], З. Шершньова, С. Оборська [7], О. Маслак, Ю. Огерчук, Т. Маслак [3], В. Пастухова [4], М. Саєнко [6], А. Чандлер, М. Портер [5], О. Пушкар, Ю. Рубін, В. Стародубровська, Р. Фатхутдінов, О. Чернега, А. Юданов та ін. Проте аналіз літературних джерел показує, що чіткої, конкретної послідовності дій щодо формування та реалізації стратегії немає. Але практика бізнесу свідчить, що успішну стратегію не можна скопіювати і єдиних стратегічних пріоритетів для всіх підприємств також не існує.

Постановка завдання. Наше завдання – проаналізувати різні трактування сутності поняття «стратегія», розглянути відомі види стратегічних альтернатив, запропонувати комплексні етапи вибору стратегії розвитку на основі аналізу стратегічних альтернатив, перелічити проблеми, які можуть виникнути під час вибору стратегії.

Виклад основного матеріалу. Трактуючи терміна «стратегія» в наукових працях здійснюється з різних позицій. Сучасне визначення стратегії важко сформулювати однозначно. Велика кількість відомих учених пропонувала власне

бачення змісту стратегії, але їхні визначення мають різний зміст. Визначення стратегії дається вченими в багатьох варіантах. Якщо б існувала лише одна ідеальна позиція, тоді не було б жодної потреби у виборі стратегії. Кожне підприємство прагнуло б першим знайти та зайняти цю позицію. Суть стратегічного позиціонування полягає у виборі видів діяльності, відмінних від видів діяльності конкурентів. Згідно з комплексним підходом, стратегія – це програма функціонування підприємства в зовнішньому середовищі, взаємодії з конкурентами, реалізації інтересів акціонерів, зміцнення конкурентних позицій підприємства, задоволення клієнтів. У роботі вітчизняних вчених Т. В. Калінеску, Ю. А. Романовської, О. Д. Кирилова пропонується «за доцільне розглядати стратегію як встановлений набір напрямків діяльності (цілей та способів їх досягнення) для забезпечення поновленої відмінності та прибутковості підприємства» [1].

Різноманітність у підходах до визначення стратегії все ж не створює суттєвого протиріччя щодо процедур і дій, пов'язаних з її розробкою та реалізацією. На практиці розробка стратегії передбачає виконання таких етапів: визначення стратегічної установки, місії, цілей існування, політики розвитку підприємства; аналіз стратегічного потенціалу підприємства; аналіз зовнішнього середовища підприємства; визначення можливих стратегічних зон господарювання; визначення стратегічних альтернатив та формування «стратегічного набору» підприємства (сукупності стратегій, що розробляються на різних рівнях управління); розробка довгострокових планів, програм, тактичних планів, оперативних організаційних планів. Ці етапи можуть повторюватися й коректуватися в процесі формування стратегії.

Розробка стратегії – це, по-перше, отримання певного уявлення про майбутній розвиток підприємства (фірми); по-друге, активне використання підприємством сучасних методів управління, що забезпечують певну збалансованість і майбутні напрями розвитку підприємства. Сучасні стратегії ґрунтуються на активному обліку сьогоденних умов, у рамках яких працює визначене підприємство, усвідомленні завдань, які стоять перед ним, що сприяє виникненню найрізноманітніших проєктів розвитку, які, своєю чергою, зумовлюють вибір такого варіанта стратегії розвитку, який забезпечить стабільність підприємства та високі економічні результати. Стратегічна концепція розвитку підприємства повинна формуватися з урахуванням основних тенденцій державної економічної політики, яка реалізується. У практич-

ному плані це зумовлює необхідність постійного коректування стратегічної парадигми розвитку підприємства в рамках схеми: ситуація в економіці – державна економічна політика – стратегія підприємства – ефективність реалізації. Не можна розділити плани підприємства і держави, основоположні принципи їхньої політики. Усі спроби їх відокремлення один від одного можна розглядати як негативні. Підприємство, природно, має свої корпоративні інтереси, але вони не повинні протистояти економічним інтересам держави. Зміцнення становища підприємства на внутрішньому і зовнішньому ринках відповідає інтересам як його самого, так і держави. Глобалізація економічних процесів, зростання конкуренції між виробниками, збільшення впливу високотехнологічних компаній зумовили широке визнання стратегічного мислення як єдиного правильного підходу до управління підприємством в умовах ринку і вже у 80–90-х рр. ХХ ст. стратегія стає невід’ємною частиною управління бізнесом практично у всіх країнах з ринковою економікою [2].

За визначенням З. Є. Шершньової та С. В. Оборської [7], у сучасній економічній літературі існують дві основні концепції стратегії: філософська та організаційно-управлінська. Філософська зосереджує увагу на визначенні напрямку розвитку організації, який дає відповідь на запитання, в якому бізнесі діє організація і в якому бізнесі вона повинна бути. А стратегію бізнесу розробляють для того, щоб зв’язати внутрішні можливості (потенціал) організації з її зовнішнім середовищем. З цієї позиції представники філософської концепції дають таке визначення стратегії: позиція, спосіб життя, що не дає зупинитися на досягнутому, а орієнтує на постійний розвиток; інтегральна частина менеджменту, що дає змогу усвідомити майбутнє; процес мислення, інтелектуальні вправи, які потребують спеціальної підготовки, навичок і процедур; відтворювана цінність, що дає змогу досягти найкращих результатів, активізувати діяльність всього персоналу; шаблон логічної, послідовної поведінки, яка складається на підприємстві свідомо чи стихійно. Відповідно до іншої – організаційно-управлінської концепції – стратегія пов’язана з конкурентними діями, заходами та методами ведення стратегічної діяльності організації. Вона містить відповідь на питання, як організація діє на вибраних нею ринках. Таку стратегію в літературі називають «конкурентною стратегією» і розглядають як довгострокові ідеї діяльності організації, спосіб досягнення цілей, який вона визначає для себе, керуючись власними

міркуваннями в межах умов, що надає зовнішнє середовище [7].

Стратегія підприємства – це систематичний план потенційної поведінки організації в умовах наявності неповної інформації про майбутній розвиток середовища та підприємництва, розроблений на основі формування місії, довгострокових цілей, а також шляхів і правил прийняття рішень для найефективнішого використання стратегічних ресурсів, сильних сторін і можливостей, усунення слабких сторін та захисту від загроз зовнішнього середовища задля майбутньої прибутковості [6].

Розгляд існуючих концепцій стратегії дає змогу виділити декілька підходів до визначення сутності стратегії. Класичним підходом до визначення стратегії є її ототожнення із засобом досягнення цілей підприємства. Він заснований на тому, що формулювання стратегічних цілей підприємства невід’ємно пов’язане з розробкою шляхів їх досягнення, і тому в даному розумінні стратегія визначається як план або модель дій. Так, А. Чандлер розглядав стратегію як визначення основних довгострокових цілей та орієнтирів підприємства, визначення курсу дій і розподіл ресурсів, необхідних для їх досягнення. При цьому основним процесом у виборі та розробці стратегії він визначав раціональне планування [4].

Складність формування стратегії розвитку полягає в тому, що за різних теоретико-методологічних підходів цей процес розглядається з конкретної позиції, а саме формування стратегії як: процес осмислення; формальний процес; аналітичний процес; процес передбачення; ментальний процес; процес, що розвивається; колективний процес; реактивний процес; процес трансформації.

Стратегія розробляється у формі структурованих планових документів, в яких певним чином пов’язуються потреби зростання одних видів бізнесу підприємства і скорочення інших.

Перелік типових стратегічних рішень, із яких підприємство має здійснити свій вибір, охоплює:

збереження досягнутих позицій на ринках збуту продукції при зміні умов ринку;

збільшення обсягів продажу при збереженні структури і номенклатури продукції та географії ринків;

збільшення обсягів продажу за рахунок освоєння нових видів продукції при збереженні географії ринків;

збільшення обсягів продажу за рахунок освоєння нових видів продукції і виходу на нові ринки збуту;

зменшення обсягів продажу за рахунок згорання виробництва нерентабельних та неконкурентоспроможних видів продукції;

збільшення частки обсягу продажів на ринку без зниження ціни тощо [8].

На наступному етапі еволюції концепції стратегії розвитку підприємства стратегію починають ототожнювати з процесом організації, адаптації, підтримки та довгострокового спрямування бізнесу підприємства.

Стратегія як процес стосується впливу підприємства як на зовнішні, так і на внутрішні чинники. Дії підприємства стосовно зовнішніх чинників зводяться головним чином до дослідження їхнього існуючого та прогнозованого стану і визначення тих, зміни яких фірма може контролювати. Ключовими завданнями стратегії за такого підходу є:

визначення чинників зовнішнього середовища підприємства, які воно може змінити в сприятливому для себе напрямі;

виявлення внутрішніх чинників, які необхідно змінити для ефективного пристосування до тих коливань чинників зовнішнього середовища, які підприємство не в змозі контролювати.

Таким чином, стратегія розуміється як постійна зміна підприємства або регулярна його адаптація до можливих (необхідних) змін у середовищі на шляху до досягнення мети.

Останній етап еволюції концепції стратегії розвитку підприємства припадає на сучасний період, який характеризується сповільненням економічного зростання, посиленням кон'юнктурної нестабільності, високим рівнем динаміки цін на ринках, у галузях і в технологіях під впливом інформаційних технологій, непередбачуваністю ринку, посиленням конкуренції, глобалізацією економіки тощо.

Сучасна модель стратегії – це модель адаптивної поведінки для забезпечення ефективного функціонування і досягнення довгострокових цілей – орієнтирів організації. На думку деяких учених, останніми роками стратегічне управління дедалі більше доповнюється якісними особливостями, що дає підстави твердити про його трансформацію в систему стратегічного підприємництва [8].

Ключові проблеми, які спричинюють ризики та можуть виникати під час вибору стратегії, такі:

- нечітко сформульовані місія та бачення компанії, що не дає змоги визначитися зі стратегією розвитку в межах ключових пріоритетів;

- недостатній рівень компетентності працівників, залучених до проекту розроблення стратегії розвитку компанії;

- вузький набір використаного інструментарію під час оцінювання та вибору стратегічних альтернатив;

- користування неточною інформацією, інформацією, яка не стосується вибору стратегії, сумнівними джерелами інформації;

- ставлення до процесу вибору стратегії на основі стратегічних альтернатив як до формальності тощо [3].

Для полегшення розробки стратегії розвитку регіону доцільно використовувати «дерево цілей», яке повністю відображає взаємозв'язок і взаємозалежність різноманітних цілей регіону. Для побудови «дерева цілей» переважно застосовують метод дезагрегації і метод забезпечення необхідних умов. «Дерево цілей» – це наочне графічне зображення підпорядкованості та взаємозв'язку цілей, що демонструє розподіл загальної (генеральної) мети або місії на підцілі, завдання та окремі дії. «Дерево цілей» можна визначити як «цільовий каркас» організації, явища чи діяльності.

Висновки. Під час розробки стратегії потрібно сформулювати цілі, які поєднують інтереси всіх суб'єктів господарювання регіонального ринку та населення, проранжувати цілі за ступенем їх пріоритетності, визначити комплекс умов, що забезпечують досягнення цих цілей, оцінити можливість регіону в забезпеченні цих умов, правильно розподілити доходи та інвестиції, створити механізм впливу на поведінку всіх суб'єктів регіону. Стратегічні пріоритети розвитку підприємства являють собою найважливіші, чітко сформульовані стратегічні цілі підприємства, які слугують основою для розробки стратегії, керівництвом при її реалізації, критерієм її ефективності. Пріоритети стратегічного розвитку повинні відповідати критеріям доцільності, ефективності та перспективності. Для визначення стратегічних пріоритетів розвитку підприємства необхідно провести аналіз стану підприємства на поточний момент; визначити «сильні» і «слабкі» сторони підприємства (SWOT-аналіз); спрогнозувати розвиток ринку; визначити перспективні сфери і види діяльності, сегментів ринку; проаналізувати інвестиційні та інноваційні можливості підприємства.

Бібліографічний список

1. Калінеску Т. В., Романовська Ю. А., Кирилов О. Д. Стратегічний потенціал підприємства: формування та розвиток: монографія. Луганськ: Східноукр. нац. ун-т ім. Володимира Даля, 2007. 272 с.
2. Кравченко О. В. Поняття стратегії розвитку підприємства. URL: http://www.uabs.edu.ua/images/stories/docs/K_BOA/kravchenko_023.pdf (дата звернення: 05.03.2022).
3. Маслак О. О., Огерчук Ю. В., Маслак Т. О. Особливості вибору стратегії розвитку вітчизняних підприємств на основі аналізу стратегічних альтернатив. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2021. № 2 (6). С. 65–71.
4. Пастухова В. В. Стратегічне управління підприємством: філософія, політика, ефективність. Київ: КНТЕУ, 2002. 301 с.
5. Портер М. Стратегія конкуренції: пер. з англ. Київ: Основи, 1998. 390 с.
6. Сасенко М. Г. Стратегія підприємства: підручник. Тернопіль: Екон. думка, 2017. 390 с.
7. Шершньова З. С., Оборська С. В. Стратегічне управління. Київ: КНЕУ, 1999. 384 с.
8. Юшкевич О. О. Конспект лекцій з дисципліни «Стратегія розвитку підприємства». Житомир, 2021. URL: <https://learn.ztu.edu.ua> (дата звернення: 05.03.2022).

Стаття надійшла 01.07.2022

УДК 331.108.2
JEL 24

ТАЛАНТ-МЕНЕДЖМЕНТ – РЕАЛЬНІСТЬ СУЧАСНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Л. Балаш, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-5950-5236

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

О. Лисюк, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0001-5121-359X

Львівський національний університет природокористування

Г. Гринишин, к. е. н.

ORCID ID: 000-0001-5224-9631

*Львівський національний університет ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С. З. Гжицького*

О. Бінерт, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0001-5436-0106

Львівський національний університет природокористування

Д. Кобилкін, к. т. н.

ORCID ID: 0000-0002-2848-3572

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

<https://doi.org/10.31734/economics2022.29.094>

Балаш Л., Лисюк О., Гринишин Г., Бінерт О., Кобилкін Д. Талант-менеджмент – реальність сучасного менеджменту

Незважаючи на те, що талант-менеджмент вважається одним із найперспективніших підходів до менеджменту персоналу, про що свідчить велика кількість іноземної наукової та науково-популярної літератури, слід зазначити, що організації в Україні нечасто звертаються до питання управління талантами. Інакше кажучи, талант-менеджмент має несистемний характер, що робить його малоефективним. Одночасно діяльність організацій, орієнтована на ціннісну оцінку вже працюючих фахівців, дозволяє створювати простір для формування й розвитку культури талант-менеджменту працівників. Запровадження системи талант-менеджменту дає змогу якісно оцінити кожного працівника і збільшити його мотиваційний потенціал роботи, адже він опирається на принципи забезпечення підприємств лояльними та вмотивованими фахівцями. Тому ігнорування талант-менеджменту як основного напрямку управління персоналом в довгостроковій перспективі може стати основою занепаду підприємства.

У науковому дослідженні аргументовано важливість залучення та утримання талановитого персоналу в організації та обґрунтовано необхідність виокремлення талановитих працівників як окремої категорії персоналу.

Дослідження зосереджене на аналізі етапів управління талантами. За допомогою дослідження вдалося з'ясувати, як розвиток персоналу та основна діяльність компанії повинні реалізовуватися в процесі досягнення цілей компанії. Науковою новизною дослідження є візуалізація циклу управління талантами та застосування матричних методів оцінювання вже працюючих працівників. У результаті виконаних досліджень запропоновано заходи щодо впровадження талант-менеджменту як HR-стратегії фірми. Вони передбачають підвищення рівня компетенцій працівників завдяки впровадженню програми із залучення, утримання, розвитку, просування талантів. Програма повинна бути адаптованою під потребу кожного працівника таким чином, щоб вони могли розвивати свої здібності та вміння. Це, своєю чергою, сприятиме підвищенню мотиваційного потенціалу роботи кожного працівника та позитивно відобразатиметься на кінцевих результатах діяльності організацій.

Ключові слова: талант, талант-менеджмент, управління, організація, мотиваційний потенціал, матричні методи оцінювання.

Balash L., Lysiuk O., Hrynyshyn H., Binert O., Kobylkin D. Talent management is the reality of modern management

Despite the fact that talent management is one of the most promising approaches to personnel management, as evidenced by the large amount of foreign scientific and popular science literature, it should be noted that organizations in Ukraine rarely consider the issue of talent management. In other words, talent management is unsystematic, and thus inefficient. At the same time, the activities of organizations focused on evaluation of the existing professionals allow creating space for the formation and development of a culture of employee talent management. Introduction of the talent

management system provides qualitative assessment to each employee and increases his/her motivational potential. Talent management is based on the principles of providing companies with loyal and motivated professionals. Therefore, ignoring the talent of management as the main direction of personnel management in the long run may be the basis for the decline of the enterprise. The research substantiates importance of attracting and retaining talented people in the organization. The need to manage talented employees for the development of the company is highlighted. The purpose of the study is to substantiate the factors influencing attractiveness of the organization for talented employees and to identify the concepts of «talent management» and «personnel management», as well as their differences on the basis of detailed analysis. The content of the concepts «talent», «talent management» is studied and the problems in the field of human resources management are determined. Much of the article is focused on the analysis of the stages of talent management. The study reveals how the development of personnel and the main activities of the company should be implemented in the process of achieving the company's goals. The scientific novelty of the study is the visualization of the talent management cycle and matrix methods of evaluating the existing employees. As a result of the research, the authors propose measures to implement talent management as an HR strategy of the company. They provide for increasing the level of competencies of employees through implementation and development of programs to attract, retain, develop and promote the talents. The program must be adjusted to the needs of each employee, so that talents can develop their potential and skills.

Key words: talent, talent management, management, organization, motivational potential, matrix evaluation methods.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення російської орди в Україну стало викликом для всіх сфер. Важка ноша – розбудова держави після перемоги – лягає на плечі українців. Особистості нової формації, які володіють професійними та власними якостями, що відповідають сучасним реаліям, вселяють надію на швидку відбудову України. Водночас сучасні умови глобалізації економіки змушують компанії вступати в жорстку конкурентну боротьбу за увагу споживача, використовуючи для цього наявні унікальні ресурси. Володіння сировиною, фінансами та інформацією перестає бути значною перевагою в конкурентоспроможності. В умовах сьогодення найціннішими стають людські ресурси. Перед компаніями постають проблеми із залучення, утримання, розвитку персоналу, який би був зацікавлений у процвітанні компанії та приніс їй найбільший прибуток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Поняття талант-менеджменту та управління талантами розглядається у працях Д. Марча, Д. Стерлінга, Ш. Ейкора, В. Савченка, Е. Майклза, А. Робертсона, А. Шахбазова, А. Швайера та інших.

Варто виділити значний внесок у розвиток теми управління талантами Джеймса Марча та Джона Стерлінга.

У 1991 р. спеціаліст із теорії організації Джеймс Марч у статті «Дослідження та використання в організаційному навчанні» висвітлив цікаву думку про те, що за допомогою математичних методів можна з'ясувати таке: якщо компанія ставить за головну мету виживання на ринку, то їй необхідно зосередитись на розвитку продуктивності праці найменш ефективних працівників. Якщо

ж фірма своєю головною метою вважає зайняття лідируючих позицій, то їй потрібно спрямувати свою діяльність на підбір і розвиток найрезультативнішого персоналу [5].

Слід зазначити, що й до цього вчені висловлювали свої думки стосовно управління персоналом. Наприклад, автор статті «Ефект Пігмаліону» (журнал *Harvard Business Review*, 1969 р.) Джон Стерлінг заявив, що керівники відіграють одну з найважливіших ролей у житті та розвитку свого персоналу. За його словами, управлінці повинні оберігати свій найцінніший ресурс – молодих талановитих фахівців [4].

Проте саме Джеймс Марч першим провів межу між управлінням персоналом та управлінням талантами і виділив суттєві відмінності між цими поняттями (рис. 1).

Логіка полягає в тому, що чим більше схожі люди в команді, тим краще. Отже, потрібно створити групу з однаковим рівнем знань, схожими цінностями та цілями. Потім створити одну стратегію розвитку на всіх і працювати в задоволення. Проте професор Гарвардського університету Шон Ейкор довів, що ця думка є хибною. Дослідження підтверджують, що чим більш одноманітний склад команди, тим вона слабша, навіть якщо там самі зірки. Команду потрібно створювати з різносторонніх людей, щоб підвищувати результати. А працювати потрібно окремо над розвитком кожного. Це дасть змогу забезпечити кожному працівнику потрібний рівень допомоги в реалізації себе та визначити таланти, які будуть забезпечувати успішну діяльність компанії [11].

На думку А. В. Савченка, «...управління талантами – цілеспрямована діяльність організації, сфокусована на виявленні, добір, розвиток, використання, утримання, мотивацію і кар'єрне зростання

талановитих працівників, яких вона потребує нині та в майбутньому для вирішення нових складних

нестандартних завдань з метою підвищення своєї конкурентоспроможності на ринку» [8, с. 419].

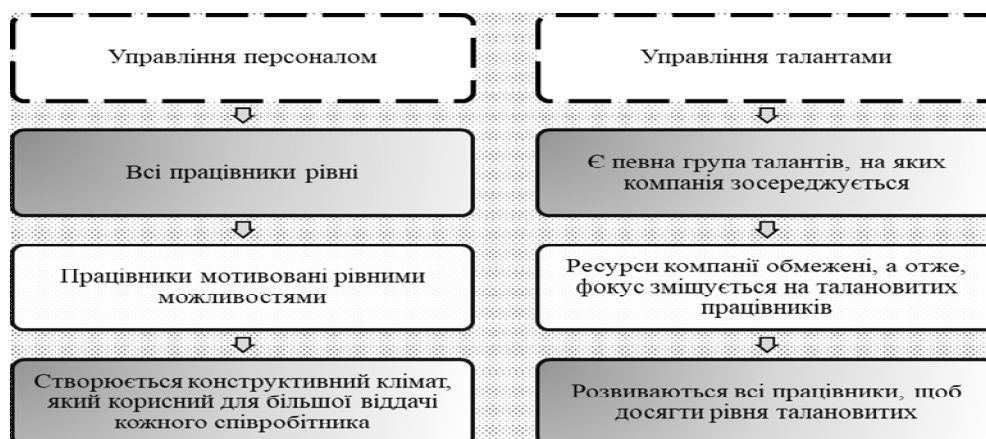

Рис. 1. Відмінності між «управління персоналом» і «управління талантами»

Джерело: [5]

Теперішня ситуація на ринку повністю підтверджує ці слова.

На сьогодні залишається відкритим питання не стільки залучення, як утримання й оцінки вже працюючих талановитих людей у компанії. Актуальним є розвиток інструментарію щодо управління талантами.

Методологічні засади дослідження становлять економіко-статистичні та загальнонаукові методи: наукового узагальнення, історико-економічний, монографічний – для виокремлення теоретичних підходів до талант-менеджменту і на цій основі формування сучасного напряму його оптимізаційного розвитку; холістичний підхід, дедукції, індукції – для визначення розбіжностей і сутності понять «управління персоналом» і «управління талантами»; системно-структурний аналіз, зіставлення – з метою вдосконалення підходів до технологій формування талант-менеджменту підприємств; абстрактно-логічний – для мотивування використання здібнісного напряму розвитку талант-менеджменту; матричний – для можливості оцінювання вже працюючого персоналу; емпіричний – використовується з метою формування способів використання оптимізаційних технологій формування персоналу підприємств.

Інформаційними джерелами дослідження є аналіз наукової літератури вітчизняних і зарубіжних учених з питань функціонування системи талант-менеджменту й застосування інструментарію формування талант-менеджменту у підприємстві, а також інтернет-ресурси.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у вивченні змісту понять «талант», «талант-менеджмент» та формуванні пропозицій щодо технологій оцінки таланту працівників в організації.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні вже неактуально здійснювати загальне управління персоналом. Кадрова стратегія підприємства повинна передбачати талант-менеджмент, який буде активно реалізовуватись на практиці та розвивати талант кожного окремого працівника.

Погляди вчених, економістів, підприємців стосовно характеристики поняття таланту різняться поміж собою, що наочно ілюструє рис. 2.

Аналізуючи формулювання різних авторів – учених, керівників та власників організацій – можемо відзначити, що остаточного визначення таланту немає, оскільки ракурси та критерії різняться. На основі цього нами виокремлено чотири з них до розкриття його змісту: талант – це дар Божий, талант як здібність, як результативність та як потенціал.

Талановиті працівники є як «взірець», на який рівняються інші працівники. Талановиті люди прості у висловлюваннях і цим здатні зацікавити колег своїм завзяттям і цікавим, креативним баченням вирішення проблем. Хотілося б бачити лише позитивні сторони. Утім, на практиці не все так гладко. Передусім, талановитий працівник має «вписатися» в команду, створити здорову конкуренцію серед працівників, а не то замість «мотора» талант стає поштовхом до міжособистісних конфліктів у ньому. А ще таланти мають низку особливостей, які роблять менеджмент досить складним завданням [1].

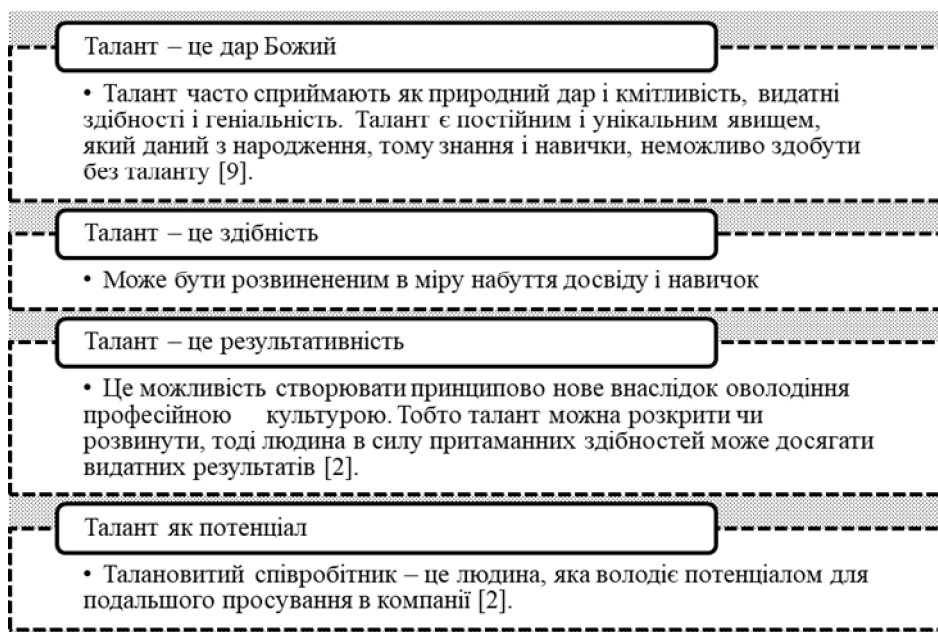

Рис. 2. Погляди науковців, економістів, підприємців стосовно поняття таланту

Джерело: згруповано авторами на основі [2; 9]

Такі працівники мудро оцінюють свій потенціал, орієнтовані на зростання, пошук нового досвіду, саморозвиток. Це амбітні люди, які уміють відповідати за результати своєї праці. Кожна талановита людина буде ефективним працівником, коли працюватиме в належних умовах і отримуватиме задоволення від своєї праці, діяльності.

Аналізуючи вітчизняні особливості управління талантами, варто зауважити, що організації, котрі діють в Україні, умовно поділяються на дві категорії:

- «пострадянські», де основою менеджменту є традиційні стилі управління. Такій системі менеджменту притаманні низька якість компетентнісних характеристик працівників, оскільки недооцінюється важливість для організації талановитих працівників. При «пострадянській» системі управління діє опір змінам, вимоги ринку враховуються дуже поверхнево, не сприймаються аргументи щодо першочергової необхідності розвитку персоналу тощо;

- «інноваційні» – як правило, це організації з міжнародним капіталом, яким притаманне чіткіше розуміння того, що основним чинником досягнення успіху організації є необхідність у формуванні та розвитку талантів. Хотілося б вірити, що універсальні світові правила, які торкаються управління талантами, у найближчому часі будуть застосовуватися в діяльності всіх організацій без винятку.

Таким чином, чим швидше відбудеться зміни в системі вітчизняного менеджменту, тим швидше відбудеться процес трансформації української економіки на європейський рівень.

Отже, компанії, які бажають працювати ефективно і результативно, намагаються створити найбільш сприятливі умови для свого персоналу, щоб надалі забезпечити їхній послідовний розвиток і зростання для успішної роботи всієї організації. Саме сукупність цих заходів називається талант-менеджментом.

Талант-менеджмент – це новий напрям в HR-управлінні. Вперше термін був вжитий Девідом Уоткінсом з Softscape у статті, опублікованій в 1998 р. [10]. У 2004 р. поняття було більш детально розвинене в книзі «Система управління талантами». А в кінці 90-х рр. XX ст. міжнародна консалтингова компанія опублікувала звіт «Війна за таланти» [3]. Таланти (highpotential) – співробітники, які виділяються своїми здібностями та амбіціями. Їхні дії та рішення оригінальні, іноді йдуть урозріз зі встановленими нормами та правилами. При цьому ефективність функції, яку виконують таланти, може стрімко та суттєво зростати. З погляду бізнесу, таланти – це працівники, здатні досягати виняткових результатів, які визнаються і винагороджуються власниками, менеджерами та споживачами.

Управління талантами (talentmanagement) – система, націлена на підвищення рівня компетен-

цій працівників шляхом впровадження та розвитку програм із залучення, утримання, розвитку, просування талантів [6].

Логічно, що будь-яка компанія зацікавлена в тому, щоб її персонал працював ефективно і з високою віддачею. Щоб використати потенціал талановитих співробітників, компанії вдаються до талант-менеджменту. Концепція управління персоналом полягає не в простому забезпеченні оптимальних умов роботи, як було раніше [7].

Попри те, що талановитий працівник є необхідною для компанії, працювати з талантами не так-то й просто. Потрібно докласти чимало зусиль, щоб створити сприятливі умови для становлення та професійного зростання співробітника. Ще більших старань потребує спрямування нових умінь у правильне русло та на користь компанії [11].

Зосередитись більш детально варто на етапах управління талантами. Цикл управління талантами охоплює 5 пунктів.

Рис. 3. Етапи талант-менеджменту

Джерело: власні дослідження авторів

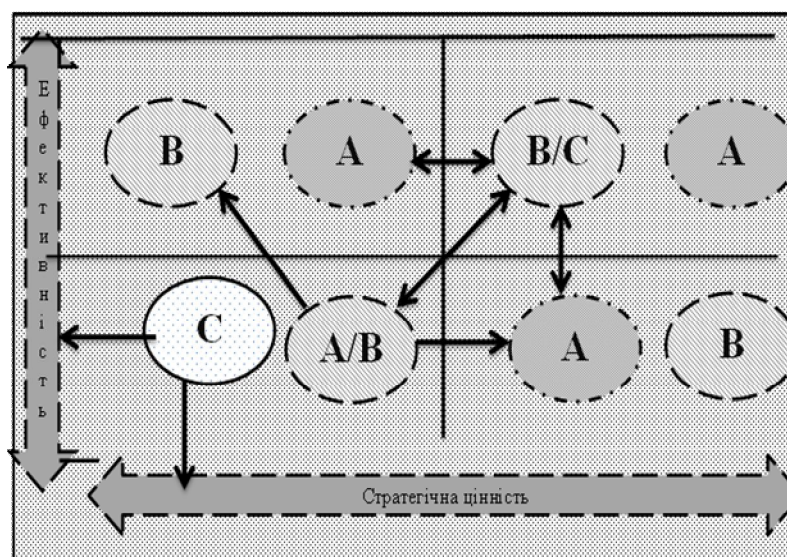

Рис. 4. Оцінювання вже працюючих фахівців

Джерело: власні дослідження авторів

Щоб визначити той рівень майстерності, який вважається талантом у компанії, необхідно створити портрет талановитого співробітника. Він може містити такі пункти опису:

- демонструє високі результати роботи;
- займається професійним розвитком;

- гнучкий і комунікабельний;
- здатний до ефективної роботи в команді [8].

Оцінювати фахівців необхідно для того, щоб скласти уявлення про їхній потенціал. Це можна робити на стадії рекрутингу і полегшити

цим процес відбору кандидатів. Оцінка вже працюючих фахівців допоможе виявити прихований потенціал співробітників, який, можливо, не виявлявся повною мірою (рис. 3): А – це таланти, В – звичайні працівники, С – працівники з найнижчим рівнем ефективності. На основі даних щодо оцінки фахівців вже можна скласти програму управління талантами.

Програма повинна бути адаптованою під потребу кожного працівника таким чином, щоб працівники могли розвивати свій потенціал і відповідати вимогам квадранта А – таланти. Сприяння у підвищенні мотиваційного потенціалу роботи кожного працівника позитивно відобразиться на кінцевих результатах діяльності організацій.

Групи С краще позбуватись, адже ці працівники безперспективні.

Отож, виходячи з усього викладеного, необхідно розуміти, що розвиток персоналу та його робота повинні бути в одній зв'язці та доповнювати один одного. Тому талант-менеджмент має передбачати для співробітників робочі завдання, які підштовхуватимуть і мотивуватимуть їх вивчати та освоювати нові знання й навички, зростаючи професійно та не зупинятися на досягнутому.

Вища мета талант-менеджменту схожа на завдання доброго фермера – створити сприятливі умови, за яких посів може зійти і дати максимальний урожай [10].

Висновки. З вищенаведеного дослідження можемо зробити висновок про те, що сутність талант-менеджменту полягає в акцентуванні уваги організації на талановитих працівниках та виявленні чинників, що впливають на привабливість організації для талантів. При цьому слід зосередитися детальніше на етапах управління талантами. Спочатку оцінити рівень майстерності працівника, а вже потім вирішувати, в який спосіб можна максимально та оптимально його використати в організації.

Саме тому в організаціях доречно створювати програму управління талантами, яка повинна бути адаптованою під потреби кожного працівни-

ка таким чином, щоб таланти мали змогу вдосконалити особисті здібності та уміння. А тоді всі інші працівники організації, відповідно до програми, матимуть змогу розвиватись і переходити в бажану групу.

Бібліографічний список

1. Балаш Л. Людина в системі організаційної поведінки. *Вдосконалення фінансово-кредитного механізму забезпечення інноваційного розвитку економіки*: зб. тез Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. Ч. 2. Львів, 2020. С. 114–116.
2. Балаш Л., Лисюк О. Теоретичні аспекти мотивації як способу підвищення продуктивності праці в аграрних підприємствах. *Проблеми обліково-аналітичного забезпечення управління підприємницькою діяльністю*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 21 квіт. 2021 р.) / за ред. К. А. Пилипенко. Полтава: ПДАУ, 2021. С. 738–741.
3. Біллсберрі Д. Як підібрати і зберегти потрібний персонал. Дніпропетровськ: Баланс-клуб, 2002. 256 с.
4. Ефект Пігмаліона у сфері управління. URL: <https://presa.com.ua/psykholohiia/efekt-pigmaliiona-u-sferi-upravlinnya.html> (дата звернення: 31.03.2022).
5. Марч Дж. Організаційна наука: Дослідження та використання в організаційному навчанні. *INFORMS*. 1991. Vol. 2. P. 71–81. URL: http://www-management.wharton.upenn.edu/pennings/documents/March_1991_exploration_exploitation.pdf (дата звернення: 31.03.2022).
6. Робертсон А. Управління талантами: Як отримати вигоду з таланту ваших підлеглих. Київ: Баланс Бізнес Букс, 2004. Т. 1. 200 с.
7. Савченко А. Знайти або виростити таланти. *Кадровик: Кадровий менеджмент*. 2007. № 5. С. 73–76.
8. Савченко А. В. Розвиток персоналу: підручник. 2-ге вид., перероб. і доповн. Київ: КНЕУ, 2015. 505 с.
9. Українська психологічна термінологія: словник-довідник / за ред. М.-Л. А. Чепи. Київ, 2010. 302 с.
10. Уоткінс Д. Лайтер. Програма для управління талантами. Центр зворотного зв'язку для всіх організаційних функцій – Softscape, 1998.
11. Rak Y., Kobylnik D. S. Model of resource management in projects of the conditions improvement of implementation of System 112. *Technology, Computer science, Safety Engineering: Scientific issues Jan Dlugosz University in Czestochowa*. 2014. Vol. 2. P. 297–301.

Стаття надійшла 09.06.2022

УДК 338.02:638.15
JEL G30; Q42

РОЛЬ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ У ВАРТІСНО-ОРІЄНТОВАНОМУ УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВОМ

Е. Чернодубова, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0001-7696-3215

А. Мартинов, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0001-9337-9141

О. Розмислов, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0003-1307-9662

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

<https://doi.org/10.31734/economics2022.29.100>

Чернодубова Е., Мартинов А., Розмислов О. Роль нематеріальних активів у вартісно-орієнтованому управлінні підприємством

У статті розглянуто сутність базових категорій нематеріальних активів та вартісно-орієнтованого управління підприємством. Визначено чинники, що впливають на вартість підприємства. Обґрунтовано роль нематеріальних активів у вартісному управлінні підприємством. Розкрито теоретико-методичні основи впровадження нематеріальних активів у діяльності підприємства, що сприятиме підвищенню їх ринкової вартості. Розглянуто основні нефінансові чинники успішності сучасних підприємств. Визначено непрямі методи оцінки, які дають змогу оцінити внесок як матеріалізованих, так і нематеріалізованих активів у вартість підприємства. Досліджено моделі, які ілюструють місце та роль нематеріальних активів у створенні вартості суб'єкта господарювання. Визначено чинники, які впливають на стійке зростання прибутковості підприємств. Досягнення цих цілей неможливе без використання нематеріальних активів. Доведено необхідність узагальнення науково-методичних підходів до вартісно-орієнтованого управління діяльністю підприємства на основі врахування інтересів усіх його стейкхолдерів – інвесторів, кредиторів, акціонерів, постачальників, клієнтів, партнерів. Розглянуто модель, яка відображає роль нематеріальних активів у створенні цінності у вигляді ланцюжка. Доведено, що для успішного функціонування в сучасній висококонкурентній економіці підприємства повинні мати унікальні активи. Сьогодні все більше суб'єктів господарювання зміщують стратегічний фокус у напрямі розвитку та підвищення ефективності використання нематеріальних активів. Запропоновано розробку моделі створення вартості підприємства з урахуванням фінансових результатів підприємства, базових та підтримувальних чинників конкурентних переваг, а також попередню динаміку ринкової вартості підприємства. Як концептуальну схему для моделі створення вартості запропоновано підхід, що використовується в закордонній практиці. Запропонована модель створення вартості відображає провідні тенденції в теорії вартісно-орієнтованого управління та використання нематеріальних активів.

Ключові слова: нематеріальні активи, вартість підприємства, вартісно-орієнтоване управління, фінансово-економічний механізм, ефективність.

Chernodubova E., Martynov A., Rozmyslov O. The role of intangible assets in cost-oriented enterprise management

The article considers the essence of the basic categories of intangible assets and cost-oriented management of the enterprise. Factors influencing the value of the enterprise are determined. The role of intangible assets in the value management of the enterprise is substantiated. The theoretical and methodological basis of introduction of intangible assets in the activity of the enterprise to increase their market value. The main non-financial factors of success of modern enterprises are considered. Indirect valuation methods have been identified to estimate contribution of both tangible and intangible assets to the value of the enterprise. Models illustrating the place and role of intangible assets in creating the value of an entity have been studied. Factors influencing the steady growth of enterprise profitability are identified. Achieving these goals is impossible without the use of intangible assets. The necessity of generalization of scientific and methodological approaches to cost-oriented management of the enterprise based on the interests of its internal and external stakeholders – investors, creditors, shareholders, suppliers, customers, partners, is confirmed. A model that reflects the role of intangible assets in creating value in the form of a chain is considered. It is proved that in order to function successfully in a modern highly competitive economy, enterprises must have unique assets. At present, more and more businesses are shifting their strategic focus towards development and improvement of the efficiency of intangible assets. It is proposed to develop a model of value creation of the enterprise taking into account the financial results of the enterprise, basic and supporting factors of competitive advantage, as well as the preliminary dynamics of market value of the enterprise. The proposed model of value creation reflects the leading trends in theories of cost-oriented management and use of intangible assets.

Key words: intangible assets, enterprise value, cost-oriented management, financial and economic mechanism, efficiency.

Постановка проблеми. Розвиток ринку цінних паперів, кредитного ринку України й поступове залучення до нього практично всіх суб'єктів господарювання призвели до того, що основним індикатором успішності, конкурентоспроможності та стійкості бізнесу став показник ринкової вартості підприємств. Це універсальний показник, який інтегрує в собі різні економічні, фінансові та нефінансові чинники та може бути використаний як керівництвом підприємств, так і зовнішніми стейкхолдерами – інвесторами, кредиторами, клієнтами, партнерами. Тому збільшення вартості стає пріоритетною метою діяльності суб'єктів господарювання незалежно від сфери діяльності. Фінансово-економічні механізми впливу нематеріальних активів на вартість підприємств можуть бути ефективно реалізовані за якісного вивчення природи цих активів, їх класифікації, оцінки їхньої ролі у вартості суб'єктів господарювання. Важливу роль при цьому відіграє вартісна оцінка нематеріальних активів, яка має забезпечити як керівництвом підприємств, так і інвесторів необхідною інформацією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових праць, що відображають загальні теоретичні й методологічні аспекти, пов'язані з питанням впливу нематеріальних активів на вартість підприємств, а також із використанням цих активів, можна виділити роботи Г. Ахонена, Р. Норманна, Р. Раміреса, Р. Каплана, Д. Нортонна, Й. Рууса, С. Пайка, Л. Фернестрема, Л. Едвінссона та ін. Водночас високо оцінюючи результати цих досліджень, треба констатувати, що недостатньо уваги в українській практиці приділено кількісному моделюванню впливу нематеріальних активів на вартість суб'єктів господарювання. Пошук чинників, що впливають на вартість підприємств, стає важливим напрямом досліджень для теоретиків і практиків у сфері корпоративних фінансів. Таким чином, питання взаємозв'язку нематеріальних активів та вартості підприємств, можливих способів та підходів до вимірювання такого впливу й подальшого використання нематеріальних активів, спрямованого на зростання вартості підприємств, потребують докладного вивчення.

Постановка завдання. Основним завданням дослідження є визначення ролі нематеріальних активів у створенні вартості суб'єктів господарювання та розробка пропозицій щодо підвищення ефективності використання нематеріальних активів, спрямованих на зростання вартості суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу. Швидке зростання технологічних сегментів економіки, заснованих на знаннях, призвело до змін у сучасних методиках управління підприємствами. На сьогодні найбільші капітали сконцентровані в компаніях, що не виробляють товарів та не надають послуг у матеріальній сфері (Microsoft, Facebook та ін.). Стає очевидним, що нематеріальні активи відіграють найважливішу роль в отриманні підприємствами конкурентних переваг і досягненні ними фінансових успіхів. Оцінка вартості суб'єктів господарювання обов'язково має містити облік впливу нематеріальних активів. Підприємствам, які ставлять собі за мету зростання внутрішньої вартості, доводиться ідентифікувати нові форми нематеріальних активів і ресурсів, розвивати ці компоненти для отримання конкурентних переваг, які допоможуть збільшити вартість підприємства в рази.

Аналіз досвіду розвинених країн ХХ століття (Японії, США, держав – членів Європейського Союзу) показав, що «осною підвищення конкурентоспроможності ринково-розвинених економік стало активне залучення до господарського обороту нематеріальних активів»: їх оцінка, оформлення прав власності, відображення в бухгалтерській звітності підприємств [3].

Наприклад, у повоєнні роки ХХ століття японські підприємці займалися тим, що купували результати інтелектуальної праці, отримані в інших країнах: науково-дослідні роботи, патенти, ноу-хау, раціоналізаторські пропозиції та інші результати інтелектуальної діяльності, які надалі переоцінювалися за іншою, власною розробленою методикою та враховувалися на балансі компаній як нематеріальні активи за новою вартістю [3]. Така методика збільшення балансової вартості була позитивно сприйнята у США, які перейняли цей досвід, що дає змогу збільшити вартість активів компанії за мінімальних витрат. Отже, у багатьох компаніях розвинених країн основою зростання вартості стали нематеріальні активи. Спільно з використанням моделей вартісно-орієнтованого управління (VBM) вплив на нематеріальні активи як на фактор зростання вартості компанії є ефективним інструментом створення конкурентних переваг.

Теорія менеджменту за вартістю (value management, shareholder value concept, value-based management – VBM) характеризується більш ефективною концепцією управління акціонерним капіталом, ніж інші системи, результати яких оцінюються за операційною прибутковістю підприємства [6, с. 13].

За результатами дослідження компанії Ernst & Young «Конкуренція за лідерство: як досягти успіху в нових економічних умовах», виявлено чотири основні нефінансові чинники успішності сучасних компаній, а саме [1]:

- залучення клієнтів за рахунок зміцнення бренду та репутації, визначення пріоритетності ринків та розширення спектра запропонованих товарів і послуг;
- досягнення конкурентоспроможності у сфері витрат за допомогою формування політики ціноутворення, стійкого скорочення витрат, розподілу витрат та оптимізації структури капіталу;
- забезпечення операційної гнучкості за рахунок оптимізації процесів ведення діяльності та постачання товарів і послуг, удосконалення процесу взаємодії;
- завоювання довіри зацікавлених сторін за допомогою виявлення та пояснення ризиків, удосконалення звітності, прогнозування законодавчих змін, удосконалення взаємодії з ключовими фахівцями. Сучасна фінансова звітність відображає лише ті інвестиції та вкладення, які забезпечили створення нових продуктів чи послуг і вплинули на зростання продажів.

Такий ефект можуть мати витрати на проектування або придбання патентів і ліцензій. Однак інвестиції в нематеріальні активи можуть мати й відкладений ефект, коли підприємство отримує вигоди від використання такого активу лише з часом, причому іноді такий ефект може бути виражений у нефінансовій формі (знання та навички, нові клієнти та методи роботи тощо). Таким чином, нематеріальні активи можна розділити на дві групи: матеріалізовані під час виробництва та нематеріалізовані.

До матеріалізованих нематеріальних активів належать об'єкти інтелектуальної власності (ноу-хау, патенти на винаходи, авторські права), а також активи, які впливають на готовий продукт, що випускається підприємством. До нематеріалізованих нематеріальних активів слід віднести товарні знаки, клієнтську базу підприємства та його репутацію, які становлять маркетингову стратегію, і навіть соціальні чинники (трудові договори працівників, методики навчання персоналу, методики управління).

Непрямі методи оцінки дають змогу оцінити внесок як матеріалізованих, так і нематеріалізованих активів у вартість підприємства. Існують різні моделі, які ілюструють місце та роль нематеріальних активів у створенні вартості суб'єкта господарювання.

Так, у своїй роботі Г. Ахонен пропонує «нематеріальний ланцюжок цінності», у результаті якого підприємство може отримати дохідність, яка перевищує середньогалузеву [7, с. 209].

Як результативний показник приросту вартості моделі береться позитивна додана ринкова вартість (MVA). Додана ринкова вартість є найкращим індикатором потенціалу отримання підприємством майбутніх вигод. Водночас Г. Ахонен визнає, що показник не ідеальний, оскільки на нього впливає не тільки чинник нематеріальних активів і відповідно оцінка впливу кожного чинника окремо не може бути проведена. Стійке зростання прибутковості може бути досягнуто за рахунок:

- низьких виробничих витрат;
- високих цін;
- швидкої оборотності інвестованого капіталу;
- високого рівня довіри до керівництва з боку зацікавлених осіб.

Досягнення цих цілей неможливе без використання нематеріальних активів, які матеріалізуються, таких як:

- ефективне виробництво (економія на масштабах, використання новітніх технологій, система контролю якості, ефективна система закупівель тощо);
- інтелектуальні права (патенти, торгові знаки тощо);
- споживачі (лояльність, довіра до бренду);
- підвищений попит (вихід на нові ринки);
- професійний менеджмент.

Як вважає Г. Ахонен, для створення нематеріальних активів, які комерційно матеріалізуються, компанія повинна використовувати інші нематеріальні активи, які він називає «генеруючими»: людський капітал, внутрішня та зовнішня структура [7, с. 210].

До людського капіталу автор зараховує досвід та компетенції співробітників, до внутрішньої структури – організаційну структуру, корпоративну культуру, системи виробництва та якості, інформаційні системи тощо, а до зовнішньої структури – відносини з клієнтами та постачальниками, товарні знаки та інші маркетингові активи.

Фінансові показники є важливими, оскільки вони компенсують поточні недоліки бухгалтерських стандартів, дають змогу враховувати всі види витрат підприємства [5, с. 207]. Нефінансові індикатори ще важливіші, оскільки вони описують особливості нематеріальних активів підприємства, які неможливо виміряти та відобразити за допо-

могою фінансових показників і які не пов'язані з жодними фінансовими операціями.

У цілому представлений підхід ілюструє процес створення вартості як отримання підприємством стійких конкурентних переваг, основа якого лежить у матеріалізації нематеріальних активів за допомогою ефективного використання генеруючих нематеріальних активів. Однак підхід до створення вартості у вигляді «ланцюжка» не може вважатися ідеальним, тому треба говорити не про ланцюжок створення вартості, а про «сузір'я» чинників, що впливають на вартість, кожен із яких може впливати на кожен. Основні принципи моделі «сузір'я

вартості» наведені в статті Р. Норманна та Р. Раміреса «Від ланцюжка створення вартості до сузір'я вартості». Відповідно до неї, для створення цінності підприємству треба досягти багатьох цілей одночасно, проте ключовою залишається задоволення клієнтів. У статті Р. Норманна та Р. Раміреса стверджується, що ключем до задоволення клієнтів і, відповідно, створення цінності є мобілізація всіх чинників, а також усіх зацікавлених сторін. Моделлю, яка відображає роль нематеріальних активів у створенні вартості у вигляді ланцюжка, є «міксер створення вартості», представлений на рис. 1 [2, с. 189].

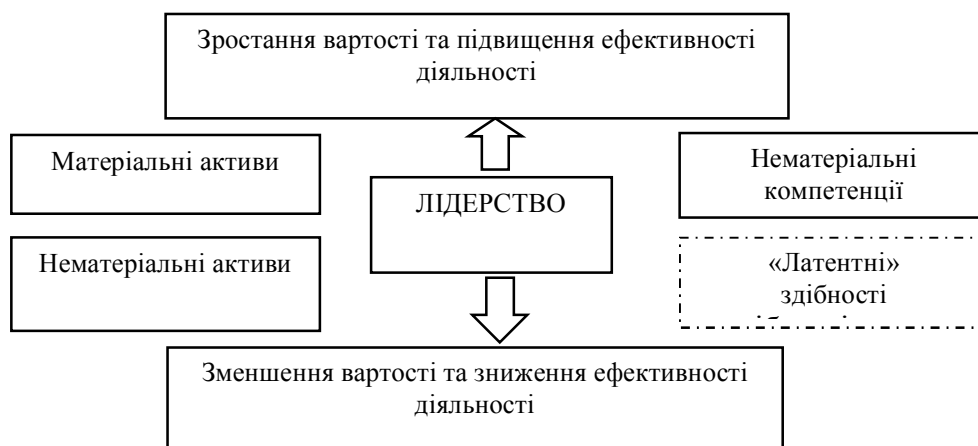

Рис. 1. Модель, яка відображає роль нематеріальних активів у створенні вартості

Джерело: [2, с. 189]

У цій моделі чотири блоки є стратегічними активами, якими розпоряджається підприємство. Зліва знаходяться матеріальні та нематеріальні активи – володіння підприємством цими активами закріплене документами. Праворуч знаходяться нематеріальні компетенції та «латентні» здібності (так звані «капітал в очікуванні»). До нематеріальних компетенцій належать організаційний капітал, наприклад, організаційна культура, і людський капітал (знання та досвід окремих працівників). «Латентні» здібності, на думку Р. Норманна та Р. Раміреса, є найцікавішими для потенційних інвесторів компанії. Ще використовуються ринкові можливості, здатність до інновацій, лідерство. Пошук, відкриття та використання цих активів є критично важливими для керівництва та є тією особливістю, яка відрізняє компанію від інших компаній.

У центрі знаходиться міксер створення вартості, де лідери підприємства зіштовхуються з проблемою ефективного використання наявних активів для максимізації цінності підприємства.

Це простір так званого «підприємництва, заснованого на знаннях». Воно може забезпечити як позитивні результати, як зростання вартості, так і призвести до негативних, як її знецінення.

Ключовим питанням є те, чи робить керівництво компанії достатньо, щоб не втратити наявні активи і щоб знаходити й використовувати потенційні «латентні» можливості. Автори Р. Норманн і Р. Рамірес звертають увагу на те, що для успішного функціонування в сучасній висококонкурентній економіці компанії повинні мати унікальні активи. Ці активи дають змогу компаніям досягти стійких конкурентних переваг.

Отже, ефективне використання нематеріальних ресурсів є ключем до переваги над конкурентами. Нині все більше суб'єктів господарювання зміщують стратегічний фокус у напрямі розвитку та підвищення ефективності використання нематеріальних активів. Для інвесторів та ринку загалом, зміни в портфелі нематеріальних активів можуть говорити про зростаючий потенціал підприємства у створенні вартості, що буде

основою для перегляду капіталізації підприємства. Обидві представлені моделі («ланцюжок» і «міксер») не повною мірою відображають процес створення вартості нематеріальними активами:

«ланцюжок» не враховує зв'язку між різними видами нематеріальних активів, а в «міксері» зв'язки взагалі не показані. З огляду на ці недоліки, пропонуємо таку модель створення вартості (рис. 2).

«Цінність»		ВАРТІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА		
		Моделі вартісно-орієнтованого управління		Фінансові результати підприємства
«Процеси»	Конкурентні переваги	Базові		Підтримувальні
		Клієнти		Інфраструктура
		Витрати		Навчання та розвиток
«Ресурси»	Нематеріальні активи (НМА)	«Клієнтські» НМА	«Людські» НМА	«Структурні» НМА

Рис. 2. Модель створення вартості суб'єктів господарювання

Джерело: власна розробка авторів

Як концептуальну схему для моделі створення вартості в дослідженні запропоновано підхід, що використовується в закордонних бізнес-школах, яким є модель «ресурси – процеси – цінність» [8]. Під «ресурсами» розуміють головним чином активи, що використовуються підприємством. Блок «процеси» – те, як ці ресурси використовуються, «цінність» – це результат, який очікується. У рамках концепції вартісно-орієнтованого управління кінцевим результатом діяльності підприємства є його ринкова вартість. Ринкова вартість підприємства оцінюється інвесторами та ринком, ґрунтуючись на публічних даних підприємства. Це насамперед фінансова звітність, тобто фінансові результати діяльності підприємства, які враховують фінансові та нефінансові чинники, а також попередню динаміку ринкової вартості підприємства. Їх можна поєднати в ринкових моделях вартісно-орієнтованого управління.

Таким чином, блок «цінність» є зовнішньою стороною підприємства, доступною для інвесторів та громадськості, – це і безпосередньо сама вартість підприємства, а також фінансові результати та моделі вартісно-орієнтованого управління. Фінансові, і не тільки, результати підприємство отримує за рахунок використання конкурентних переваг.

У загальному вигляді можна виділити чотири групи конкурентних переваг: «клієнти», «витрати», «інфраструктура», «навчання та розвиток». Ці групи, з одного боку, повторюють чинники конкурентоспроможності, виділені у дослідженні Ernst & Young, з іншого – категорії чинників, виділені у збалансованій системі показників Каплана-Нортон (BSC), яка використовується для визначення та декомпозиції (каскадування) стратегічних цілей компанії. «Клієнти» і «навчання та розвиток» – безпосередні виміри збалансованої системи показників (BSC), «витрати» можна співвіднести з виміром «фінанси», «інфраструктура» – це «внутрішні процеси» збалансованої системи показників (BSC).

Ці чотири групи конкурентних переваг ми помістимо в блок «процеси» моделі, тому що вони є тим, за рахунок чого підприємство трансформує ресурси в результат (цінність). Класичний підхід передбачає розташування цих груп у вигляді ланцюжка цінності М. Портера: спочатку підтримують процеси, до яких можна віднести «інфраструктуру» і «навчання та розвиток», потім – «витрати», вкінці – безпосередньо те, що приносить дохід, тобто «клієнти». Однак, як говорилося раніше, такий підхід є застарілим, і чинники слід мати у вигляді «сузір'я», де, з одного боку, кожен чинник впливає на кожен, а з іншого – кожен із чин-

ників важливий для досягнення кінцевого результату. У наведеній моделі конкурентні переваги розташовані не у вигляді ланцюжка, проте з поділом на базові («клієнти» і «витрати») та підтримувальні («інфраструктура» і «навчання та розвиток»).

В останньому блоці «ресурси» розміщено активи, які суб'єкт господарювання використовує для отримання конкурентних переваг. Відповідно до рекомендацій щодо класифікації нематеріальних активів, запропонованих міжнародною бухгалтерською федерацією, а також Е. Брукінгом, у моделях виділено три групи нематеріальних активів: «клієнтські», «структурні» та «людські».

«Клієнтські» нематеріальні активи використовують для досягнення базових ринкових переваг – за рахунок покращання взаємодії з клієнтами та постачальниками. «Структурні» нематеріальні активи дають змогу підприємству побудувати конкурентні переваги. «Людські» нематеріальні активи є важливими на кожній ділянці бізнесу, тому вони використовуються для досягнення всіх чотирьох груп переваг. Варто зазначити, що володіння тим чи іншим активом не є конкурентною перевагою. Патент на новий винахід стає конкурентною перевагою тільки в тому разі, якщо підприємство здатне зробити винахід і правильно вивести його на ринок. Зазначені групи нематеріальних активів так само впливають одна на одну. Одні види активів можуть бути трансформовані в інші. Цей процес може бути відображений за допомогою карти ресурсів компанії, запропонованої Й. Руусом, С. Пайком та Л. Фернестремом [4, с. 124].

Висновки. Запропонована модель створення вартості не претендує на право вважатися єдиною вірною, проте вона відображає провідні тенденції в теоріях вартісно-орієнтованого управління та використання нематеріальних активів. Яку модель чи систему не використало б керівництво підприємства, воно має розуміти, що ефективне використання нематеріальних активів призводить до досягнення стійких конкурентних переваг і, таким чином, дозволяє збільшити вартість підпри-

ємства. Тому оцінка та аналіз вартості конкретного підприємства повинні враховувати як фундаментальні характеристики підприємства, так і його нематеріальні активи. Важливо розуміти, що збільшення вартості підприємства визначає не самоцінність нематеріальних активів як активів взагалі, а здатність керівництва ефективно використовувати наявні ресурси підприємства. Ключем до цього має стати кількісна оцінка впливу нематеріальних активів на вартість підприємства, а також подальше формування алгоритму використання нематеріальних активів, спрямованого на збільшення його вартості.

Бібліографічний список

1. Конкуренция за лидерство. Расширение горизонтов. URL: <http://www.ey.com/ru/ru/issues/business-environment/competing-for-growth--how-business-is-growing-beyond-boundaries> (дата обращения: 13.05.2022).
2. Норманн Р., Рамирес Р. От цепочки создания стоимости к созвездию стоимости. *Построение цепочки создания стоимости* / пер. с англ. Москва: Альпина Бизнес Букс, 2007. С. 186–220.
3. Полуян П. Тайна нематериальных активов: рациональная магия или хитрый блеф? URL: <http://www.apn.ru/publications/article18042.htm> (дата обращения: 13.05.2022).
4. Руус Й., Пайк С., Фернстрём Л. Интеллектуальный капитал: практика управления / пер. с англ. М. П. Аккая. 3-е изд. Санкт-Петербург: Высш. шк. менеджмента, 2010. 458 с.
5. Соломатіна Т. В., Чернодубова Е. В. Вартісна оцінка втрат стратегічного майнового потенціалу підприємств в категоріях міжнародних стандартів фінансової звітності. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 31. С. 206–209.
6. Яремко І. Й. Оцінювання та формування вартості машинобудівних підприємств: автореф. дис. ... д-ра екон. наук. Львів, 2010. 41 с.
7. Ahonen G. Classification of Intangibles: Generative and commercially exploitable intangible assets. Groupe HEC: Jouy-en-Josas, 2000. P. 206–212.
8. Intellectual Capital and Knowledge Management. Sustainable manufacturing. URL: <http://130.149.46.184/smw/en/c2> (Last accessed: 16.05.2022).

Стаття надійшла 18.05.2022

УДК 659.113.3
JEL M3

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ МАРКЕТИНГОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ В УПРАВЛІННІ ТУРИСТИЧНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Г. Вислободська, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0002-0518-4553

*Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій
ім. С. З. Гжицького*

О. Булик, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0001-8733-5062

Львівський національний університет природокористування

<https://doi.org/10.31734/economics2022.29.106>

Вислободська Г., Булик О. Ефективність застосування маркетингових інструментів в управлінні туристичними підприємствами

Стаття висвітлює особливості застосування туристичними підприємствами маркетингових інструментів. Подано інформацію про те, що туристична галузь була перспективною у допандемічному періоді та, ймовірно, стрімко розвиватиметься після завершення війни. Подано трактування поняття «маркетинг» з погляду його застосування в туристичній сфері. Представлено інструменти маркетингу в управлінні туристичними підприємствами. Вказано, що на підприємствах сфери туризму маркетинг допомагає віднаходити потреби потенційних туристів, розробляти привабливий туристичний продукт, інформувати потенційних споживачів туристичних послуг про асортимент туристичної продукції. Графічно відображена концепція маркетингу туристичних підприємств. Визначено цілі використання маркетингових засобів в управлінні туристичними підприємствами, зокрема визначення ринкових можливостей та ресурсного потенціалу туристичного підприємства та планування і реалізація маркетингової діяльності. У статті відображені додаткові стандарти маркетингового обслуговування підприємств сфери послуг. Представлені заходи з просування туристичного продукту на ринок. Описані можливості застосування ІТ-технологій для маркетингу туристичних підприємств. Розкрито можливості онлайн-бронювання номерів у готелях та перегляду послуг туристичних підприємств на сайті цих суб'єктів господарювання. Висвітлена інформація про рекламу як засіб маркетингової діяльності. Вказано, що реклама є найпопулярнішим способом розповіді потенційним клієнтам про туристичний продукт та охопити широкі ринки продажу. Описана роль PR у маркетинговій політиці туристичних підприємств. Перелічено низку чинників, які впливають на розвиток туристичних підприємств, зокрема культурних, соціальних чинників, традицій та релігійних уподобань потенційних споживачів туристичних послуг, які необхідно враховувати під час здійснення діяльності. Подана інформація про франчайзинг як про один зі способів розвитку закладів мережі обслуговування туристів. Запропоновано розвиток розважальної складової туристичного продукту як елемент залучення клієнтів у підприємства туристичної галузі. У статті описані практичні завдання маркетингу туристичних послуг.

Ключові слова: маркетинг, туризм, маркетингові інструменти, туристичне підприємство, ефективність.

Vyslobodska H., Bulyk O. The effectiveness of using marketing tools in the management of tourist enterprises

The article highlights the peculiarities of using marketing tools by tourism enterprises. The work provides information that the tourism industry was promising in the pre-pandemic period and is likely to develop rapidly after the end of the war. The interpretation of the concept of "marketing" in terms of its application in the tourism sphere is presented. Marketing tools in the management of tourist enterprises are described. It is indicated that tourism enterprises use marketing to identify the needs of potential tourists, to develop an attractive tourist product, and to inform potential consumers of tourist services with an assortment of tourist products. The concept of marketing of tourist enterprises is graphically displayed. The purposes of using marketing tools in the management of tourist enterprises are determined. In particular, they include determination of market opportunities and resource potential of the tourist enterprise and planning and implementation of marketing activities. Additional standards of marketing service of enterprises in the service sector are reflected in the article. Measures to promote a tourist product to the market are presented in the article. The options of using IT technologies for marketing of tourist enterprises are described in the text. The authors outlines possibilities of online booking of rooms in hotels and viewing services of tourist enterprises on the website of these business entities. The research provides information about advertising as a means of marketing activity. Advertising has been shown as the most popular way to inform potential customers about a travel product and reach wide sales markets. The role of PR in the marketing policy of tourist enterprises is highlighted. A number of factors affecting development of tourist enterprises are listed, including cultural, social factors, traditions and religious preferences of potential consumers of tourist services,

which should be taken into account when carrying out their activities. Information on franchising is confirmed as one of the ways of developing tourist service establishments. It is proposed to develop the entertainment component of the tourist product as an element of encouraging customers to enter tourism enterprises. The practical tasks of marketing tourist services are described in the article.

Key words: marketing, tourism, marketing tools, tourist enterprise, efficiency.

Постановка проблеми. Туристична галузь була доволі перспективною до початку пандемії COVID-19. Набирала вона обертів і після послаблення карантинних обмежень, проте війна в Україні знову вплинула на цей процес – фактично зупинила вітчизняну туристичну галузь та змінила перерозподіл міжнародних туристичних потоків з Росії та України.

Звичайно, наразі не йдеться про повноцінне відновлення діяльності туристичних підприємств в Україні, оскільки є багато першочергових питань безпеки та забезпечення життєдіяльності громадян, проте після завершення війни туризм знову набиратиме обертів та поступово відновлюватиметься. А оскільки просування туристичного продукту здійснюється з використанням різноманітних маркетингових інструментів, то доцільним є дослідити ефективність використання маркетингових інструментів туристичними підприємствами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці застосування інструментів маркетингу в діяльності суб'єктів господарювання присвячені праці таких економістів-дослідників, як О. Красовська [6], Ю. Ставська [8], К. Галушка, Д. Давидов [2] та ін. Здебільшого ці роботи стосуються використання засобів маркетингу загалом в бізнесі. Є низка праць, присвячених вужчим питанням, зокрема використанню маркетингу в туристичній галузі. До них можна зарахувати роботи А. Кобченка [5], Г. Вислободської [1], О. Михайлюк [7], О. Євтушенка [3] та ін. Безперечно, ці наукові здобутки мають свою наукову цінність, проте окреслена тематика не є повністю розкрита, а окрім того, суспільство безперервно змінюється та розвивається, що робить дослідження ефективності застосування маркетингових інструментів у туристичній галузі актуальним.

Постановка завдання. Відповідно до викладеного можна сформулювати завдання дослідження, суть якого полягає у визначенні ефективності застосування маркетингових інструментів на туристичних підприємствах.

Виклад основного матеріалу. Термін «маркетинг» є доволі широким поняттям та має безліч

трактувань, запропонованих як вітчизняними, так і закордонними науковцями. Загалом суть цього поняття зводиться до застосування низки інструментів, які підштовхнуть споживача придбати певний товар і при цьому задовольнити свої потреби. Не є винятком і туристичний сектор економіки. Звичайно, зараз туризм в Україні фактично припинив свій розвиток через воєнні дії, проте в майбутньому цей сектор економіки знову набиратиме обертів і займатиме значну частку в наповненні бюджету.

На підприємствах туристичної галузі маркетинг дає змогу з'ясувати потреби потенційних туристів, розробляти привабливий туристичний продукт (послугу), інформувати потенційних споживачів туристичних послуг про асортимент туристичної продукції тощо.

Інструментами маркетингу є реклама, засоби реалізації, цінова політика, реагування на зміни ринкової кон'юнктури, взаємодія з громадськістю тощо. Традиційно їх групують у формулу 4Р: продукт (product), ціна (price), місце (place), просування (promotion) [4]. На противагу такому поділу, світовий досвід використання маркетингових інструментів в управлінні туристичними підприємствами виділяє «7Р туристичного продукту», до якого належать: продукт (product); планування (planning); місце (place); люди (people); ціни (prices); просування (promotion); процес (process) [3].

Ефективне застосування маркетингових засобів в управлінні туристичними підприємствами передбачає постановку низки цілей, зокрема:

- визначення ринкових можливостей та ресурсного потенціалу туристичного підприємства;
- планування та реалізація маркетингової діяльності.

Традиційна схема маркетингу підприємств туристичної сфери матиме такий вигляд (див. рис.).

Основними продуктами, що споживаються у сфері туризму, є послуги, що мають відмінні характеристики від товарів матеріальної форми (невіддільність від виробника, неможливість зберігання, невідчутність тощо).

Специфіка сфери послуг формує додаткові стандарти маркетингового обслуговування підприємств [1]:

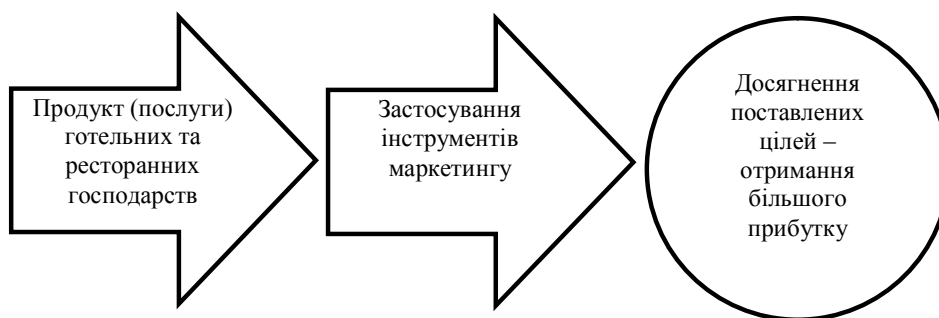

Рис. Класична концепція маркетингу підприємств туристичної сфери
 Джерело: розробка авторів на основі опрацьованих матеріалів

- головним ресурсом зростання фірми є персонал (важливе значення має кваліфікація та професіоналізм працівників);

- врахування відмінностей процесу реалізації послуг (спосіб, якість обслуговування, час, за який обслуговується споживач);

- екстер'єр та інтер'єр готельних і ресторанних закладів (естетичне оформлення та розміщення закладу має важливе значення для його вибору клієнтом).

Важливим у діяльності туристичних підприємств є становлення комунікації зі суспільством. Маркетингові заходи повинні містити інструменти просування продукту туристичних фірм на ринок. Найефективнішими та найпопулярнішими засобами просування туристичного продукту є рекламні заходи, PR, застосування франчайзингової системи просування продукту тощо.

Реклама є найпопулярнішим способом повідомити потенційним клієнтам про наявний у фірми туристичний продукт. Через рекламу можна охопити широкі ринки продажу. Засобами реклами для туристичних підприємств можуть бути рекламні оголошення в пресі, реклама на радіостанціях, телебаченні, біг-бордах та інших зовнішніх рекламних майданчиках тощо. Якщо правильно й грамотно сформувати рекламу, то фірма може отримати позитивну репутацію та реалізувати якомога більше туристичних продуктів.

PR (відносини з громадськістю) є однією з форм створення позитивного іміджу та громадської думки про туристичну послугу, туристичне підприємство чи дестинацію.

Більшість туристичних брендів прагне мати свої відділення в різних кутках країни та навіть світу, проте не завжди має достатні фінансові можливості зробити це. Саме тому ефективним маркетинговим інструментом у туризмі, та й не тільки, є франчайзинг. Підприємці, які бажають працювати під певною туристичною маркою, мо-

жуть придбати франшизу і водночас підтримати стандарти якості даного бренду. Відомими туристичними брендами-франшизами в Україні є «More турів», «Anex Tour» та ін. [1].

Щоб своєчасно реагувати на запити ринку та ефективно вести маркетингову діяльність, туристичному підприємству варто здійснювати такі заходи:

- мати у своїй структурі службу маркетингу та реклами, відділ PR або хоча б дипломованого маркетолога;

- використовувати медіа, інтернет-застосунки та соцмережі для поширення відеофільмів і рекламних роликів про туристичний бренд, підприємство і туристичний продукт;

- мати в наявності на туристичному підприємстві високоякісну рекламну продукцію, довідковий матеріал, розміщувати цю інформацію в місцях можливого перебування потенційних клієнтів;

- мати напрацьовані підходи до вибору промоутерських засобів (радіо, газети, телебачення, журнали тощо), які містять вичерпну та яскраву інформацію про фірму;

- брати участь у науково-практичних семінарах та конференціях, присвячених питанням розвитку туристичної галузі;

- створювати та координувати спільні рекламні кампанії з партнерами (страховими фірмами, авіакомпаніями, іншими туристичними підприємствами, зарубіжними колегами тощо). Вигідна взаємна співпраця допоможе налагодити обмін інформацією та рекламою.

Безперечно, суспільний розвиток не стоїть на місці, маркетинг також повинен вдосконалюватися. Сьогодні маркетинговий інструментарій туристичних підприємств нерозривно пов'язаний з використанням новітніх технологій, зокрема ІТ-технологій. Налагоджене та ефективне використання інструментів інтернет-маркетингу дає змогу

туристичним підприємствам залучити більшу кількість споживачів туристичних послуг та покращити свої позиції на ринку.

До прикладу, у готельних підприємствах усе частіше бронюють номери за допомогою онлайн-ресурсів, зокрема популярна в Україні та Європі інтернет-платформа Booking. Бази відпочинку мають власні вебсайти, де потенційні клієнти можуть ознайомитися зі спектром послуг, які надає туристичне підприємство, наявністю харчування та спектром цін на послуги.

Окрім основних послуг туристичним підприємствам варто зацікавлювати клієнтів і за допомогою різних видів розваг та дозвілля. Це можуть бути гральний бізнес (за умови, що немає законодавчих обмежень), дизайнерські, культурні чи гастроентерологічні особливості закладу, певні тематичні заходи тощо, які допоможуть зробити місце відпочинку більш привабливим в очах потенційних клієнтів.

Практично застосування маркетингового інструментарію в управлінні підприємствами сфери туризму забезпечує виконання таких завдань:

- обґрунтувати необхідність туристичних послуг, визначаючи наявний та потенційний попит на них;

- налагодити дослідницьку роботу зі створення проєктних турів чи інших послуг задля задоволення потреб споживачів;

- скоординувати організаційний маркетинговий план щодо просування та реалізації туристичного продукту і фінансової діяльності суб'єктів туристичної сфери;

- удосконалити методику маркетингової стратегії реалізації продукту туристичного бізнесу та просування його на ринок;

- відрегулювати напрям діяльності всієї мережі туристичних підприємств для досягнення загальної бізнесової мети [1].

Окрім цього, туристична галузь розвивається й під впливом низки культурних, соціальних чинників, традицій та релігійних уподобань потенційних споживачів туристичних послуг. Тому, просуваючи свій продукт на ринку, належить також враховувати й ці чинники [3].

Висновки. Маркетинг у діяльності туристичних підприємств насамперед орієнтується на потреби та запити споживачів, а також на можли-

вості самого підприємства. Використовуючи маркетингові інструменти, туристичне підприємство має змогу залучити більшу кількість споживачів своїх послуг, розробляти та впроваджувати нові продукти, вести ефективну цінову політику та ефективно просувати свій продукт на ринку.

На основі викладеного можна зробити такі висновки:

- 1) для підвищення ефективності маркетингової діяльності туристичних підприємств необхідно моніторити ринкову ситуацію та постійно шукати нові шляхи отримання прибутку;

- 2) підходити до просування туристичних послуг комплексно, застосовувати наявні можливості та ресурси підприємства;

- 3) бути націленими на досягнення своїх бізнесових цілей та використовувати інструменти прогнозування ринкового стану.

Ефективно та раціонально організована маркетингова діяльність допоможе підвищити ефективність роботи туристичних підприємств та покращити їх конкурентоспроможність.

Бібліографічний список

1. Вислободська Г., Бернацька І., Брух О., Дранус Л. Особливості маркетингу готельних та ресторанних господарств. *Вісник Львівського національного аграрного університету: економіка АПК*. 2021. № 28 (1). С. 172–176.

2. Галушка К. О., Давидов Д. С. Сучасні маркетингові інструменти в рекламній діяльності. *Бізнес ІНФОРМ*, 2020. № 4. С. 404–410.

3. Євтушенко О. В. Застосування комплексу маркетингу в сфері туризму. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2014. № 1144. С. 166–170.

4. Інструменти маркетингу. URL: https://stud.com.ua/3288/ekonomika/instrumenti_marketingu (дата звернення: 12.05.2022).

5. Кобченко А. А. Формування маркетингових комунікацій туристичного підприємства. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2020. Т. 31 (70), № 2. С. 201–206.

6. Красовська О. Ю. Маркетингові інструменти в діяльності підприємства. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 29. С. 104–108.

7. Михайлюк О. Л. Маркетингові інструменти розвитку екологічного напрямку сільського туризму. *Економічні інновації*. 2018. Т. 20, вип. 3 (68). С. 145–154.

8. Ставська Ю. В. Маркетингові інструменти та їх вплив на стабілізацію економічного стану підприємства. *Modern Economics*. 2019. № 13. С. 227–232.

Стаття надійшла 06.07.2022

Розділ 5

ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ

УДК 338.48-53:63]:33.012.23
JEL O13; L83

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ ТА АГРОТУРИЗМУ НА РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ

І. Дидів, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0003-1882-2267

Львівський національний університет природокористування

<https://doi.org/10.31734/economics2022.29.110>

Дидів І. Динаміка розвитку сільського туризму та агротуризму на ринку туристичних послуг

Сільський туризм та агротуризм є перспективним видом туристичної діяльності у сфері обслуговування в сільській місцевості, який підвищує соціально-економічний рівень та добробут населення. Підприємницька діяльність на селі розширює сферу зайнятості населення, підвищує інвестиційну привабливість та сприяє покращанню інфраструктури сільських територій. Проаналізовано тенденції та перспективи розвитку сільського туризму та агротуризму у Львівській області.

З'ясовано, що на розвиток сільського туризму та агротуризму впливають економічні, соціальні, політичні, демографічні та інші чинники. Значний вплив на розвиток агротуризму має воєнна агресія РФ проти України та пандемія COVID-19. Розглянуто тенденції й перспективи розвитку агротуристичної діяльності в період пандемії COVID-19 та в умовах воєнної агресії Росії. Привертає увагу той факт, що в період пандемії у Львівській області та на всій території України значного розвитку набуває внутрішній туризм. Крім того, велику популярність серед внутрішніх туристів має сільський туризм та агротуризм, оскільки значна частина громадян різних сфер діяльності на тривалий час перейшла на дистанційний режим роботи і навчання з виїздом на сільські території, орендуючи будиночки, котеджі, окремі кімнати в особистих селянських господарствах.

Формування та реалізація якісних продуктів і послуг сфери сільського туризму та агротуризму передбачають забезпечення сприятливого середовища та покращання якості функціонування агросадиб. Розвиток сільського туризму й агротуризму залежить від бажань та запитів туристів, які формують попит у цій сфері, що, своєю чергою, створює пропозицію на ринку туристичних послуг та сприяє подальшому розвитку підприємницької діяльності. Актуальними залишаються питання використання туристично-рекреаційного потенціалу сільських територій та визначення чинників, які впливають на розвиток туристичної діяльності на сільських територіях. Також є потреба в розробленні нових наукових підходів щодо створення підприємницького середовища та дієвого організаційно-економічного механізму розвитку сільського туризму й агротуризму в Україні.

Ключові слова: сільський туризм, агротуризм, агросадиба, вітчизняні та іноземні туристи, ринок туристичних послуг.

Dydiv I. The dynamics of the rural tourism and agrotourism development at the tourist services market

Rural tourism and agritourism is the promising types of tourist activity in the service field in rural areas, which increase the social and economic level and well-being of the population. Entrepreneurial activity in the countryside expands the sphere of employment for population, increases investment attractiveness and contributes to improvement of the infrastructure of rural areas. The trends and prospects for development of rural tourism and agritourism in the Lviv region are analyzed.

It was found that economic, social, political, demographic and other factors affect the development of rural tourism and agritourism. The military aggression of the Russian Federation against Ukraine and the COVID-19 pandemic have a significant impact on agritourism development. The trends and prospects for the development of agritourism during the COVID-19 pandemic and in the conditions of Russia's military aggression are considered. Attention is drawn to the fact that during the pandemic, domestic tourism was significantly developing in Lviv region and throughout Ukraine. In addition, rural tourism and agrotourism are very popular among domestic tourists, as a significant number of citizens from various fields have switched to the remote mode of work and study for a long time with trips to rural areas, renting houses, cottages, and separate rooms in personal peasant farms.

Formation and implementation of high-quality products and services in the field of rural tourism and agrotourism involve providing a favorable environment and improving the quality of functioning of agricultural estates. The development of rural tourism and agrotourism depends on the wishes and requests of tourists, which shape a demand in this area, which in turn creates an offer on the market of tourist services and further development of business activities. The issues of using the tourist and recreational potential of rural areas and determining the factors influencing development of the tourist activities in rural areas remain relevant. There is also a need to develop new scientific approaches to creation of a business environment and an effective organizational and economic mechanism for the rural tourism and agrotourism development in Ukraine.

Key words: rural tourism, agrotourism, agro-manor, domestic and foreign tourists, market of tourist services.

Постановка проблеми. Розвиток підприємництва невиробничої сфери на сьогодні відіграє важливу роль у розв'язанні соціально-економічних проблем сільських територій, що сприяє відродженню населених пунктів з невеликою кількістю населення. Через низьку зайнятість і високий рівень безробіття сільське населення вимушене вдаватися до нетрадиційних рішень і шукати нові види доходу, які не пов'язані тільки з виробництвом сільськогосподарської продукції. Такою рушійною силою у розв'язанні комплексу проблем, що накопичилися на селі, постає сільський туризм та агротуризм [2].

Сільський зелений туризм та агротуристична діяльність сьогодні розглядаються як перспективний напрям розвитку села, який розширює сферу зайнятості сільського населення, сприяє соціально-економічному розвитку сіл, їхньої інфраструктури, підвищує інвестиційну привабливість сільських територій, забезпечує раціональне використання природних ресурсів та культурно-історичної спадщини, а найголовніше – збереження людського потенціалу, споконвічних традицій і звичаїв [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань розвитку сільського туризму та агротуризму як підприємницької діяльності присвятили свої праці багато відомих вітчизняних та іноземних науковців, як-от: В. Гловацька, В. Васильєв, М. Рутинський, В. Липчук, Г. Черевко, М. Бойко, Л. Гопкало, О. Гримак, Н. Герасимчук, Ю. Зінько, Н. Кудла, Н. Липчук та ін. У працях цих науковців описано сучасний стан, проблеми розвитку й туристичний потенціал сільського туризму та агротуризму, що здатний забезпечити економічну та демографічну стабільність у сільській місцевості й вирішити соціально-економічні проблеми сільських територій [3]. Однак багатогранність цієї діяльності потребує подальшого поглибленого дослідження.

Постановка завдання. Наше завдання – проаналізувати діяльність і розвиток сільського

туризму та агротуризму у Львівській області; представити результати досліджень кореляційної залежності між кількістю агросадіб та кількістю туристів, які скористалися послугами сільського туризму та агротуризму; встановити динаміку кількості туристів, які відвідали агросадіби, за адміністративними районами і їх частку від загальної кількості відвідувачів у Львівській області, оскільки їх зростання сприятиме розв'язанню соціально-економічних проблем сільських територій, а саме створенню нових робочих місць, покращанню інфраструктури, підвищенню інвестиційної привабливості, забезпеченню раціонального використання природних ресурсів та історико-культурної спадщини, відродженню народних традицій, звичаїв та культури.

Виклад основного матеріалу. Розвиток сільського зеленого туризму та агротуризму має важливе соціально-економічне значення для жителів сіл. Сільський зелений туризм та агротуризм охоплює широкий спектр товарів і послуг і дозволяє залучати велике коло учасників до співпраці. Як свідчать світовий досвід та вітчизняна практика, вузькоспрямована спеціалізація не може бути єдиним джерелом економічного добробуту економіки, зокрема якщо це пов'язано тільки з виробництвом сільськогосподарської продукції.

Економічний ефект від розвитку сільського туризму та агротуризму є результатом витрат туриста на надані в межах агросадіби товари, продукти та послуги. Кошти, які витрачали туристи в агросадібах, дають дохід, який зумовлює ланцюгову реакцію: витрати → доходи → витрати → доходи. Економічний дохід від агротуристичної діяльності проявляється у створенні додаткових робочих місць та стимулює розвиток сільських територій [3]. Активізація розвитку сільського туризму та агротуризму і покращання якості обслуговування в агросадібах Львівської області є додатковим джерелом бюджету. Економічні показники розвитку агротуризму охоплюють: кількість вітчизняних та

іноземних туристів; розмір туристичних витрат; обсяг туристичного потоку; обсяг економічних витрат на охорону довкілля; показники фінансово-економічної діяльності; стан і розвиток сільського господарства.

Досліджено, що кількість туристів, які скористалися послугами сільського туризму та агротуризму у Львівській області, за період 2012–2019 рр. змінювалась. У 2012 р. в агросадибах Львівської області відпочивало близько 211,1 тис. туристів. У 2013 р. кількість відпочивальників збільшилася на 16,4 тис., або на 7,2 % порівняно з попереднім роком. Варто зазначити, що в 2014 р. через початок війни з Російською Федерацією на сході України, знецінення гривні та зростання напруженості в суспільстві спостерігається різке зниження потоку туристів в агросадиби. У цей критичний період для економіки України

кількість туристів, які відвідали агросадиби, становила 168,7 тис., що менше відносно 2013 р. на 58,8 тис., або на 25,8 % (рис. 1).

Як свідчать результати досліджень, з 2015 р. спостерігається тенденція зростання кількості відвідувачів. З'ясовано, що в 2015 р. кількість туристів, які скористалися послугами агротуризму у Львівській області, становила близько 180,2 тис., що більше порівняно з 2014 р. на 11,5 тис., або на 6,4 %, тоді як у 2016 р. кількість туристів збільшилася порівняно з 2015 р. на 23,4 тис., або на 11,5 %. Однак потрібно зазначити, що найбільше зростання кількості відвідувачів (25 %), які відпочивали в агросадибах Львівщини, спостерігали у 2017 р. Такий вплив туристів свідчив про часткове відновлення економічної ситуації в державі та адаптацію суспільства до нових політичних викликів.

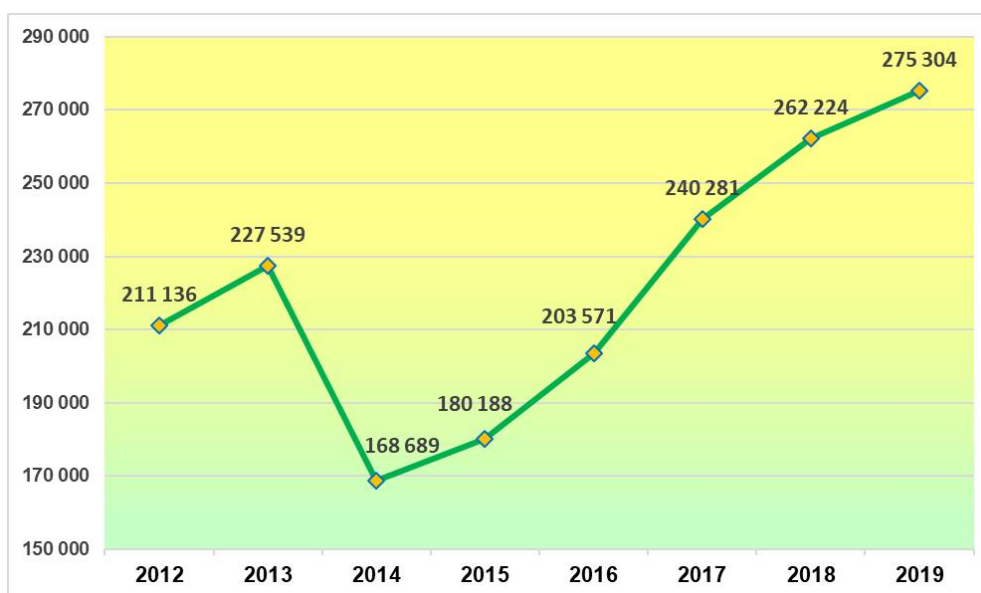

Рис. 1. Кількість туристів, які скористалися послугами сільського зеленого туризму та агротуризму у Львівській області за період 2012–2019 рр.

Джерело: сформовано авторкою на основі власних досліджень та джерел [1; 4–6]

Привертає увагу той факт, що з 2018 р. спостерігається певне сповільнення тенденції відвідування агросадиб. Так, у 2018 р. кількість туристів становила 262,2 тис., у 2019 р. вона збільшилася на 13,1 тис., до 275,3 тис., або на 4,7 %. Таким чином, кількість туристів, які скористалися послугами сільського туризму та агротуризму у Львівській області, за 2014–2019 рр. збільшилася в 1,6 раза, або на 38,7 %.

Через пандемію COVID-19 з 2019 р. почала зростати частка внутрішніх туристів унаслідок закриття кордонів до багатьох країн та усклад-

нилися правила перетину кордону. За таких обставин інтенсивного розвитку набуває внутрішній туризм, зокрема сільський туризм та агротуризм. Варто зауважити, що з усіх видів туризму саме сільський туризм та агротуризм обмежує масові скупчення відпочивальників та певною мірою скорочує кількість контактів, що зменшує ризики захворюваності.

Відпочинок в агросадибах передбачає перебування туристів на свіжому повітрі та споживання здорових продуктів харчування. В умовах пандемії такий вид туризму є більш

доступний, оскільки існують карантинні обмеження для діяльності готелів, хостелів, пансіонатів, санаторіїв, турбаз та інших туристичних об'єктів, які потрапили до червоної зони. Проте приймання туристів в агросадибах за таких умов є особистою справою власників садиб на їх ризик та відповідальність.

На основі отриманих результатів досліджень проведено кореляційний аналіз між кількістю агросадиб та кількістю туристів, які скористалися послугами сільського туризму та агротуризму у Львівській області за період 2012–2019 рр. (рис. 2). За результатами кореляційного аналізу виявлено позитивний тісний лінійний зв'язок ($r = 0,82$) між кількістю агросадиб та кількістю туристів, які скористалися послугами сільського зеленого туризму та агротуризму у Львівській області, за коефіцієнта детермінації $R^2 = 0,67$.

Отримані результати досліджень свідчать про те, що розподіл туристів, які відвідали агросадиби, за адміністративними районами Львівської області у 2019 р. значно відрізнявся, що пов'язано насамперед із розвитком агротуризму в досліджуваному регіоні (табл. 1).

Встановлено, що найбільша кількість туристів (83,8 %) відвідала агросадиби в гірській частині Львівської області, а саме в Сколівському (55,76 %), Дрогобицькому (10,91 %), Турківському (9,98%) і Старосамбірському (7,12 %) районах. Найменша кількість туристів (близько 0,2 %) відвідала агросадиби Бродівського, Сокальського, Мостиського та Городоцького районів. Зазначимо, що агротуризм має всі передумови для успішного розвитку та збільшення кількості туристів у Стрийському, Жовківському, Перемишлянському, Пустомитівському та Яворівському районах.

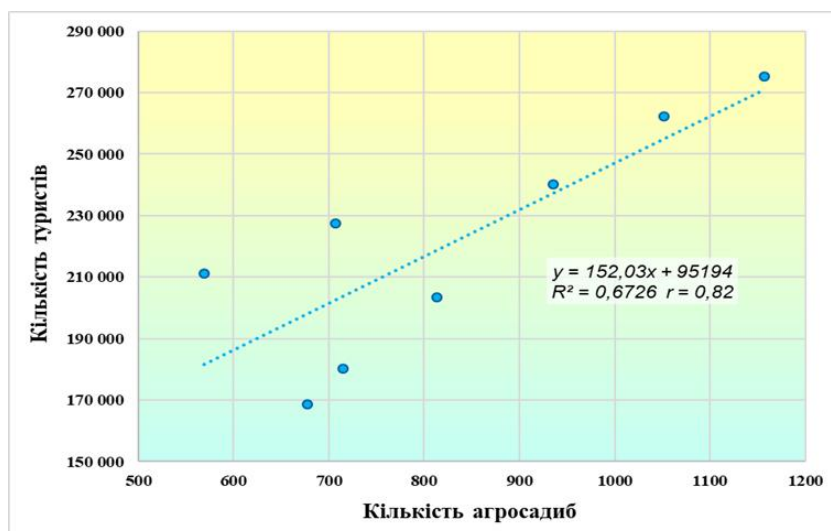

Рис. 2. Графік кореляційної залежності між кількістю агросадиб та кількістю туристів у Львівській області за період 2012–2019 рр.

Джерело: сформовано авторкою на основі власних досліджень та джерел [1; 4–6]

Таблиця 1

Розподіл туристів, які відвідали агросадиби у 2019 р., за адміністративними районами Львівської області

Район	Кількість, осіб	Частка від заг. к-сті осіб в області, %
1	2	3
Бродівський	489	0,18
Буський	809	0,29
Городоцький	803	0,29
Дрогобицький	30039	10,91
Жидачівський	2564	0,93
Жовківський	5100	1,85
Золочівський	1285	0,47
Кам'янка-Бузький	3392	1,23

1	2	3
Миколаївський	1173	0,43
Мостиський	699	0,25
Перемишлянський	3244	1,18
Пустомитівський	3266	1,19
Радохівський	966	0,35
Самбірський	2387	0,87
Сколівський	153500	55,76
Сокальський	574	0,21
Старосамбірський	19591	7,12
Стрийський	13082	4,75
Турківський	27489	9,98
Яворівський	4855	1,76
Разом	275304	100

Джерело: сформовано авторкою на основі власних досліджень та джерел [1; 4–6]

За даними Жовківської районної державної адміністрації, відділу культури, молоді та спорту, наведено загальну кількість туристів, у тому числі громадян України та іноземців, які відвідали Жовківський район, та кількість осіб, які скористалися послугами сільського туризму й агротуризму. Встановлено, що у 2018 р. у Львівській області одна агросадиба приймала близько 249 туристів. Для прикладу наведено динаміку кількості туристів, які відпочивали в агросадибі «У пані Іванни» в м. Жовкві у 2013–2018 рр. (рис. 3).

Як видно на рис. 3, у 2014 р. спостерігався стрімкий спад відвідування туристами Жовківського району. Схожа тенденція простежується також у Львівській області за цей період.

Кількість туристів, які відвідали район, становила 15000 осіб, з них 154 скористалися послугами сільського зеленого туризму та агротуризму. З 2015 р. кількість туристів у Жовківському районі динамічно зростала. У 2018 р. їх кількість збільшилася на 63 % порівняно з 2014 роком та становила 40600 осіб, а частка туристів, які відпочивали в агросадибі «У пані Іванни», м. Жовква, зросла до 366 осіб, або на 57,9 %.

Отримані інформаційні дані від Жовківської районної державної адміністрації (відділ культури, молоді та спорту) свідчать про те, що кількість вітчизняних та іноземних туристів, які відвідали Жовківський район, змінювалася за період 2013–2018 рр. (табл. 2).

Рис. 3. Кількість туристів, які відвідали Жовківський район та скористалися послугами сільського туризму та агротуризму у 2013–2018 рр.

Джерело: сформовано за даними Жовківської РДА на основі листа-звернення від 17.01.2020 р. № 02-36/66

Аналізуючи дані табл. 2, слід сказати, що кількість туристів, які відвідали Жовківський район, змінювалася за роками та залежала від соціально-економічних і політичних чинників. Значний спад туристичних потоків пов'язаний насамперед із воєнними діями на сході України. Так, у 2013 р. частка вітчизняних туристів становила 16,1 тис., або 52,4 %, тоді як іноземних

туристів – 15,1 тис., або 47,6 %. У 2014 р. розподіл між іноземними та українськими туристами значно відрізнявся від попереднього року. Адже в цьому році частка іноземних туристів зменшилася на 14 % (2,1 тис.), тоді як частка вітчизняних туристів зросла на 86 % (12,9 тис.). Зазначимо, що загальна кількість туристів у 2014 р. зменшилася порівняно з 2013 р. на 16,7 тис., або на 52,7 %.

Таблиця 2

Кількість вітчизняних та іноземних туристів, які відвідали Жовківський район за період 2013–2018 рр.

Рік	Загальна кількість туристів, осіб	Громадяни України		Іноземці	
		кількість, осіб	%	кількість, осіб	%
2013	31700	16611	52,4	15089	47,6
2014	15000	12900	86,0	2100	14,0
2015	18000	13500	75,0	4500	25,0
2016	27000	16200	60,0	10800	40,0
2017	30200	17516	58,0	12684	42,0
2018	40600	22655	55,8	17945	44,2

Джерело: сформовано за даними Жовківської РДА на основі листа-звернення від 17.01.2020 р. № 02-36/66

За 2015–2018 рр. кількість туристів у Жовківському районі збільшилася з 18000 до 40600 осіб. При цьому співвідношення між українськими та іноземними туристами змінювалося. Так, частка іноземних туристів зросла від 25,0 % до 44,2 %, тоді як частка вітчизняних туристів зменшилася з 75,0 % до 55,8 %. Така тенденція до збільшення іноземних туристів свідчить про певну економічну стабільність у державі. Зазначимо, що в цей період тривала війна на сході України, відбувалася передвиборча президентська кампанія, коливався курс гривні, відбувались політичні баталії.

Сільський туризм та агротуризм є перспективним видом підприємницької діяльності на сільських територіях, який розширює сферу зайнятості населення, сприяє соціально-економічному розвитку, покращанню інфраструктури, підвищує інвестиційну привабливість, забезпечує раціональне використання природних ресурсів та збереження історико-культурної спадщини, а найважливіше – збереження людського потенціалу, відродження та поширення українських народних традицій, звичаїв і культури. Розвиток сільського туризму та агротуризму дає змогу селянам отримати додаткові доходи, розширити коло спілкування, зокрема з громадянами інших країн, що спонукатиме до вивчення іноземних мов та самоосвіти, а це, своєю чергою, сприятиме підвищенню соціально-економічного рівня населення.

Висновки. Сільський туризм та агротуризм є одним із напрямів вітчизняної туристичної діяльності, метою якого є задоволення потреб населення у відпочинку та дозвіллі, покращання його фізичного та емоційного стану. Динаміка розвитку сільського туризму та агротуризму у Львівській області тісно корелювала з кількістю внутрішніх та іноземних туристів і змінювалась, виходячи з політичної, соціальної та економічної ситуації за роки досліджень. Розвиток сільського туризму та агротуризму передбачає забезпечення демографічної стабільності в Україні та розв'язання низки соціально-економічних проблем сільських територій.

Бібліографічний список

1. Відпочинок в Карпатах. URL: <https://www.karpaty.info/ua/> (дата звернення: 23.05.2022).
2. Гримак О., Вовк М., Джура В. Перспективи розвитку аграрного туризму в Карпатському регіоні. *Науковий вісник ЛНУВМБ імені С. З. Гжицького*. 2017. Т. 19, № 81. С. 114–117.
3. Липчук В. В., Дидів І. Б. Значення агротуристичного підприємництва у розвитку сільських територій в Україні. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна*. 2013. Вип. 43. С. 96–100.
4. Стратегія розвитку Львівської області на період до 2020 року. URL: https://loda.gov.ua/programy_ta_strategii?id=34743 (дата звернення: 03.06.2022).
5. Садиби в регіонах України. URL: <http://ruraltourism.com.ua/index2.php?a=searchres&id=> (дата звернення: 17.04.2022).
6. Спілка сільського зеленого туризму України. URL: <https://www.greentour.com.ua/> (дата звернення: 13.05.2022).

Стаття надійшла 08.06.2022

УДК 338.43:631.11
JEL O11

МОДЕРНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

К. Руліцька, к. е. н.

ORCID ID: 0000-0001-9395-1144

Львівський національний університет природокористування

<https://doi.org/10.31734/economics2022.29.116>

Руліцька К. Модернізація досліджень розвитку підприємств

Альтернативні дослідження процесів, які окреслюють розвиток підприємства, завжди актуальні. Сучасне залежить від минулого, теперішнього і сценаріїв, які окреслюють майбутнє. Сьогодення показує, що вплив факторів, які неможливо було врахувати чи передбачити, може бути вирішальним. Военні дії на території України вплинули на всі сфери економіки, зокрема й на аграрний сектор. Використання новітнього досвіду розвинутих країн дає можливість реалізувати бажані результати, застосовуючи модернізований інструментарій. Проведене дослідження дало змогу на основі узагальнень, порівнянь та емпіричного досвіду запропонувати модернізацію підходів до оцінки розвитку підприємств вітчизняного аграрного сектору. Окреслено нові підходи до модернізації досліджень. Проведене дослідження допоможе переоцінити стандартні підходи до оцінки розвитку підприємств та скерувати вектор на доступність foresight-досліджень для вітчизняних підприємств на законодавчому рівні. Запропоновано розвиток розглядати крізь призму foresight-досліджень, враховуючи всі можливі варіанти та сценарії. Виокремлено модернізований інструментарій досліджень розвитку підприємств. Окреслено бажані результати застосування модернізованих досліджень та спроектовано їх на реалії українського аграрного сектору в умовах воєнних дій. Формування потенціалу модернізованих досліджень дасть змогу активізувати створення сучасної наукової платформи. Новітні виклики, можливості та реалії вітчизняної економіки потребують оновленого бачення учасників досліджень. Реалізація стратегії модернізації досліджень розвитку підприємств потребує розробки програм та фінансування й тісно пов'язана зі соціально-економічним, науково-технічним і екологічним секторами держави. Моделювання процесів та тенденцій розвитку є необхідною складовою foresight-досліджень, що пропонуються. Омріяне майбутнє базується на оцінці фактів й урахуванні всіх можливих і неможливих варіантів розвитку подій. Запропонована динамічна кореляція процесів розвитку за допомогою foresight-досліджень. Наголошено на важливості систематичного та комплексного оновлення даних. Запропоновано використання стратегічної модернізації наукових підходів.

Ключові слова: foresight-дослідження, моделювання, прогнозування, розвиток, підприємство.

Rulitska K. Modernization of the research of enterprise development

The alternative studies of the processes that outline development of the enterprise are always relevant. The present day depends on the past, current and scenarios to outline the future. The present day shows that the influence of factors that have not been considered or predicted can be decisive. Military actions on the territory of Ukraine affected all spheres of the economy, including the agricultural sector. Using the latest experience of developed countries it is possible to achieve the desired results using modernized tools. Basing on generalizations, comparisons and empirical experience it is possible to make proposals on modernization of the approaches to assessing the development of domestic agricultural sector. The new approaches to research modernization are outlined. The study allowed re-evaluating the standard approaches to assessing the development of enterprises and to direct the vector to the availability of Foresight-research for domestic enterprises at the legislative level. It is proposed to consider development through the prism of Foresight-research, taking into account all possible options and scenarios. The modernized tools of research of enterprises development are allocated. The desired results of application of the modernized research are outlined and projected on the realities of the Ukrainian agricultural sector in the conditions of hostilities. By developing the modernized the researchers can intensify a modern scientific platform. The latest challenges, opportunities and realities of the domestic economy need a renewed vision of the research participants. Implementation of the strategy of the modernized research on the enterprise development requires building programs and funding, and is closely related to the socio-economic, scientific, technical and environmental sectors of the state. Modeling of the processes and trends of development is a necessary component of the Foresight-research. The dreamed future is based on assessment of the facts and consideration of all possible and impossible scenarios. A dynamic correlation of the development processes with the help of Foresight-research is proposed. The importance of updating systematic and comprehensive data is emphasized. It is proposed to make strategic modernization of the scientific approaches.

Key words: Foresight-research, modeling, forecasting, development, enterprise.

Постановка проблеми. Публікація присвячена принципам і методикам проведення форсайт-досліджень, які передбачають досягнення мети за допомогою комплексу обраних методів. Традиційні та нові експертні методи, зокрема метод Дельфі, SWOT-аналіз, формування експертних панелей та інші, дають змогу встановити пряму залежність успішності форсайт-дослідження від комплексу згаданих методів прогнозування.

Використання форсайту дозволяє враховувати проблеми довгострокового характеру, а також оцінювати в середньо- та довгостроковій перспективі можливі варіанти соціально-економічного розвитку. Результати можна використовувати для прогнозування певних процесів загалом в Україні, щодо окремих комплексів, галузей та підприємств.

Спроби модернізації та усучаснення методів досліджень простежуються у вітчизняних та закордонних публікаціях, однак їх конкретного переліку чи комплексу, рекомендованого для прогнозування, немає, бо в кожному конкретному випадку необхідно їх підібрати індивідуально.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використовуючи останні результати досліджень учених, ми прагнемо знайти відповідь на питання, яким інструментарієм потрібно володіти на практиці для модернізації досліджень розвитку підприємств. У працях М. Горіховського, Т. Кравченка, Мюджахіт Бала, В. Циренщикова та ін. знаходимо теоретичне підґрунтя модернізації досліджень розвитку підприємств у вигляді форсайт-досліджень, які пропонується використовувати в різних сферах та галузях. Оскільки цей напрям досліджень на сьогодні ще недостатньо вивчений, механізм його дії, сфери застосування та реалізація потребують подальших наукових розробок.

Постановка завдання. Перед нами стоїть завдання переоцінити стандартні підходи до оцінки розвитку підприємств та спрямувати вектор перспектив на доступність форсайт-досліджень для вітчизняних підприємств.

Виклад основного матеріалу. Стратегічне передбачення розвитку підприємств, зокрема аграрного сектору України, потребує навігації та кореляції часових змін. Тенденції змінюються, тому їх раннє виявлення дає змогу передбачити наслідки для всього аграрного сектору економіки й для аграрних підприємств зокрема. Оптимізація організаційної ефективності відіграє важливу роль у прийнятті стратегічних рішень. Інституції, які

досліджують проблеми розвитку та інструментарій, який при цьому використовується, є визначальними для досягнення поставленої мети.

Інтерес до нового завжди на часі. Це стосується й новітніх методів дослідження. Їх модернізація ґрунтується на новітніх викликах суспільства, економіки, політики тощо та мегатрендів.

Як переконує нас Т. Кравченко, «...у найближчій перспективі відбудеться динамічне злиття в єдиний науково-технологічний простір найбільш прогресивних галузей знань, пов'язаних з вивченням молекулярної природи речовини (нано), природи життя (біо), природи розуму (когні) і процесів інформаційного обміну (інфо) ... тому стратегічного значення набуває розробка адекватного вимогам часу та адаптованого до ризиків науково-технологічного сценарію розвитку національної економіки загалом та її агропромислового підкомплексу зокрема». Поділяючи його думку, ми також переконані, що саме форсайт «поступово витісняє класичні методи прогнозування завдяки більш досконалій методологічній базі, системності процесу, довготривалому періоду прогнозу, залученню максимальної кількості експертів бізнесу, наукової спільноти та влади до формування образу майбутнього» [2].

Форсайт орієнтований не тільки на визначення можливих альтернатив, а й на вибір найбільш бажаних із них. У процесі вибору застосовуються різні критерії для встановлення найбільш бажаних варіантів [3].

При проведенні форсайт-досліджень важливим аспектом є узгодженість і взаєморозуміння всіх його учасників. Формування чітких обрисів омріяного майбутнього та пріоритетів значно спрощує обрання відповідних методів та способів дослідження.

Модернізація методів дослідження не означає їх докорінну зміну, а часом і спосіб застосування методу чи його частку в комплексі досліджень. На нашу думку, форсайт-дослідження є універсальними. Єдиним їх мінусом на сьогодні є лише їх висока вартість, яка обґрунтована залученням великої кількості експертів. Ми переконані, що згодом подібні форсайт-дослідження зможуть собі дозволити проводити й менші за розміром підприємства за рахунок результатів уже проведених форсайт-досліджень великими підприємствами з коригуванням меншою кількістю експертів на свій об'єкт дослідження. У той час як замовники великих форсайт-досліджень вже будуть користуватися результатами, менші за розміром підприємства зможуть взяти їх дослідження за основу. Вважаємо, що така наша пропозиція значно спростить та зробить доступнішими модернізовані дослідження в

аграрній сфері. Звичайно, що йдеться про схожі дослідження в конкретній галузі у конкретному районі, бо для достовірних результатів потрібно найбільше збігів та аналогій.

Бачимо, що модернізація досліджень не є такою страшною і недосяжною, як її малюють затяті консерватори. Вважаємо, що модернізувати – також означає не занадто ускладнювати. Не потрібно видумувати велосипед, якщо можна просто вдосконалити механізм дії.

Незважаючи на те, що економіка – точна наука, у процесах, які в ній відбуваються, науковці часто оминають чи ігнорують найпростіші

методи, побоюючись, що це вкаже на їх невміння використовувати сучасні методи дослідження. Саме у форсайт-дослідженнях є змога об'єднати прості методи, коригуючи їх ступінь використання, та спроектувати їх синергетичний ефект на кінцеву мету.

Питання розвитку, які підлягають дослідженню, зокрема майбутні виклики для аграрних підприємств та сільського господарства загалом, моделюються в процесі розробки та аналізу сценаріїв. Загальний методологічний підхід передбачення наведено на рисунку та покроково описано далі.

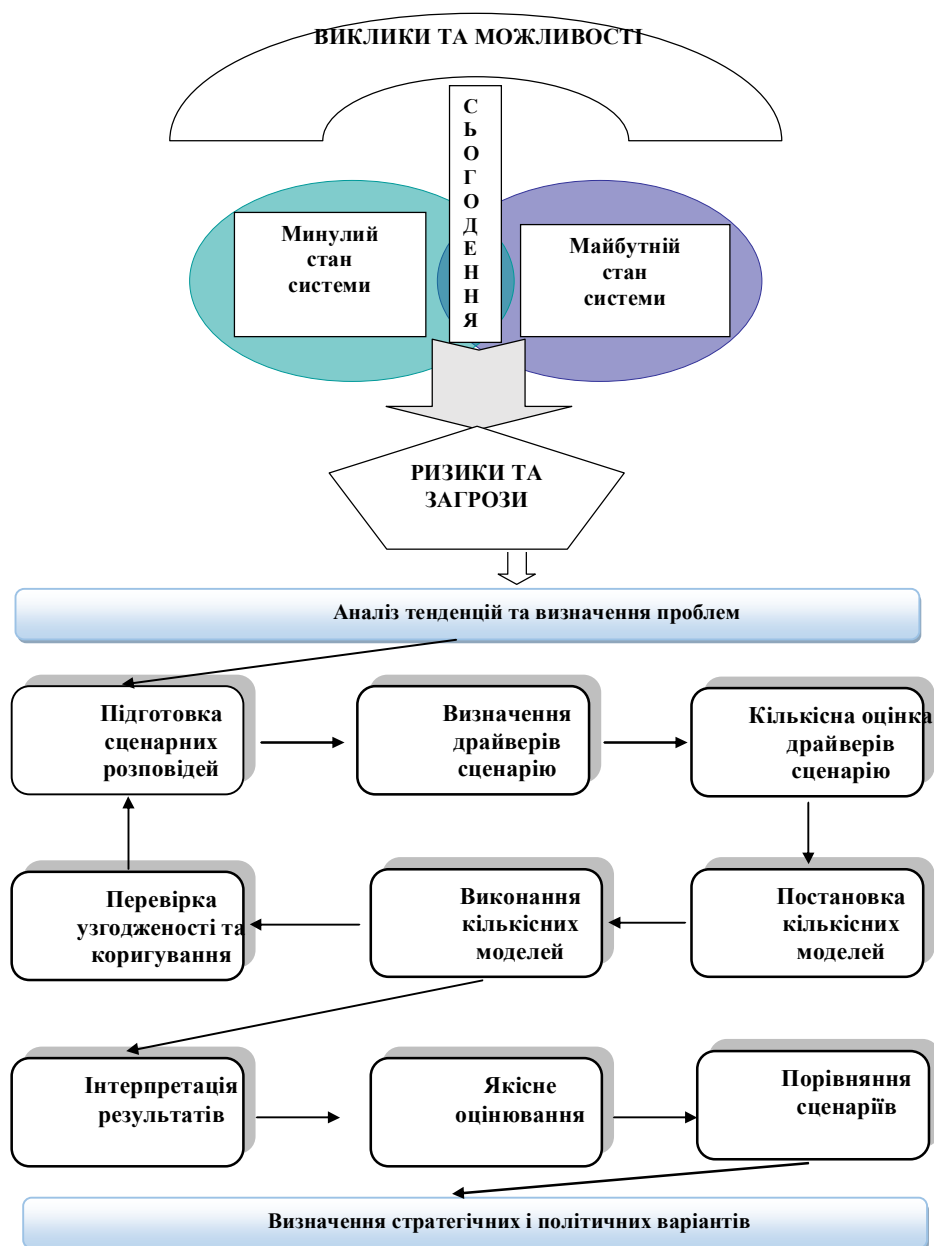

Рис. Алгоритм форсайт-досліджень

Джерело: власне бачення авторки на основі [6]

У чому для нас полягає унікальність таких модернізованих форсайт-досліджень? Справа в тому, що йдеться про майже досконалий універсальний механізм отримання результату в прямому і зворотному напрямках. Ми коригуємо те, що нас не задовольняє, використовуючи відповідні важелі. Якщо нас не задовольняє результат, – ми змінюємо чи коригуємо обраний сценарій, а якщо у нас немає відповідних вихідних ресурсів – моделюємо результат.

Найкращим варіантом для таких досліджень є їх автоматизація у вигляді програмного забезпечення. Оскільки сам механізм дії нескладний, але результативний, то й алгоритм його виконання у вигляді програмного забезпечення виглядає досить просто і цілком реально. Уся складність полягає у величезному і громіздкому масиві інформації, який потрібно одночасно обробити і знайти кореляцію між певними показниками й процесами. Ще однією складністю є отримання того обсягу необхідної інформації, яка дасть змогу всебічно оцінити досліджуваний процес, зокрема розвиток підприємств.

Поетапний підхід забезпечує релевантність аналітичних результатів для вирішення поставлених проблем. Мета форсайт-дослідження в цьому контексті полягає в тому, щоб визначити кілька моментальних знімків і пов'язаних шляхів, які стосуються розуміння того, як поточні та найближчі стратегічні рішення економічних агентів і осіб, які ухвалюють рішення на всіх рівнях, можуть вирішувати ключові проблеми для продовольчих та сільськогосподарських систем і впливати на їх довготривалі і термінові результати.

Модель передбачення забезпечує дотримання певних фізичних та економічних балансів, таких як узгодження попиту та пропозиції на товари та послуги за конкретних сценаріїв припущень щодо зростання населення, технічного прогресу, обмеженості природних ресурсів у мінливих кліматичних умовах тощо, а також її відповідність мікроекономічній теорії щодо поведінки споживачів [1].

Кількісні результати для кожного сценарію висвітлюють можливі майбутні закономірності ключових змінних, таких як кількість різних товарів, попит на продовольство, ціни порівняно з цінами інших сільськогосподарських товарів, зайнятість, заробітна плата тощо. Ці кількісні результати інтерпретуються у світлі припущень конкретних сценаріїв, які потім дають змогу зрозуміти можливе майбутнє розвитку сільського господарства та аграрних підприємств.

Кількісні результати моделей ретельно вивчаються та порівнюються за сценаріями і регіонами, щоб дослідити глобальні та специфічні для регіону проблеми розвитку. Аспекти, які явно не враховуються в кількісному моделюванні, висвітлюються за допомогою якісних міркувань, які узгоджуються з описом конкретного сценарію, який базується на відповідних дослідженнях, літературі та практиці. Результати кількісного та якісного аналізів, порівняних за сценаріями та регіонами, дають змогу визначити можливі стратегічні варіанти підвищення довгострокової стійкості продовольчих та сільськогосподарських систем.

В Європі останніми роками популярності набуло застосування корпоративного форсайту, який позиціонується як діяльність «більш високого порядку». Цікавим є факт, що цю методологію використовують на різних рівнях: великі корпоративні структури, середні та малі підприємства. Корпоративний форсайт виступає як комунікаційний процес і дає змогу підприємцям завчасно виявляти слабкі в стратегічному аспекті місця й давати відповідь інноваціям на виклики майбутнього [8].

Ця модернізована методологія дозволяє заглянути в майбутнє науки, технології, поведінки ринків, клієнтів і суспільства в цілому. Його основною метою є підготовка стратегічних рішень на додаток до забезпечення конкурентоспроможності підприємств у довгостроковій перспективі, а також постійне зростання за рахунок цього інноваційних потенцій і спроможності до навчання. Основне питання, на яке покликаний дати відповідь корпоративний форсайт – «Як підготувати організацію до майбутніх змін?» [4].

Експерти пропонують позиціонувати корпоративний форсайт як так званий контекстуальний, «відкритий» форсайт, який базується на виявленні чинників зовнішнього середовища. Такий його вид був би закономірним підсумком його трьохетапної концептуальної еволюції з другої половини минулого століття і відповідав би більшим вимогам інноваційного розвитку [5].

Було піддано сумніву, чи справді комплексний набір усіх доступних методів передбачення здатний вирішити будь-яку потенційну проблему передбачення, є «святим Граалем», до якого має прагнути спільнота. Таке рішення може бути надто складним, щоб стати домінуючим додатком на ринку, натомість невеликі, прості й легкі у використанні програми можуть стати відповідним способом революції в практиці передбачення [7].

Висновки. У сучасному глобальному середовищі, яке стає дедалі складнішим і швидко змінюється, мета модернізації досліджень розвитку підприємств полягає в тому, щоб досліджувати вірогідне майбутнє та ухвалювати кращі, більш обґрунтовані рішення в сьогоденні, які ґрунтуються на чіткому розумінні рушійних сил і чинників, що формують зміни. Модернізація досліджень розвитку підприємств із використанням форсайт-досліджень допоможе не лише йти в ногу з часом, а й випереджувати можливі загрози, завчасно їх передбачивши. Цей універсальний інструмент передбачення має змогу об'єднати раніше непеєднані методи, методики та методології в різних галузях і виокремити конкретні індивідуальні сценарії розвитку підприємств, що дає нам широкий діапазон для подальших досліджень.

Бібліографічний список

1. Горіховський М. В. Використання форсайт-технологій в управлінні фермерським господарством. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 1. С. 24–27.
2. Кравченко Т. А. Доцільність використання методології форсайту при розробці Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 рр. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 4. С. 121–128.
3. Мюджахіт Бал. Теоретичні засади запровадження форсайту в систему стратегічного управління публічною безпекою країни. *Науковий вісник: Державне управління*. 2021. № 3 (9). С. 87–101.
4. Циренщиков В. Форсайт прогнозирование в европейских компаниях. *Современная Европа*. 2017. № 6. С. 94–105.
5. An Introduction to Corporate Foresight. URL: <https://foresight.arup.com/publications/an-introduction-to-corporate-foresight/> (Last accessed: 05.04.2022).
6. FAO Global Perspectives Studies. URL: <https://www.fao.org/global-perspectives-studies/resources/publications/en/> (Last accessed: 07.03.2022).
7. Foresight support systems: the future role of ICT for foresight / Gracht H. A. et al. *Technological Forecasting and Social Change*. 2015. Vol. 97. P. 1–6.
8. The future of food and agriculture – Alternative pathways to 2050. URL: <https://www.fao.org/global-perspectives-studies/resources/publications/en/> (Last accessed: 07.03.2022).

Стаття надійшла 01.07.2022

УДК 338.43.008
JEL A13; M14; R22

МІСЦЕ СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ У РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

П. Кушка, аспірант

ORCID ID: 0000-0003-4190-8747

Львівський національний університет природокористування

<https://doi.org/10.31734/economics2022.29.121>

Кушка П. Місце соціально відповідальної діяльності сільськогосподарських підприємств у розвитку сільських територій

Стаття присвячена поглибленню наукових засад та узагальненню теоретичних концепцій визначення місця соціально відповідальної діяльності сільськогосподарських підприємств у розвитку сільських територій, на яких вони функціонують. Сільськогосподарські підприємства функціонують не лише як класичні економічні агенти виробничо-господарського спрямування, а й як соціальні, оскільки несуть соціальну відповідальність перед суспільством, працівниками та сільським соціумом. Сутність соціальної відповідальності проявляється у формуванні соціально спрямованих витрат, які сільськогосподарські підприємства здійснюють одночасно для забезпечення економічних та соціальних вигод.

Виокремлено соціальні види діяльності підприємств, зокрема меценатство, волонтерство, соціальне підприємництво. Окреслено відмінності класичного підприємства від соціально відповідального. Зазначено, що перше створюється з метою збагачення, а друге у своїй місії поєднує комерційні та соціальні завдання. Тобто соціально відповідальна діяльність із другорядної перетворюється на основний вид діяльності, а сільськогосподарські підприємства відходять від традиційних неприбуткових напрямів діяльності, створюючи новий, «гібридний», підхід до ведення агробізнесу.

Соціально відповідальна діяльність є інструментом фінансування витрат на: формування у ділових партнерах довіри до сільськогосподарського підприємства; покращання якості та конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції, яку воно виробляє; розбудову соціальної та виробничої інфраструктури сільської території, а відтак створення додаткових робочих місць, генерування лояльності працівників підприємства, формування сильного корпоративного духу та досягнення низької плинності кадрів.

Виявлено вплив соціальної результативності, як елементу економічної результативності, на розвиток сільських територій та формування економічної самодостатності сільського соціуму. Встановлено, що успішний розвиток сільських територій повинен бути результатом консолідованої соціальної відповідальності та взаємодії держави, сільськогосподарських підприємств та органів місцевого самоврядування. Місце соціально відповідальної діяльності сільськогосподарських підприємств у розвитку сільських територій полягає у формуванні дохідної частини місцевих бюджетів, розширенні зайнятості сільського населення, підвищенні рівня соціальної та виробничої інфраструктури тощо. Для забезпечення дієвості механізму реалізації заходів соціальної відповідальності керівництву сільськогосподарських підприємств доцільно інтегрувати соціальну відповідальність у стратегію взаємодії з органами місцевого самоврядування.

Ключові слова: сільськогосподарські підприємства, соціально відповідальна діяльність, сільська територія, інфраструктура, сільський соціум.

Kushka P. Importance of the socially responsible activity of agricultural enterprises for development of rural territories

The article presents a deep study of the scientific fundamentals and consolidates the theoretical concepts of assessment of the importance of the socially responsible activity of agricultural enterprises for development of the rural territories where they run their activity. Agricultural enterprises perform not only as classical economic agents of productive and economic direction, but also as social ones as they are socially responsible to the society, their employees and the rural public. The essence of social responsibility is revealed in formation of the socially focused spending experienced by agricultural enterprises along with providing economic and social benefits.

The author identifies social types of the enterprises' activity, particularly philanthropy, volunteering, social entrepreneurship. The work outlines differences between a classical enterprise and a socially responsible one. It is noted that the first one is established in order to enrich, whilst the second aims to combine commercial and social tasks. Thus, socially responsible activity is no longer secondary, but the principal type of activity, and agricultural enterprises leave traditional non-profitable activities and create a new "hybrid" approach to running agribusiness.

Socially responsible activity is the instrument of funding expenses to establish the business partners' confidence to the agricultural enterprises; to improve the quality and competitiveness of agricultural products the enterprises produces; to develop the social and production infrastructure of rural territories and thus, to create additional job places, generating loyalty of the enterprise's employees, to form a strong corporate spirit and reach a low level of staff turnover.

The research proves the impact of social responsibility as the element of economic efficiency on development of rural territories and formation of the economic self-sufficiency of rural public. It is determined that successful development of rural territories should be a result of the consolidated social responsibility and interaction of the state, agricultural enterprises and bodies of local government. The importance of socially responsible activity of agricultural enterprises for development of rural territories is revealed in formation of revenues to local budgets, increased employment for rural population, improvement of the social and production infrastructure, etc. To ensure effectiveness of the mechanism of implementation of the socially responsibility measures, management of the agricultural enterprises should integrate social responsibility into the strategy of interaction with local authorities.

Key words: agricultural enterprises, socially responsible activity, rural territory, infrastructure, rural public.

Постановка проблеми. Галузева специфіка діяльності сільськогосподарських підприємств характеризується особливостями задоволення соціальних інтересів у виробничій системі. Сучасні реалії господарювання в аграрному секторі обумовлюють соціальну ознаку як таку, що має більше значення для формування добробуту сільського соціуму порівняно з економічною. Сільськогосподарські підприємства функціонують не лише як класичні економічні агенти виробничо-господарського спрямування, а й як соціальні, оскільки несуть соціальну відповідальність перед суспільством, працівниками та сільським соціумом. Сутність соціальної відповідальності проявляється у формуванні соціально спрямованих витрат, які сільськогосподарські підприємства здійснюють одночасно для забезпечення економічних та соціальних вигод. Водночас розвиток сільськогосподарської підприємницької діяльності вимагає ексклюзивної практики забезпечення економічної і соціальної результативності. Це твердження націлює на виявлення впливу соціальної результативності, як елементу економічної результативності, на розвиток сільських територій та формування економічної самодостатності сільського соціуму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Соціальна відповідальність як явище та характеристика діяльності підприємств привертає увагу науковців і практиків. Так, Генрі Форд інтерпретував соціально відповідальне підприємництво як модель господарювання, яка сфокусована на ефективність на рівні окремого господарського суб'єкта і водночас має виходити за його межі для забезпечення комплексного соціально-економічного розвитку трудового колективу і ефективності механізму стимулювання працівників [5].

Вчені, які досліджують окреслені питання, підкреслюють значущість господарської діяльності, яка має характеристики соціально відповідаль-

ної. Так, М. Фрідман запропонував ув'язувати соціальну відповідальність із прибутком, а також формуванням справедливої конкуренції на ринку [6]. Отже, поєднання економічної відповідальності зі соціальною є передумовою формування нових бізнесових можливостей та посилення конкурентних переваг на ринку. Сутність соціально відповідальної діяльності сільськогосподарських підприємств розкрили М. Малік, В. Мамчур, О. Шпикуляк і запропонували методику її оцінки [4, с. 11–12]. Питання взаємозв'язку соціально відповідальної діяльності сільськогосподарських підприємств та розвитку сільських територій досліджує А. А. Дюк [2]. Він наголошує, що підприємства, організації, які ставлять за мету досягнення цілей, визначених ними ж самими, чи цілей, стимульованих зовнішніми впливами (держава, регуляторна політика), стають соціально відповідальними за результати діяльності [3, с. 12]. При цьому науковець узагальнює, що сучасна теоретична основа визначення ролі соціальної відповідальності в розвитку підприємств ґрунтується на таких теоріях: корпоративної соціальної відповідальності; концепції сталого розвитку, і зокрема, інклюзивного функціонування організацій; соціальної справедливості; соціального підприємництва; соціально відповідального менеджменту; соціального капіталу [3, с. 13]. Водночас Т. Дрбчук і А. Коваль вказують на взаємозв'язок виду діяльності підприємства і зовнішнього середовища, в якому воно функціонує. Вчені вважають, що підприємство не може функціонувати в повній ізоляції, а постійно взаємодіє із суспільством та державою. Тому сільськогосподарські підприємства змушені впроваджувати політику корпоративної соціальної відповідальності у свої маркетингові та стратегічні програми для отримання додаткової конкурентної переваги. Таким чином, впровадження ініціатив соціальної відповідальності є обов'язковим елементом стратегічного розвитку підприємства [1, с. 396].

Постановка завдання. Метою дослідження є поглиблення наукових засад і узагальнення теоретичних концепцій визначення місця соціально відповідальної діяльності сільськогосподарських підприємств у розвитку сільських територій, на яких вони функціонують.

Виклад основного матеріалу. Класична економічна теорія у сферу соціальної відповідальності здебільшого вкладає питання створення комфортних умов праці та унеможливує поєднання альтруїстичних ідей і суто практичного напрямку діяльності підприємств. Проте трансформації у підходах до організації підприємництва та управління розвинули соціальні види діяльності підприємств, зокрема меценатство, соціальне підприємництво. Відмінністю класичного підприємства від соціально відповідального є те, що перше створюється з метою збагачення, а друге у своїй місії поєднує комерційні та соціальні завдання. Тобто соціально відповідальна діяльність із другорядної перетворюється на основний вид діяльності. При цьому на сьогодні в Україні, на жаль, такий вид діяльності ще не легалізований, інакше кажучи, юридично не визнаний у правовому полі. Попри те, багато підприємств, зокрема і в аграрному секторі, демонструють ознаки соціально відповідальної діяльності. По-перше, соціальна мета їхньої діяльності фіксується в установчих документах; по-друге, свою соціальну місію вони виражають у межах громадських або некомерційних організацій, наприклад Асоціації фермерів та приватних землевласників України, Всеукраїнської асоціації сільськогосподарських підприємців, Всеукраїнської асоціації об'єднаних територіальних громад та інших.

Соціально відповідальна діяльність сільськогосподарських підприємств, на відміну від традиційного аграрного бізнесу, несе на собі подвійне навантаження й ризику – соціальні та економічні. Це означає, що соціальне підприємництво частину свого прибутку спрямовує не на відтворення, а на розвиток соціальних проєктів, які за своєю суттю є неприбутковими, а іноді навіть збитковими. Таким чином, сільськогосподарські підприємства відходять від традиційних неприбуткових напрямів діяльності, створюючи новий, «гібридний», підхід до ведення агробізнесу. Ключовою ознакою соціально відповідальної діяльності сільськогосподарських підприємств є досягнення соціальних змін за ініціативою «знизу». Інакше кажучи, рішення про ведення соціально відповідальної діяльності та розвиток професійного соціального потенціалу ґрунтується лише на

розумінні їх значущості та бажанні керівництва сільськогосподарського підприємства провадити такий вид діяльності. Ба більше, сільськогосподарські підприємства, суб'єкти соціально відповідальної діяльності, повинні формувати суспільну думку про важливість таких починань, ініціювати реформування нормативно-правового поля з метою виходу соціально відповідальної діяльності з правової тіні як легального виду економічної діяльності та запровадження єдиного бачення різних інститутів: суспільства, споживачів, інвесторів, держави, місцевих влад тощо.

Соціально відповідальна діяльність – це добровільна реакція на соціальні проблеми першочергово сільського соціуму та тієї території, на якій функціонує конкретне сільськогосподарське підприємство. Реакція може проявлятися як у відповідальному ставленні до навколишнього середовища під час технологічних та виробничих процесів, так і в дотриманні законодавства, відповідальному ставленні до споживачів, благодійництві, спонсорстві, волонтерстві, допомозі потребуючим категоріям працівників і селян, демонстрації власним прикладом та популяризації соціально відповідальної позиції у суспільстві тощо. Наші дослідження показують, що сьогодні в українському аграрному секторі соціально відповідальна діяльність здебільшого поширена серед представників малого та середнього аграрного бізнесу. Соціально відповідальна діяльність є інструментом фінансування витрат на: формування у ділових партнерів довіри до сільськогосподарського підприємства; покращання якості та конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції, яку воно виробляє; розбудову соціальної та виробничої інфраструктури сільської території, а відтак створення додаткових робочих місць, генерування лояльності працівників підприємства, формування сильного корпоративного духу та досягнення низької плинності кадрів. При цьому соціально відповідальна діяльність порушує максимізацію прибутку, що окремі представники аграрного бізнесу вважають проблемою. Водночас не слід вважати, що соціальна відповідальність не приносить ніякої матеріальної користі. Через участь сільськогосподарських підприємств у розвитку сільських територій та отримання довіри споживачів до своєї продукції чи послуг сільськогосподарське підприємство досягає зростання обсягів реалізації та збільшення прибутку. Також відновлена інфраструктура, для прикладу відремонтовані дороги, сприяють ритмічності технологічних процесів, уникненню втрат урожаю під час його транспортування з поля до місця зберігання та збереженню

матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств.

Посилення позитивного впливу агробізнесу на сільський соціум та розвиток сільських територій здійснюється через інновації, інвестиції та партнерство, що, своєю чергою, сприяє зменшенню ризиків, зростанню продажів, підвищенню конкурентоспроможності продукції та ефективності діяльності (див. рис.).

Для визначення шляхів взаємодії сільськогосподарських підприємств із місцевими громадами та пошуку ключових точок дотику інтересів агробізнесу та стратегій розвитку сільських територій необхідно налагодити постійний діалог із

населенням та місцевою владою. Ця частина роботи відбувається в межах основної діяльності сільськогосподарських підприємств: розміщення замовлень у місцевих постачальників, узгодження стратегії власного розвитку з планами соціально-економічного розвитку регіону, особливо під час планування прийняття рішень, які можуть істотно змінити умови життя сільського населення (ліквідація або перепрофілювання сільськогосподарських підприємств); врахування інтересів місцевих споживачів тощо. Водночас участь у житті місцевої громади чи сільської території може не стосуватись безпосередньо основної діяльності сільськогосподарських підприємств.

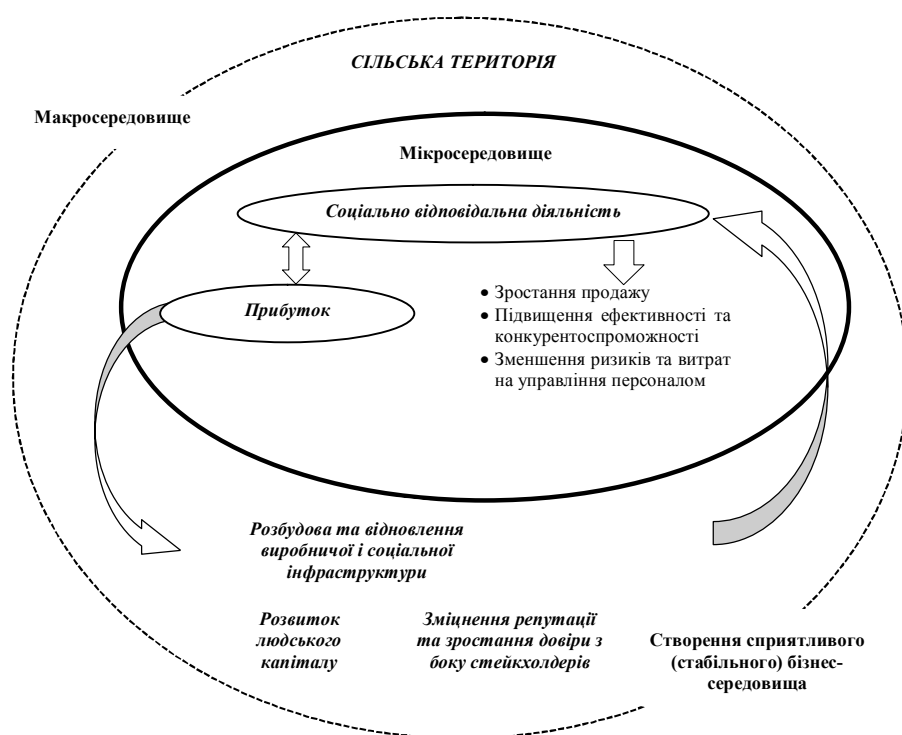

Рис. Взаємозв'язок соціально відповідальної діяльності сільськогосподарських підприємств та розвитку сільських територій

Джерело: власна розробка автора

Без сумніву, обираючи формат соціально відповідальної діяльності, керівництво сільськогосподарських підприємств повинно усвідомлювати, що процвітання агробізнесу безпосередньо залежить від добробуту місцевих громад та її мешканців. Тому в межах соціально відповідальної діяльності, спрямованої на розвиток сільських територій, сільськогосподарські підприємства можуть активно розвивати такі ініціативи [1, с. 398]: створення робочих місць; підтримка сільської медицини (фельдшерсько-акушерські пункти); підтримка сільської інфраструктури (ремонт

доріг, шкіл, шкіл-інтернатів, дошкільних закладів, клубів, закупівля обладнання); відкриття комп'ютерних класів у школах; реконструкція церков; упорядкування цвинтарів; будівництво соціального житла; розвиток діалогу з місцевими громадами та участь у місцевому самоврядуванні; підтримка заходів, присвячених відзначенню державних свят та подій місцевого значення, проведення виставок і фестивалів, організація днів села та днів поля; зустрічі, форуми, круглі столи та конференції з представниками вишів і науково-дослідних інститутів, навчальних, наукових, куль-

турних та інших установ, які розташовані в регіоні діяльності сільськогосподарського підприємства; створення благодійних фондів; допомога учасникам бойових дій та членам їхніх сімей; підтримка місцевих спортивних та культурних заходів; спонсорська підтримка спортсменів тощо.

У контексті розвитку людського капіталу роль сільськогосподарських підприємств зводиться до підтримки сільських жителів і розвитку інфраструктури сільських територій шляхом працевлаштування частини населення, сприяння підприємництву на селі, допомоги й обслуговування присадибних ділянок, спрямування частини прибутку на відбудову зруйнованої під час воєнних дій інфраструктури сільських населених пунктів.

Для стимулювання практики соціально відповідальної діяльності сільськогосподарських підприємств та поширення її позитивного впливу на розвиток сільських територій необхідно розробити дієві механізми, які б узгоджувалися з чинною системою оподаткування сільськогосподарських товаровиробників, зокрема щодо оподаткування податком на додану вартість. Своєю чергою, органи місцевого самоврядування могли б сприяти консультативній допомозі щодо визначення напрямів соціально відповідальної діяльності сільськогосподарських підприємств та впровадженню принципів соціальної відповідальності у діяльність сільських громад.

Висновки. Соціально відповідальна діяльність сільськогосподарських підприємств є багатовекторною і розвивається у двох основних формах: внутрішній (здійснюється безпосередньо на підприємстві); зовнішній (спрямована на розвиток зовнішнього середовища господарювання). Внутрішній прояв передбачає реалізацію соціальних проєктів для працівників (соціальне страхування, преміювання, надання матеріальної допомоги), безпека праці, стабільність заробітної плати, програми підготовки та підвищення кваліфікації (сприяють зменшенню плинності кадрів та залученню кращих спеціалістів), безпосереднє надання послуг працівникам, тренінги, стажування пер-

соналу тощо. Зовнішній прояв соціально відповідальної діяльності передбачає благодійність, волонтерство та спонсорство (гранти), охорону навколишнього середовища, відповідальність перед споживачами товарів та послуг, взаємодію з місцевою владою (партнерські проєкти), участь у вирішенні кризових ситуацій тощо.

Успішний розвиток сільських територій повинен бути результатом консолідованої соціальної відповідальності та взаємодії держави, сільськогосподарських підприємств та органів місцевого самоврядування. Місце соціально відповідальної діяльності сільськогосподарських підприємств у розвитку сільських територій полягає у формуванні дохідної частини місцевих бюджетів, розширенні зайнятості сільського населення, підвищенні рівня соціальної та виробничої інфраструктури тощо. Для забезпечення дієвості механізму реалізації заходів соціальної відповідальності керівництву сільськогосподарських підприємств доцільно інтегрувати соціальну відповідальність у стратегію взаємодії з органами місцевого самоврядування.

Бібліографічний список

1. Драбчук Т. І., Коваль А. Ю. Роль соціальної відповідальності агробізнесу у забезпеченні сталого розвитку сільських територій. *Економіка і суспільство*. 2018. № 18. С. 395–401.
2. Дюк А. А. Соціальна відповідальність у виробничій системі сільськогосподарських підприємств: методичні аспекти оцінювання. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2020. Вип. 1. С. 27–36.
3. Дюк А. А. Соціальна відповідальність у розвитку сільськогосподарських підприємств: значення і аспекти оцінки. *Агросвіт*. 2020. № 5. С. 11–16.
4. Малік М. Й., Мамчур В. А., Шпикуляк О. Г. Інституціональне середовище та формування соціальної відповідальності аграрних підприємств *Економіка АПК*. 2017. № 12. С. 5–13.
5. Форд Г. Мое життя та робота / пер. з англ. Уляни Джаман. Київ, 2016. 344 с.
6. Friedman M. The Social Responsibility of Business is to increase its Profit. *New York Times Magazine*. 1970. September, 13. P. 122–126.

Стаття надійшла 25.09.2022

ЗМІСТ

Розділ 1 АГРАРНА ПОЛІТИКА І ВДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН В АПК

<i>Зеліско Н., Малюга В.</i> Парадигмальні зрушення в економічній теорії XXI століття	5
<i>Черевко Г.</i> Циркулярна економіка: переваги і недоліки	10
<i>Михалюк Н.</i> Зовнішнє середовище підприємства та чинники його впливу	17

Розділ 2 ВДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ, ФІНАНСОВО-КРЕДИТНОГО МЕХАНІЗМУ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ

<i>Гнатишин Л., Свиноус І., Протоцька Т.</i> Організація бухгалтерського обліку в умовах інформаційних та комунікаційних технологій	21
<i>Андрушко Р., Жидовська Н., Романів А.</i> Особливості обліку та оподаткування нестач, виявлених під час інвентаризації	26
<i>Нашкерська Г.</i> Оцінка необоротних операційних активів за справедливою вартістю	32
<i>Мацьків Г., Ціцька Н., Мирончук З., Томашівська М.</i> Фіскальна складова розвитку малого бізнесу	38
<i>Федик О.</i> Страхування ризиків господарської діяльності аграрних підприємств	45
<i>Марків Г., Агрес О., Содома Р.</i> Монетарна політика Національного банку в контексті забезпечення фінансово-економічної стабільності України	49
<i>Дранус В., Дранус Л., Прокопишин О., Трушкіна Н.</i> Соціальна відповідальність фінансових посередників небанківського сектору на ринку фінансових послуг України в період дії воєнного стану	55
<i>Східницька Г., Марутяк Г., Клебан О.</i> Апробація системи державних інформаційних ресурсів в Україні на основі досвіду Польщі	61

Розділ 3 ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ВИРОБНИЧИХ РЕСУРСІВ АПК

<i>Нагорнюк О.</i> Розрахунок економічної ефективності та інвестиційної привабливості твердопаливних теплогенераторів нового покоління для різних видів твердого палива	67
<i>Сиротюк Г.</i> Сучасний стан та проблеми інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств	72
<i>Польовий І.</i> Економічна ефективність застосування дріжджових біодобавок у раціонах годівлі молодняку овець	80

Розділ 4 РОЗВИТОК МЕНЕДЖМЕНТУ І МАРКЕТИНГУ В АПК

<i>Великий Р.</i> Інноваційно-креативна модель управління конкурентоспроможністю фермерських господарств	84
<i>Яців С.</i> Вибір стратегії розвитку підприємства	89
<i>Балаш Л., Лисюк О., Гринишин Г., Бінерт О., Кобилкін Д.</i> Талант-менеджмент – реальність сучасного менеджменту	94
<i>Чернодубова Е., Мартинов А., Розмислов О.</i> Роль нематеріальних активів у вартісно-орієнтованому управлінні підприємством	100
<i>Вислободська Г., Булик О.</i> Ефективність застосування маркетингових інструментів в управлінні туристичними підприємствами	106

Розділ 5 ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ

<i>Дидів І.</i> Динаміка розвитку сільського туризму та агротуризму на ринку туристичних послуг	110
<i>Рулицька К.</i> Модернізація досліджень розвитку підприємств	116
<i>Кушка П.</i> Місце соціально відповідальної діяльності сільськогосподарських підприємств у розвитку сільських територій	121

CONTENT

Chapter 1 AGRARIAN POLICY AND IMPROVEMENT OF THE ECONOMIC RELATIONS IN AIC

<i>Zelisko N., Maliuha V.</i> Paradigmatic progress in the economic theory of the 21 st century.....	5
<i>Cherevko H.</i> Circular economy: advantages and disadvantages.....	10
<i>Mykhaliuk N.</i> External environment of an enterprise and the its influencing factors	17

Chapter 2 IMPROVEMENT OF THE ACCOUNTING AND FINANCIAL-CREDIT MECHANISM IN AGRARIAN SECTOR, AND INFORMATION SUPPLY OF ENTERPRISES

<i>Hnatyshyn L., Slynous I., Prototska T.</i> Organization of accounting with involvement of information and communication technologies	21
<i>Andrushko R., Zhydovska N., Romaniv A.</i> Peculiarities of accounting and taxation of shortages discovered during the inventory	26
<i>Nashkerska H.</i> Fair value measurement for fixed operating assets.....	32
<i>Matskiv H., Tsitska N., Myronchuk Z., Tomashivska M.</i> Fiscal component of small business development.....	38
<i>Fedyk O.</i> Insurance of risks of the economic activity of agricultural enterprises	45
<i>Markiv H., Agres O., Sodoma R.</i> Monetary policy of the National bank in the context of ensuring financial and economic stability of Ukraine.....	49
<i>Dranus V., Dranus L., Prokopyshyn O., Trushkina N.</i> Social responsibility of the non-banking sector financial intermediaries at the financial services market of Ukraine during the period of martial law.....	55
<i>Skhidnytska H., Marutiak H., Kleban O.</i> Approbation of the system of state information resources in Ukraine based on the experience of Poland	61

Chapter 3 EFFICIENCY OF PRODUCTIVE RESOURCES USE IN AIC

<i>Nahorniuk O.</i> Calculation of the economic efficiency and investment attractiveness of solid fuel heat generators of a new generation for various types of solid fuel.....	67
<i>Syrotyuk H.</i> Current conditions and problems of the innovative development of agricultural enterprises	72
<i>Poliovyi I.</i> Economic efficiency of using yeast bio-additives in epy feeding rations of young sheep.....	80

Chapter 4 DEVELOPMENT OF MANAGEMENT AND MARKETING IN AIC

<i>Velykyi R.</i> Innovative and creative model of managing competitiveness of farming enterprises.....	84
<i>Yatsiv S.</i> Choosing of a strategy for enterprise development.....	89
<i>Balash L., Lysiuk O., Hrynyshyn H., Binert O., Kobylkin D.</i> Talent management is the reality of modern management.....	94
<i>Chernodubova E., Martynov A., Rozmyslov O.</i> The role of intangible assets in cost-oriented enterprise management.....	100
<i>Vyslobodska H., Bulyk O.</i> The effectiveness of using marketing tools in the management of tourist enterprises.....	106

Chapter 5 BUSINESS AND SOCIAL ASPECTS OF AGRARIAN POLICY

<i>Dydiv I.</i> The dynamics of the rural tourism and agrotourism development at the tourist services market	110
<i>Rulitska K.</i> Modernization of the research of enterprise development	116
<i>Kushka P.</i> Importance of the socially responsible activity of agricultural enterprises for development of rural territories	121

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ**

Економіка АПК

№ 29

Редактор: Д. Б. Дончак
Коректор: М. Б. Опир
Технічний редактор: Н. І. Максимюк

Перелік наукових фахових видань України, категорія Б
Наказ МОН України № 886 від 02.07.2020 р.

Наукове видання входить до міжнародних наукометричних баз і каталогів наукових видань:
Index Copernicus; Google Scholar; Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Видавець:
Львівський національний університет природокористування
вул. Володимира Великого, 1, м. Дубляни
Львівського р-ну Львівської обл., 80381

Свідоцтво ДК № 6177 від 11.05.2018 р.

Підписано до друку 26.11.2022. Формат 60×84¹/₈.
Папір офс. Гарнітура «Таймс». Друк на різнографі.
Обл.-вид. арк. 14,14. Ум. друк. арк. 14,93.
Наклад 500. Зам. 328.

Віддруковано ПП «Арал»
м. Львів, вул. О. Степанівни, 49

Свідоцтво про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності
№ 13135 від 09.02.1998 р.